

Erdélyi Magyar Adatbank
Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

S. NÉMETH KATALIN

VIGYÁZÓ KÖVEK

**Nagyvárad
2009**

Partiumi füzetek

61

S. Németh Katalin
VIGYÁZÓ KÖVEK

S. Németh Katalin

VIGYÁZÓ KÖVEK

A Bihar megyei műemlékvédelem
kezdetei

Dukrét Gyza kedves kollé-
gámnak és műemlékvédő
kérszámának, köszönettel, hálal-
val és nagy szeretettel

Kiadja *Németh Kati*
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
és a

Varadinum Script Könyvkiadó

Varad, 2010. jan. Nagyvárad, 2009

A sorozatot szerkeszti:
DUKRÉT GÉZA

Szövegkorrektúra:
MIHÁLKA MAGDOLNA

A fényképeket készítette:
MÁRIÁN ANTAL,
MÉDER ÁRPÁD,
NAGY PÁSZTOR ZOLTÁN,
SÜKÖSD TÓTH KRISZTINA,
SCHNEIDER N. ANTAL
DUKRÉT GÉZA

Fedőlapon: a váradi vár Aranyos bástyája.
Hátlapon: a váradi vár nyugati és északkeleti kapuja.
A várfalak ma.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
S. NÉMETH KATALIN

Vigyázó kövek: a Bihar megyei műemlékvédelem kezdetei
/ S. Németh Katalin; coord.: Dukrét Géza. – Oradea: Varadinum
Script, 2009

ISBN 978-606-92262-5-4

I. Dukrét Géza (coord.)

725.94

Készült
a Bihar Megyei Tanács
és az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával.

Készült a nagyváradi LITERA PRINT nyomdában.
Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

*„A kövek igazat mondanak.
Csak igazságot és talán csak ők mondanak igazságot.”*

Kós Károly

ELŐSZÓ

Előszót írni egy könyvhöz, amelyben magunk is gyakran szerepelünk, kényes feladat, hiszen nem lehet az a célunk, hogy értékelést mondjunk a kötetről vagy annak szerzőjéről. Sokkal inkább az, hogy felkeltsük az olvasó érdeklődését és kíváncsiságát a történelmi közelmúltunk egy vékonyka szelete iránt, aminek aktív szereplői voltunk és amit leginkább a kulturális értékeinkért folyó harc jellemmez. S zámunkra az erdélyi magyarságnak minden olyan dokumentuma emlékezetre méltó és fontos, amiben létünk és múltunk tanúi beszélnek küzdelmeinkről, sikereinkről és kudarcainkról. S. Németh Katalin könyve ilyen munka, mert a romló emlékezet kátyújából kimentve felmutatja nekünk a Bihar megyei műemlékvédelemnek egy olyan szegmentumát, amire bármikor büszkék lehetünk.

Szeretem ezt a könyvet, mert az én életemnek is egy sorsfordító szakaszáról ad az olvasónak információkat, hiszen közvetlenül azután, hogy a váradi egyházmegye 81. püspökének szenteltek fel, a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület már felkért arra, hogy tiszteletbeli elnökként részese legyek az ott folyó tevékenységnek és folytassam azt a munkát, amit 1989 előtti években Reményik szavaival szólva, „rabföldön könnyörtelen ég alatt“ végeztem a műemlékek védelmében. Elvállaltam, bár jól tudtam, hogy most már a változó világban a műemlékvédő tevékenységem új feladatokkal és új tartalmakkal gazdagodik. Döntően fontos lesz az egyházi műemlék ingatlanoknak nemcsak a védelme és helyreállítása, hanem elsősorban azoknak a visszaszerzése, amit a kommunista rendszer tőlünk elvett. Mindez a lelkek gondozása mellett püspöki teendőimnek a részévé vált és új harcterekre hívott, noha újra a költő szavait idézve, tudtam, hogy:

*Az egyenruha régi módja elmúlt,
Most önnön színeinkbe öltözünk,
És mégis, mégis hadsereg vagyunk,
És folyton fogyva mégis megnövünk!*

Szeretem ezt a könyvet azért is, mert a szerzője anélkül, hogy elmerülne a történelmi adatok részleteiben egy rövid fejezet erejéig olvasmányosan és érdekfeszítően felmutatja a Bihar megyei műemlékvédelem kezdeteit. Az olvasó bizonyára elcsodálkozik majd azon, hogy már a 16. század végén említés történik egy olyan váradi tettről, amit joggal nevezhetünk Erdély és Magyarország első műemlékvédő megnyilvánulásának. Akkor a mi váradi egyházunk és a városlakók megakadályozták, hogy az osztrák hatalom elvitesse a városnak messze földön híres királyszobrai. Örömmel fedeztem fel a könyv eme fejezetében nagyhírű elődömet, Ipolyi Arnoldot, aki elindítója és aktív művelője volt a magyar művészet-történetnek és a műemlékvédelemnek is.

Méltányolom, hogy a szerző felismerte, hogy a művészet és a műemlékek sorsa iránt közömbös, vagy éppenséggel ellenséges kommunista korszakban is volt városunkban spontán, rejtett, vagy éppen a kényszer által szült műemlékvédelem. Ezeknek a sötét éveknek minden műemlékvédő vagy annak nevezhető megnyilvánulását felleltározta és tárgyilagosan le is írta, nem hallgatva el, hogy abban a korban a műemlékvédelem terén már létezett egyfajta ökumenikus szellem és az értékek védelmére egy ki nem mondott román-magyar összefogás is.

Ez az összefogás jellemezte a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület tagságát az alakulás első perceitől kezdve. Mert a tagság számára mindig a város értékeinek megóvása volt az elsődleges szempont és nem az, hogy a műemlék vagy a műemléki környezet melyik nemzet szívéhez áll közelebb. Ez derül ki az egyesület szervezésének körülményeit bemutató fejezetből is. És ezt olvashatjuk a debreceni társszervezettel való kapcsolattartás bemutatásáról. A BMME magyar és román nemzetiségű tagjai már a kilencvenes évek elején közös Műemléki Világnapot szerveztek, majdnem két évtizeddel megelőzve e két város vezetőinek mára kiteljesedett jó kapcsolatát.

A könyvet olvasva rádöbbenünk, hogy ennek az egyesületnek köszönhető az, hogy a nagyváradi magyar sajtó hathatós segítségével, felkeltettük a közvélemény figyelmét és érdeklődését a műemlékvédelem ügye iránt. E könyv szerzője az egykori sajtó cikkeit szorgalmasan összegyűjtve és itt bemutatva, érzékelteti azt a gyümölcsöző kapcsolatot, ami a sajtó és az egyesület között fennállt és ami több mint kétszáz műemlékvédelmi írás megjelenését eredményezte. A közönség és a szakemberek érdeklődése ennek

nyomán irányult a város és Bihar megye történelmi múltja és az ezzel szervesen összefüggő műemlékek felé. A Bihari Napló Vigyázó kövek rovatában közel egy évtizeden keresztül számos városvédő és a műemlékeket bemutató cikk látott napvilágot, negyven, nem hivatásos író tollából. Itt jegyzem meg, hogy talán ez is szerepet játszott abban, hogy Mons. Fodor József általános helynök úrral való beszélgetéseink során fogalmazódott meg bennünk is az a gondolat, hogy a műemlékvédelem nem létezhet a múltunkat felmutató szellemi alkotások nélkül. Éppen ezért a kutatók és érdeklődők számára is újra hozzáférhetővé kell tennünk azokat a munkákat, amelyek Várad egyházi műemlékeiről adnak hiteles és pontos tájékoztatást. Így születtek meg olyan hasonló kiadványok, mint Bunyitay Vince mindmáig alapvető forrásanyagnak tartott könyve, A váradi püspökség története, ami e kötetben is alapvető bibliográfiaként szerepel.

Mint versszerető ember nagyra értékelem a szerzőnek azt a módszerét, hogy az egyes fejezeteket lírai felvezetéssel próbálja közel vinni az olvasóhoz. Nagy örömmel fedeztem fel az általam is nagyon szeretett Dsida Jenő, Reményik Sándor és Juhász Gyula egy-egy versének idevágó részletét és az újságíró Ady Endrének az olasz temetőről szóló írását. Ám ott, ahol a szerző a régmúlt idők és a mai kor történelmi analógiáját vélte felfedezni, ott a hajdani krónikás, Szalárdi János latin mondását látja fejezetnyitó mottóként a legalkalmasabbnak.

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület viszonylag rövid életű volt, de mind a tárgyi, mind pedig a szellemi műemlékvédelem terén sokat tett ezért a városért és Bihar megye műemlékeiért. Azokban a nehéz időkben olyan maradandó értékek megmentéséhez járult hozzá, mint a váradi vártemplom vagy a Rhédey-kápolna, hogy csak a legjelentősebbeket említsem. S hogy voltak kudarcaink is? Ez talán természetes a mai, értékeket elherdáló világban, amelyben a szépséget szíven viselő ember e könyvvel kíván emléket állítani az egykori mozzalomnak.

TEMPFLI JÓZSEF,
Várad 81. püspöke,
szentjobbyi reális apát

A MŰEMLEKVÉDELEM KEZDETEI BIHAR MEGYÉBEN

A szellemi műemlékvédelem

*„Kit királyok ura véd fent
Üdv királyok gyöngye néked –
László, mennyek lakosa!*

...

*Üdvöz légy te boldog Várad,
Visszhangozza sok-sok század
Mind növekvő híredet!”*

Hymnus
Szent László királyról

Nem szólhatunk a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület megalakulásáról úgy, hogy ne említsük meg az itteni műemlékvédelem kezdeteit és ne tisztázzuk azt, hogy mit is tartunk mi műemléknek, és mit értünk a műemlékvédelem fogalmán.

Öntevékeny, civil szervezetként már a kezdet kezdetén a műemlék fogalmának tágabb értelmezése volt számunkra a kézenfekvő. Ez azt jelentette, hogy nem csak az építészet és annak technikai, művészi alkotóelemei kerültek látóterünkbe, hanem mindazok a művészi vagy kevésbé művészi, de a helyi lakosság számára történelmileg jelentős épületek, emlékművek vagy síremlékek, amelyek múltunk tanúi és amelyek lehetőséget adnak arra, hogy az élet szerteágazó területén tevékenykedő tagságunk és a lakosság figyelmét és érdeklődését felkeltsék. Tudtuk azt, hogy nem lehet úgy műemlékvédő mozgalmat indítani, ha az idős falusi bácsit előbb meg kell győznünk arról, hogy a falu főterén álló első világháborús emlékmű nem műemlék, de az ő présházpincéje igen.

A műemlékvédelem fogalmát két szinten közelítettük meg és vizsgáltuk történelmi távlatokban. Beszéltünk egy *reális vagy tárgyi* műemlékvédelemről, ami a valóságban létező műemlék megőrzésére, megóvására irányult, és beszéltünk *szellemi* műemlékvédelemről. Ez a még létező vagy már pusztulásra ítélt, esetleg rég eltűnt műemléknek vagy műemléki környezetnek a *megőrkítését*, a tudatban való megőrzését jelenti *verbális* vagy *vizuális* eszközökkel.

Mi mindmáig azt is műemlékvédelemnek tekintjük, ha a nehéz időkben, amikor a műemlékek tárgyi megőrzése ellehetetlenedett – mert ostromok, háborúk, és természeti katasztrófák pusztították a várost –, valaki szellemi síkon, a közösség emlékezetébe kívánta bevésni kulturális vagy szakrális örökségünket. Az egykori városképet megőrkítő képzőművészeti alkotások, fotók joggal nevezhetők szellemi műemlékvédelemnek. A Képes Krónika miniatúrájának hajdani rajzolója képet nyújtott Várad első székesegyházának építéséről. Ezzel egyedülálló és maradandó dokumentumot adott az utókornak egy mára már nyomokban sem látható műemlékről.

Visszatekintve az eltelt évszázadokra, számos esetben találkozunk a verbális és vizuális szintű megőrkítéssel. Ezek hű képet nyújtanak a váradi vár hajdani építészeti együtteséről, az ott lévő egyházi és világi épületekről, a királyszobrokról, síremlékekről. De a szellemi műemlékvédelem mellett, itt találkozunk az első valóságos tárgyi műemlékvédő megnyilvánulással is.

Kezdjük talán a szellemi műemlékvédelem első jelentkezésével, ami az egykori királyszobrokhoz köthető. Tudjuk azt, hogy a messze földön híres királyszobrokat Futaki (Bunyitay könyvében, Meszesi) Demeter (1345–1372) püspöksége idején állították fel a várbéli székesegyház előtt. Bunyitay Vince írja: „*Demeter püspök e két kolozsvári művésszel három állószobrot öntete ércből, s úgy lát-szik, hogy a székesegyház északi terén, mely a vár főbejáratával szemben állt, állíttatá fel azokat. A szobrok elseje, balról, kezében bárdot emelt, másodika, illetőleg a középső arany-országalmát, a harmadik ifjú, szakálltalan alak királyi pálczát, vagy talán inkább liliomot, az ártatlanság jelvényét.*”

Tóth István, a nagyváradi Klasszikus Líceum (a volt Premontrei) egykori jeles latin nyelv tanárának kutatásaiból (1990) tudjuk, hogy: „*A várral foglalkozó történeti munkák szinte kivétel nélkül azon siránkoznak, hogy Janus... búcsúversén és Houfnagel (1572–1617 között kiadott) metszetgyűjteményében megjelent váradi képen kívül*

nincsen olyan munka, amely hitelesen ábrázolná a vár épületeit. Nos, ennek ellenkezőjéről többszörösen meg fog győződni az olvasó, Janus búcsúverse után egy fél évszázaddal keletkezett Paulus Crosnensis Ruthenus lengyel neolatin költő Szent Lászlóról szóló dicsőköltményében, amely igen részletesen és igen lelkesen ír a vár klasszikus értékű művészi alkotásairól, épületeiről”.

A poéta Krakkóból, Európa egyik legszebb reneszánsz városából érkezett Váradra és mégis, alig talált szavakat a vár épületeinek méltó megörökítésére.

*„Itt a vitéz László felemelte a váradi várat
 És mennyei szűz legnagyobb tornyait is.
 Szép egyháza különb a nehéz labirintusi múnél,
 És nemesebb a görög fárosz házainál.
 Sebb mint a Kapitolium értékes palotái,
 Ennyire Mausolus síremléke se szép.
 Római amfiteátrumot is megelőz e remekmű,
 Még a Diána dicső temploma sincsen ilyen.
 Itt áll ércből öntve hatalmas alakban a szobrod,
 Szent István, akinek arcod idézi e mű.
 Itt van emellett a kegyes ifjú utódnak a szobra,
 Mely Szent Imre, a te képed tartja elénk.
 És nem messze lovasszobor áll a magasban, ahonnan,
 Szent László, daliás termeted árnya lenéz.
 Ezt, aki egyszer látta, dicséri, csodálja, imádja,
 S nem hiszi el, hogy ilyet alkot az emberi kéz.
 Biztosan azt hiszi égi terekről szállt le a földre,
 Vagy legalább, hogy olasz műhelyben született.”*

A lengyel poéta, aki Perényi Ferenc váradi püspök ismerőse, Thurzó Szaniszló prépost barátja, Magyi Sebestyén kanonok tanára volt, aligha csak a vendéglátóinak akart a kedvében járni, amikor 1508–1509-ben a fenti sorokat írta.

Ha ez a dicsőítő költemény nem adna kellően pontos leírást a királysobrokról, akkor olvassuk tovább mindazt, amit Tóth István ír, jelesül azt, hogy – 1609-ben a várban tartott zsinaton résztvevő Miskolczi Csutak István, szerencsi prédikátor hogyan látta és miként írta le latin nyelvű *Úti napló*-ban a királysobrokat. Nyugodt szívvel nevezhetjük szellemi műemlékvédelemnek ezeket a sorokat, mert a legrészletesebb és legteljesebb leírását adja Várad városának és várának épületeiről. A királysobrokról ezeket írja:

„Az elsőnek (vagyis László királynak) balján kard van, mely lánccon csüng a nyakából, bárdja, sarkantyúja, és pajzsa van. A másodiknál (vagyis István királynál) aranyalma van kereszttel, ki nem vont karddal, ami láncra kötve, van sarkantyúja is. A harmadik ifjú (vagyis Szent Imre), aki jogart tart a kezében, és van kardja, töre, sarkantyúja, meg kettős kereszttel ellátott pajzsa.”

Ezekhez a szobrokhoz kötődik az első valóságos váradi műemlékvédő megnyilvánulás is, hiszen joggal nevezhetjük annak azt, ami több mint 200 évvel a szobrok felállítása után történt.

Az ember el se hinné, hogy egykoron is ugyanaz járta, mint a kommunizmus idején, amikor a váradi székesegyházból egyes kegytárgyakat Bukarestbe vittek és a Szent László-ereklyét őrző hermának is hasonló sorsot szántak. Négyszáz évvel ezelőtt az uralkodó megkísérelte kedvelt városába vitetni az általa csak hírből ismert királyszobrokat. Az történt, hogy 1598 novemberében *„Rudolf császár levelet ír Miksa főherceghez, melyben kéri, hogy küldje fel Prágába a váradi bronzszobrokat. Úgy tudja, hogy az egyik közülük Mátyás királyt ábrázolja.”* (Balogh J. 1982. II. 106.) Valószínű, a papság és a nép tiltakozását látva, a főherceg mindezt nem merte megtenni. Miksa főherceg válaszában értesíti a császárt, hogy *„négy bronzszobor van Váradon, három gyalogos, melyek a három szent királyt ábrázolják és Szent László lovas szobra. A szobrokat nem szállíthatja Prágába, mert a nép ragaszkodik hozzájuk.”* A császár a következő levelében már arról értesíti a Főherceget, hogy *„lemond a váradi szobrokról, tekintve, hogy ezek nem világi emlékek, hanem szenteket ábrázolnak”.* (Balogh J. 1982. II. 106.) Arról nem írnak a krónikák, hogy a népnek a szobrokhoz való ragaszkodása miben nyilvánult meg, de minden valószínűséggel az jelentős volt, ha a főherceg fülébe jutott, és azt a császár tudomására hozta.

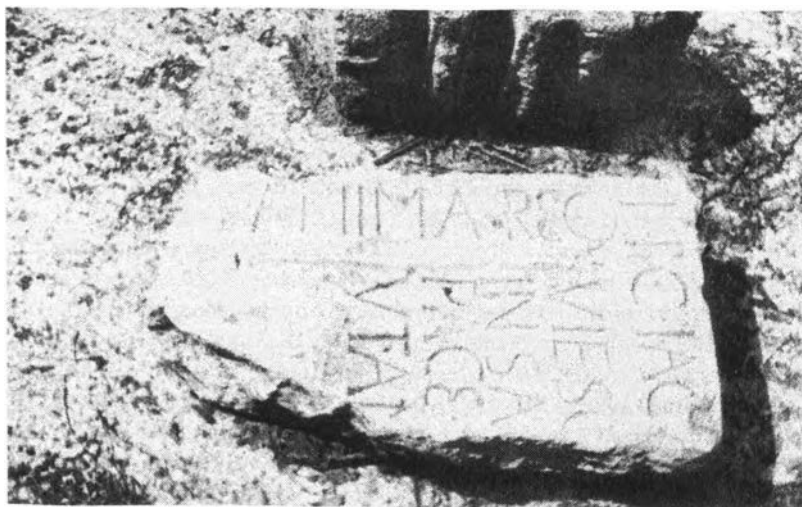
Ezt a négyszáz évvel ezelőtti szobor-elvitelnek a megakadályozását tekinthetjük Várad, és egész Erdély, sőt Magyarország első sikeres műemlékvédő megnyilvánulásának.

A szellemi és a reális vagyis tárgyi műemlékvédelem intézményes összefonódása ugyancsak két, Váradon kiteljesedő egyházi személyiség nevéhez fűződik. A magyar művészettörténet egyik első művelője, Ipolyi Arnold váradi püspök, akit a magyar műemlékvédelem megalapítójaként tartanak számon. Felkészültségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt és elsőként vette számba és írta le Magyarország középkori épületeit, szobrait, festményeit. Az

egykori váradi királyszobrokról azt írja *A középkori szobrászat Magyarországon* című könyvében: „A későbbi népvélemény majd a Szent-László által legyőzött Horvát, Dalmát, és Tótország fejedelmek, majd a három napkeleti királynak tartá e szobrokat, keletkezésükről pedig azt regélte, hogy tündérek készítették. E vélemény kétségtelenül tanúskodik ugyan a szobrok sikerült s meglepőleg szép voltáról, de különben egészen alaptalan”. (Idézi Bunyitay V.) Ipolyi Arnold meghívására jött városunkba 1877-ben Rómer Flóris kanonok, aki levelező tagja volt az MTA-nak, és akinek a nevéhez számos szellemi és tárgyi műemlékvédő tett köthető. Ő vezette a régészeti ásatásokat a váradi várban, és ő Magyarország második vidéki múzeumának, a váradi múzeumnak a megalapítója.

Várad egykori műemlékeinek történetét aligha lehetne megírni, de még elképzelni is nehéz lenne Bunyitay Vince munkássága nélkül. Könyveinek számos műemléki vonatkozású részlete van. Álljon itt az egyházi személyiségek műemlékek iránti rajongásának példájaként az a bejegyzés, amit a várbeli ásatások másik irányítója, Steinhausz László az ott talált kövekről ír, amelyeknek egy része „Főtisztelendő Bunyitai Vincze egyházmegyei könyvtárnok lakásán (püspöki palota),... továbbá... Nagyságos Rómer Flóris lakásán őriztetnek.”

Sajnos, az utókor nem volt ilyen gondos a váradi kőtöredékekkel.

Kőtöredék 1990-ben a múzeumkert falánál

Műemlékvédelem a vasfüggöny árnyékában

*„Védd ezt a talpalatnyi telkedet,
Cserépkancsódat és tűzhelyedet,
Utolsó darab száraz kenyered!
De azt aztán foggal, tíz körömmel.
Démoni dühvel és örült örömmel –
Ahogy lehet...“*

Ahogy lehet...“

Reményik Sándor

A kommunista korszak, tervszerű agyimosással akarta a múltat kitörölni az emlékezetből. A régi Várad számos jellegzetes városrészre tűnt el nyomtalanul, hogy helyet adjon az uniformizált betonrengetegnek. Akkoriban műemlékvédelemről beszélni, vagy szorgalmazni azt, jóformán államellenes bűncselekménynek számított. Tudunk arról, hogy azokban az években egyesektől a határon még Balogh Jolán Varadinum, Várad vára című könyvét is elkobozták és megfenyegették a tulajdonosát. Számos váradi utcában ott állt a fényképezést tiltó tábla, így a vár és az egykori Hadapródiszkola előtt is. A műemlékeknek egy részét nemhogy megvédeni, de még megörökíteni is nehéz volt.

Ennek ellenére a valóságosnak nevezhető egyházi műemlékvédelem mellett, volt egy spontán vagy rejtett műemlék- és városvédő megnyilvánulás, amit az emberek jóérzése, vallásos hite, kulturális értékrendje táplált és éltetett. Itt az „ahogy lehet“ elv érvényesült, és a „lehet, mert kell“ megfontolás szült néha sikeres kényszer-megoldásokat. Nem voltak ezek látványos és igazi műemlékvédelem néven nevezhető cselekedetek. Többnyire, ma már alig elképzelhető, rejtett formában nyilvánultak meg, de mégis volt *szellemi* és a *tárgyi* műemlékvédelem egyaránt.

A *szellemi műemlékvédelemnek* mindmáig kevésbé értékelt, de magas szintű megnyilatkozása két művészettörténész és két váradi újságíró nevéhez fűződik. A művészettörténészek, Kovács András és Ţoca Mircea a múlt század 70-es éveiben fedezték fel és írták le, hogy Bethlen Gábor fejedelem várbeli palotájának egy része még ma is megvan. Ezt a jelentős műemléki felfedezést Kovács András

így mondta el Făbián Imrének 1990-ben: „Doktori dolgozatomban témáját eredetileg Bethlen Gábor fejedelmi építkezései képezték. Ezek közül a fontosabbak: a nagyváradi fejedelmi palota és a nagyváradi vár (...) Nagyváradi dokumentálódásom úgymond szerencsésnek is mondható. 1974 táján a Körösvidéki Múzeum munkatársai városi monográfia összeállításán dolgoztak. Mircea Țoca¹ is kapott megbízatást a váradiaktól, s neki köszönhetően – társulva velem – beléphettem a nagyváradi várba. A várba ahová korábban – lévén a katonaság s a belügyi szervek felségterülete – kutatóember be nem tehetett lábát. Mindez az akkori katonai városparancsnok beleegyezésével történt. Megmutogatták a belső udvart, a templomtorony alatti árkádon áthaladva kihoztak bennünket az Aranyos bástya előtti szabad területre. Kértük őket legalább egyetlen belső helyiséget mutassanak meg, ne menjünk úgy el, hogy ne lássuk a belső falakat, boltozat-kiképzéseket. Tanácsalanságukban, hogy ne legyen olyan helyre vezessenek, ami kívülálló számára zárt területnek számít, javasolták, menjünk be a klubba, a várban szolgáló katonai egység számára fenntartott klubba. Ahogy kinyitották előttünk az ajtót, szinte kővé meredtünk mind a ketten: a terem boltozatfiókjában gyönyörű stukkó díszítések, állatfigurák! Ilyen anyag a barokk korból is alig maradt ránk, a reneszánsz idejéből pedig Európa ezen tájain hasonló nincs is! Ahogy ott álltunk furcsa érzés kerített hatalmába: arra kértem a jó Istent, hogy segítsen, hogy a pillanatnyi helyzetnek ura maradhassak, s helyesen tudjam datálni a leletet, mert ki tudja mikor láthatom újból. (Az anyagot később tudományos közlésben Tocával együtt publikáltam román és magyar nyelvű szakkiadványban.) No, ez volt az első bizonyíték, hogy a Bethlen-féle nagyváradi fejedelmi palota nem tűnt el nyomtalanul, ahogy a művészettörténészek közül nagyon sokan gondolták. Ugye, paradox helyzet, hogy itt van valami előttünk és nem tudunk róla! 1692-ben az osztrákok visszafoglalták a várat a törököktől. Azóta a vár az egymást váltó katonaság területe volt, oda művészettörténész nem léphetett be“.

Itt jegyezzük meg, hogy amikor Balogh Jolán Váradon járt, a várat nem láthatta belülről. A nemzetközileg elismert kutatót a múzeum munkatársai kalauzolták, amit Balogh Jolán a könyvében meg is köszönt.

Az akkori intézményes műemlékvédelemre és múzeumi munkára Gorun Gheorghe így emlékezik: „Történtek furcsa dolgok (egy múzeumban olyan nincs, hogy ne történjen). Pl. a régészeti ásatások-

¹ Mircea Țoca a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára volt.

ból bejött anyagokat átválogatják (selectie) a laborban és csak ami valóban érdekes és egy bizonyos kontextusba beleférnek, csak azokat leltározzák be. Chidiosannal történt olyan, hogy a kiválasztott anyagokat, amik szükségtelenek voltak, kidobta a kukába. Valaki összeszedte, és visszahozta őket. És olyan furcsa dolog lett belőle, hogy más kontextusba, érdekesekké váltak. Utána amikor rájött miről volt szó, újból kidobta, és akkor jött a rendőrség, hogy a múzeum kidob »nemzeti kincseket«. Nehéz volt megmagyarázni nekik a helyzetet. Lehet ma is nehéz lenne.

Jut eszembe: 1987-ben helyszűkében szenvedtünk és a lapidárium egy része kikerült a nyugati szárny fala mellé, de a belső udvarba, ahol védettséget élveztek. Általában »nervuri gotice de bolta« [gótikus boltívek] voltak, persze a várból... Vannak... dolgok amiről nem tudni honnan származnak, azt sem hogyan kerültek a múzeumba» (sokat költözködött).

A kolozsvári, budapesti és a helyi kutatók mellett a „szellemi műemlékvédők” között ott találjuk a nagyváradi újságírókat is, akik az akkori szigorúan ellenőrzött sajtóviszonyok között is találtak lehetőséget arra, hogy felmutassák a városnak mára már eltűnt arculatát és egyes műemlék vagy műemlék-számba menő épületeit. Balogh Jolán nevezetes Váradról szóló könyvének Adattárában többször is hivatkozik a Fáklya című napilapra.

Implon Irén *Nagyváradi tollrajzok* című kötete kiváló példája a szellemi műemlékvédelemnek és az „ahogy lehet” szemléletnek. Ebben a könyvben – a hetvenes évektől a kilencvenes évek elejéig – a Fáklya című napilapban közölt írásainak egy részét gyűjtötte össze és adta ki 1993-ban. A kötetben szereplő tollrajzokat egyesületünk egykori sajtófelelőse, Sólyom Lajos grafikusművész, a Fáklya, majd a Bihari Napló szerkesztője készítette. Ő annak idején, élve az újságírói igazolványa adta lehetőségekkel, *A régi Várad* címmel tollrajzokban örökítette meg a városnak lebontásra ítélt házait, utcáit, negyedeit, ipari műemlékeit. Ezt a harminc alkotásból álló sorozatot egy mappába fogta össze a következő mottóval: „Így pusztulunk mi is, mint az utcák, a házak, amiben laktunk, éltünk és szerettünk”.

Ha valaki ma a kezébe veszi ezt a könyvet és ezt a mappát, meggyőző érvet talál benne arról, hogy Nagyváradon a diktatúra éveiben is létezett szellemi *mű-émlék-védelem*, ami legalább a romló emlékezetnek kívánt fogódzót nyújtani azzal, hogy megörökítette a város hajdani arculatát, műemlékeit vagy kevésbé fontos, de jellegzetes utcáit, tereit. Álljon itt példaként Sólyom Lajos tollrajzai-

Békédomb. Alsó részét 1985-ben felszámolták

ból egy alkotás, amely kiválóan szemlélteti az egykori városképet, amelynek egy része ma a város egyik legforgalmasabb csomópontjává változott a Dacia és a Decebal sugárút körforgalmánál.

A tárgyi műemlékvédelemre többféle „rafinált” módszert találtak ki a kommunista korszak jóérzésű emberei, azért, hogy a városban kulturális értéknek tekintett alkotásokat az utókornak megőrizték. Erről számos példát tudunk mondani. Igaz, ezeket csak félig-meddig nevezhetjük műemlékvédelemnek. Bár ha arra gondolunk, hogy egy műemlékszamba menő szobrot csak akkor tudtak a megsemmisítéstől megmenteni, ha azt elásták, vagy elköltöztették egy kevésbé szembetűnő helyre, netán fákkal eltakarták a szem elől, akkor mindezt szintén műemlékvédő tettek minősíthetjük. Megkérdeztük egyesületünk egyik vezetőségi tagját, dr. Gorun Gheorghe tanárt arról is, hogy mint a múzeum egykori munkatársa „*Tud-e olyan 89 előtti akcióról, ami műemlékvédő jellegű volt, de erről sem a magyar sem román közvéleményt nem tájékoztatták?*” A válasza ez volt: „*Nagyon sok ilyen dolog történt. Még azt kellett volna, hogy tájékoztassák a közvéleményt, a fejüket vették volna.*”

Az előző alfejezetben már szóltunk a szobrok elköltöztetésének több száz évvel ezelőtti, első váradi kísérletéről. Ez folytatódott a későbbi korokban is, mert vagy az alkotás stílusa, vagy az ízlés változása, vagy a rendszerváltozás miatt tették ezt. Érdekes, hogy

ezek a szobor-átköltöztetések többsége a Szent Lászlót ábrázoló szobrokhoz kötődik. A város főterén (a későbbi Szent László téren) álló szoborról 1808-ban egy utazó így ír: „Ez itt a cifra templom nélkül való torony a görögöké, amaz nem éppen olyan cifra a rácoké. A státua a Szent László magyar királyé” (Kiss S. 1992). Ez a szobor később (1892) a papnevelde udvarára került. A papnevelde épületének nyugati szárnyát és környékét 1944-ben súlyos „láncosbomba” találatok érték. Az egykori szemtanúk elmondása szerint az épület nyugati szárnyát a bombatámadás földig rombolta és a légnyomás a szobrot is súlyosan károsította, ezt követően került a múzeumba.

Szent László barokk szobra a papnevelde udvarán

A háború utáni korszakban az egykori múzeum román igazgatójának, Vlad Spoială-nak és munkatársainak, Jurcsák Tibornak és Nicolae Chidioşan-nak tette is műemlékvédelem volt, amikor Szent Lászlónak ezt a szobrát a régi múzeum (ma a Gyermekpalota) udvarán elásatták (1962-ben). Minderről dr. Gorun Gheorghe ezt mondta: *„Nicolae Chidioşan mesélte el a dolgot (1957-től volt a múzeum alkalmazottja). Majd Alexandru Săşianu vezette a szobor kiásási munkálatait. Azzal a szándékkal ásták el, hogy megmentsek a szobrot a jobb időkre”*. A barokk szobrot Tempfli József püspök restauráltatta és ma a bazilika oldalbejárata melletti kertben áll.

A Szent László-szobor Várad főterén

A trianoni döntés nyomán, városunk védőszentjének Tóth István alkotta bronzszobrát, amelyet eredetileg a központban, a Szent László téren állítottak fel, szintén átköltöztették a Székesegyház főbejárata elé.

Több ilyen közterekről való „átköltöztetés” is történt, amit akár műemlékvédő tettek is tekinthetünk. De tekinthetjük az egykori ateista, ám vallásszabadságot hirdető hatalom cselszövésének is, hogy eltüntessen a látóteréből szakrális emlékműveket. Az egyik ilyen „műemlékvédő átköltöztetés” az Ady Múzeum előtti díszes talapzaton álló Szűz Mária mennybemenetele nevű szobornak elszállítása és Ady Endre mellszobrával való helyettesítése volt (1960). A legtöbb váradi lakos tudja, hogy a mostani Igazságügyi palota a kommunista érában előbb Megyei Néptanács, majd az RKP Megyei Pártbizottságának székháza volt. Nem kétséges, hogy az ateizmust tüzzel-vassal hirdető pártnak igencsak kényelmetlen volt, hogy a bejáratával szemben egy vallásos emlékmű áll. A jó szemű

Szűz Mária mennybemenetele szobor az egykori talapzaton

városnézőnek ma is feltűnik, hogy milyen nagymérvű stílusterés van a barokkos talapzat és a realista ábrázolású Ady-mellszobor között. Ezt a Boldogasszony szobrot később a Barátok templomának kertjében állította fel a templom plébánosa.

Ezt a kis kertet valójában a váradi köztterekről és az Olaszi temetőből megmentett szakrális műemlékek kertjének is lehetne nevezni, mert az Olaszi temetőből *„Tempfli József megyés püspök, még apátplébánossága alatt, 118 ismert váradi személyiség földi maradványait mentette ki, sok műemlékértékű síremléssel együtt”*. (Kordics I. 1998. 5.)

Az olaszi templom főbejárata előtti téren volt egykor Tóth István Pietà szobra². Ámde amikor a szemközti épületbe a Szekuritáté költözött, az emberek számára politikai tartalommal is gazdagodott a szobor üzenete. Már nemcsak a keresztről levett Megváltó és Mária szenvedéseire gondolhatott az arra járó, hanem a kereszt szomszédságában álló épületben lévők szenvedéseire is. A hatalom csakhamar észbekapott és a szobrot átköltöztette (1961) a templom kis kertjébe. Helyére később a volt kommunista belügyminiszter (Al. Moghioros) mellszobrát biggyesztették. A Pietà-szoborról a Bihar Napló Vigyázó kövek rovatában ezt írta Péter Zoltán:

„A nagyváradi Pietà-szobor

Jézus húsvét péntekjén történő keresztre feszítését követő eseményekről János evangéliuma 19. részének 38–40. versében ez olvasható: »Ezek után pedig kéré Pilátust az Arimatheabeli József, hogy Jézus testét levennie, melyet Pilátus megengedett. Elméne azért és levéve a Jézus testét. Eljőve pedig Nikodemus is, hozván mirhából és áloéből csináltatott drága kenetet, mintegy száz fontot. Vevék azért a Jézus testét és betakarák azt lepedőkkel, drága kenetekkel egybe, amint szokásuk a zsidóknak temetni.« János evangéliumát olvasta Michelangelo is 1498-ban, amikor elhatározta, hogy megformázza a fájdalom és szeretet örök képét: egy pietàt fog faragni. Bár a Szentírásban nem talált utalást arra, hogy Mária csak egy pillanatig is egyedül lett volna a kiszenvedett Jézussal, ő nem tudta másképpen elképzelni a maga pietáját, csak úgy, hogy két ember lesz a szobron – Isten két választottja. Mária arcát nem munkában és bánkódásban megtört idős asszonynak formázta, számára a Szűzanya képe örökké fiatal maradt. Majd két-

² E Pietà-szobornak az ugyancsak Tóth István által készített hasonmása Budapesten, a VIII. kerületben, a Fiumei Nemzeti Pantheon bejáratánál látható.

esztendei odaadó munka után készült el Michelangelo Pietàja, amelyet a római Szent Péter-templomban állítottak fel. A Nagyváradon, a Barátok templomának udvarán található kő Pietà-szobor, Michelangelo csodálatos alkotásának XX. századi utánérzete. Eredetileg a Sal Ferenc utca (ma Dunárii) végén, a Barátok temploma előtt állították fel 1906-ban. A kommunista rendszer nem tűrte eredeti helyén, ezért átköltöztették a templomkertbe, oda, ahova városunk bronz Mária-szobrát is »száműzték« az egykori megyei néptanács elől. A budapesti szobrászművész, Tóth István alkotását – mely a fájdalmas Szűz Máriát ábrázolja a keresztről levett Jézus Krisztussal – Szmracsányi Pál r. kat. püspök állíttatta fel. A talapzat felirata Giacopone da Todi (1230–1306), Stabat Mater énekének egy versét tartalmazza:

*Isten Anyja esdve kérlek,
Mélyes mélyen vésd szívembe
Szent Fiadnak sebeit.“*

Az 1848–49-es magyar szabadságharc olyan történelmi esemény volt, amire akkor is illet emlékezni és hőseit nem lehetett kitörölni a köztudatból. Így nem tehették meg, hogy Szacsvay Imre szobrát elköltöztessék. Itt a hatalom egy másik „műemlékvédő módszert” agyalt ki: a szobor elrejtését. Ezt parkosítással oldották meg úgy, hogy a szobrot körülültették fákkal, hogy az kevésbé látható és fényképezhető legyen.

Már-már a groteszk határát súrolja az, hogy azokban az időkben sok esetben „a szocialista munkaverseny” biztosította a műemlékvédelmet. Több olyan esetről is tudunk, amikor a szobafestő és mázóló munkások vezetője versenyben állva egy másik csoporttal, nem várta meg, amíg egy gazdagon díszített terem művészi freskóit a kőművesek leverik és a falat újravakolják, hanem egyszerűen lefestették azokat, jófajta (lemosható) budai földdel. Ilyen esetről mesélt a szentmártoni Premontrei rendházban dolgozó szobafestők vezetője, majd később Kiss István, aki a hatvanas években a görög menekültektől lelakott püspöki palota helyreállítását vezette. Különben ennek a „módszernek” Erdélyben hagyományai vannak, hiszen évszázadokkal korábban a reformáció idején is ezt tették sok helyen, így őrződtek meg máig az egykori katolikus templomok falképei.

Valódi, spontán és sikeres műemlékvédelmi megmozdulás 1964-ben történt Nagyváradon, amikor a hatalom a szakrális szobrok sikeres elköltöztetésén felbuzdulva, már a Szent László-templomot is el akarta tüntetni a látóteréből.

Az olvasó bizonyára elcsodálkozik a „spontán műemlék-védelem” szóösszetételen, ezért némi magyarázatot fűzök hozzá. Nagyvárad az a város, ahol a kommunizmus sötét éveiben (azért nem írom, hogy legsötétebb, mert azok később következtek) közel egy héten át, minden szervezettség és előkészítettség nélkül egy olyan spontán megmozdulás ment végbe, amelyen a város polgárai imával, vallásos énekkel, áhítattal és szelíd kitartással védtek meg a lebontástól a város központjában álló Szent László-templomot. Egy közel háromszáz éves műemléket, amelyet a helytörténészek a nagyváradi római katolikus egyház harmadik székesegyházaként tartanak számon. Úgy vélem, ezt a megmozdulást, amely tudomásom szerint egyedülálló volt a Kárpát-medencében, nemcsak mint ökumenikus egyháztörténeti eseményt kell számon tartanunk, hanem úgy is, mint Erdély, pontosabban a Partium első jelentős műemlékvédelmi megmozdulását, ahol különböző felekezetű keresztények, sőt hithű zsidók fogtak össze egy műemlék templom megmentésére.

A korabeli sajtó minderről egyetlen szót sem írhatott. A megmozdulás eseményeit, s azt, hogy valójában mi is történt 1964 pünkösdjén, az eseményekben végig részt vevő Hesz Á. Márta, SJC testvér írta meg: *Budapest–Martonvásár, 1964. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén* keltezéssel. Így Ő nem tudhatott arról, hogy ennek az ügynek kapcsán hány embert tartóztattak le és ítélték el. Írását 1991. május 23-án a Nagyváradon megjelenő Kelet-Nyugat című hetilap közölte *Nagyváradi krónika 1964 májusából, pünkösdői nagy keresztút tizennégy stációban* címmel.

E sorok írója akkoriban, mint kezdő tanár, Váradhegyalján (Podgoria) lakott és tanított, a városközpontban végbemenő eseményeknek csak egyetlen napon, vasárnap volt a szemtanúja, de azokról folyamatosan tájékozódott. Az akkor szerzett ismeretei megegyeznek a Hesz Á. Márta írásában közöltekkel, ezt az írást hiteles kordokumentumnak tartja. Saját emlékei és e krónika nyomán, mutatja be Nagyvárad első jelentős jelenkori műemlékvédő megmozdulását.

„Talán két héttel pünkösd előtt elterjedt a hír, hogy elhatározták a Szent László-templom lebontását... A templom a városházával szemben áll – bejáratuk szembenéz egymással. Nagyvárad szinte leglátogatottabb temploma”, ahová nemcsak e templom plébániájához tartozók, de a város távolabbi pontjáról is jönnek a hívek, hiszen több villamosnak és autóbusznak a megállója is a közelben van.

A templom történetéről és műemlék jellegéről számos publikáció és könyv íródott. Ezeket azzal az érdeklődéssel szeretnénk kiegészíteni, amit Bunyitay Vince említ meg a harmadik székesegyház alapkövét letető Csáky Imre váradi püspökről, aki 1732 „Május 24-ikén maga is lejött Pestről Váradra, hogy – mint kijelenté – egy új, Szent László király emlékéhez s a váradi püspökség múltjához méltó székesegyház alapkövét letegye. ... Így csak annyit tudunk, hogy Csáky az említett helyen, hová a káptalant is át szándékozott hozni, a székesegyház alapkövét csakugyan letette... ez augusztus 5-ikén történik s egyenesen Csáky akaratából, mivel e napon már több emlékezetes dolog is történt vele.” (Bunyitay V. 1884. IV k. 223.) Váradnak eme püspöke egyben pozsonyi prépost, kalocsai érsek és bíboros is volt. Részt vett XIII. Inocentius pápa megválasztásának négynapos conclávéján, ahol is az 54 pápaválasztó kardinális közül volt olyan, aki őt javasolta a katolikus egyház fejének. (Bunyitay V. 1884. IV. 217.) Az egyháztörténetben is járatos híveknek, mindez csak fokozta elszánt ragaszkodását a lebontásra ítélt székesegyházhoz.

„Ezen a pünkösd-vasárnapon a nagymisén olvasta fel a helyettes plébános³ a főhatóság rendelkezését, hogy engedve egy százéves terv megvalósítását célzó határozatnak, lebontják a templomot.” Az akkori „párthatóság” elvtársainak fogalma sem volt arról, hogy az idősebb váradiak még tudják azt, hogy éppen e tájakon élt az előző száz évben a magyar műemlékvédelem két kiválósága, akiknek ilyen esztelen terv soha nem fordulhatott meg az agyában. Százéves tervet emlegetni a templom lebontásáról, ez mindenki számára nyilvánvaló hazugság volt. A helyettes plébános, dr. Dászkál István⁴ azzal zárta a közlését, hogy másnap pünkösd-hétfőn reggel hatkor és este fél hétkor lesznek a templomban az utolsó misék, a jövőben a hívek a kapucinusok templomában kapnak lelki gondozást. „Amikor a helyettes plébános felolvasta ezt a rendelkezést, az ünnepi mise hívőserege felzokogott.”

A városban és környékén gyorsan elterjedt a hír, hogy lebontják a Szent László-templomot. A város népe megmozdult, a vallást gyakorló különböző felekezetű hívek a szakrális helyet, a művel-

³ A cikk szerzője megjegyzi még, hogy dr. Opatolai Jánost, „A templom plébánosát már az elmúlt télen félreállították. Ez az ember az utóbbi évek során a hívek támogatásával a Szent László-templomot kívül-belül restauráltatta. ... Valami anyagi természetű váddal még a templomától is eltiltották.”

⁴ Dr. Dászkál István, a későbbi ordinárius és pápai prelátus.

tebb hitetlenek a műemléket és a kulturálódás színhelyét⁵ próbálták védeni. Az egykori krónikás így folytatja: „Pütkös-d-hétfőn reggel 6 órakor – munkába menet – amint beléptem a templomba, a gyülekező hívek között szinte az első arc egy ortodox román asszonyé. Délután ... a templom körül élénk a forgalom, csoportosan állnak meg az emberek a szentély külső falán elhelyezett táblát böngészve. (A feliratán ez a szöveg olvasható: Nagyváradnak a török uralom alól 1692. június hó 5-én történt felszabadulása kétszázados emlékére emelte a város közössége 1892. június 26. napján.) ... Bent a templomban is számos imádkozó, nézelődő, fényképező ember, férfiak, nők, fiatalok, idősebbek. ... A templomban rendületlenül jöttek-mentek az emberek... Bejött Nagyvárad hajdani polgármestere... református ember... megállt, fölnézett a freskókra, Szent László képeire, és sírt. Egy zsidó asszony is siratta a templomot... Mindenkimet eldeportáltak – mondta –, ebben a templomban kaptam vigasztalást árvaságomban s most ezt is lerombolják!”

Az este fél hétre utolsónak meghirdetett misére a hívek tömege ment el. „A főoltárt az áldoztató rácson belül a lépcsőig körülállta a nép és a templomajtóig ember-ember mellett szorongott a tömött pad-sorok között és a falak mentén. A mise végeztével a hívek nem távoztak. A nép a templomban maradt és énekelni kezdett. Ez imatüntetés volt a templomért, ami egészen éjjelig folytatódott, amikor újra megjelent a helyettes plébános és beszélni kezdett. Kérte az ott lévőköt, hogy saját érdekükben menjenek szépen haza. Az emberek ekkor elhagyták a templomot, de egy kisebb csoport hajnali három óráig még ott maradt a bejárat előtt. Olyan személyről is tud a krónikás, aki reggel a templom elől ment munkába. A már bezárt templomajtó előtt a pütkösöd utáni kedd reggel az első, akit sírva talált kollégám, egy öreg román asszony volt ...” Aznap a délutáni és az esti órákban a már bezárt templom és a városháza közötti téren a hívők tömege verődött össze. Ez igencsak nyugtalanította a hatóságokat. De az autókön érkező katonaság és rendőrség parancsnokai nem találtak okot az éneklő, imádkozó tömeg feloszlására. Közben az ott lévőkhöz újabbak csatlakoztak. És nemcsak idősebbek, fiatal lányok és fiúk, középkorú munkások egyaránt kitarattak. A szekuritáté emberei is elvegyültek a tömegben és igazoltatni kezdtek. Gyorsan elterjedt

⁵ A templom orgonáját pár évvel azelőtt renováltatta a plébános 150 ezer lejért. Így az alkalmassá vált egyházzenei hangversenyekre. (A költségek nagyságát jól példázza, hogy akkoriban egy kezdő tanár havi fizetése kb. 900 lej volt.)

hír, hogy egyeseket már el is vittek. Az államvédelmiskék másik megfélemlítési módszere az volt, hogy a templom előtt imádkozókat megfigyelték és közülük sokakat követtek, majd hazatérőben a kihalt utcán állítottak meg. Igazoltatták őket, elvették a személyazonossági igazolványukat és másnapra berendelték a Milićiára (az akkori rendőrségre), ahonnan a szekuritátéra küldték át őket.

A megfélemlítések ellenére szerdán a hívek folytatták az ima-tüntetést, de már nemcsak a katolikusok Boldogasszony anyánk éneke hangzott el, hanem a református zsoltár is: Erős várunk nekünk az Isten.

Az akkor még mértéktartónak mondható helyi kommunista hatóság a világraszóló botránytól tartva, csütörtökre meghátrált és közölte, hogy időlegesen lemond a templom bontásáról.

A péntek reggeli szentmisén újra zsúfolásig megtelt a Szent László-templom.

Mint a legtöbb ilyen jellegű megmozduláshoz, ehhez a vallásos és egyben műemlékvédő imatüntetés-sorozathoz is számos legenda és mendemonda kötődött, amelyeknek a valóságtartalmát már nehéz volna ellenőrizni. De azért is érdemes papírra vetni ezeket, mert jelzik azt, hogy a kritikus helyzetekben az embereknek a képzelete miként keres lehetőségeket a helyzet megoldására. Hesz Á. Márta így számol be ezekről a vélt, vagy valós hírekről: *„Állítólag a román (ortodox) püspök utazott fel Bukarestbe, ahol azt nyilatkozta: mondjanak le a templom lerombolásáról, mert a történelem úgy tartja majd nyilván ezt az intézkedést, mint a sovinizmus megnyilvánulását.... Mondják, hogy a helyi építési vállalatot felszólította a városi hatóság: vállalja el a bontást. Nem vállalta. Mondják, hogy kimentek falura munkásokat toborozni a templombontáshoz. Nem vállalkoztak az emberek. Mondják, hogy a népből egy küldöttség utazott fel Bukarestbe (vagy mentek a helyi hatóságokhoz?) nyugtákkal bizonyítva, hogy az elmúlt évek során rengetegbe került a restaurálás, s azt a nép adta – legnagyobbbrészt – össze, hát vegyék tekintetbe ezt is. Nem tudom, mi a valóság, de a templomot kinyitották.”* Az istenhívő emberek számára ugyanakkor reális veszélyként merült fel az új terveket kiagyaló ateista hatóságok esetleges további templomrombolása, hiszen a Szent László tér másik végében ott állt az ortodox Holdas és a görög katolikus templom. Bármikor a „városrendezés” útjába állhatott a főutcán lévő Orsolya, de a Postapalota melletti Premontrei templom is.

Mindehhez tegyük hozzá azt is, hogy egyesek abban látták a helyzet jobbrafordulásának okát, hogy a váradiak pünkösdi megmozdulásáról már másnap hírt adott a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja is. Hogy ez valóban így volt, nem tudjuk.

Az első igazi spontán műemlékvédő megmozdulásra emlékezve 1990. november 1-jén a következő megemlékezést tettük közzé a Bihari Naplóban, az először megjelenő Vigyázó kövek rovatban:

„A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület tiszteletbeli tagjainak tekinti mindazokat, akik hajdan bátran kiálltak és jelenlétükkel megakadályozták a Szent László-templom lebontását. Tisztelet és megbecsülés övezze a még közöttünk lévőket. Az eltávozottak emlékét őrizze kegyelet. Halottak napján értük is gyűjtünk egy szál gyertyát.”

Az egyesület elnökének tollából 1991. november havában a Münchenben megjelenő ÉLETÜNK, az európai katolikusok lapja című újságban Egy templom viszontagságai és újjászületése címmel jelent meg írás, amely többek között a 64-es eseményeket is röviden megemlíti. *„A tény, hogy a templom közel fekszik a városházához, és a főteret lezárja, 1964-ben arra készítette az akkori vezetőséget, hogy lebontsák. Már ki volt hirdetve a lebontás ténye, mire a váradi lakosság élőláncként vette körbe a templomot napokon keresztül, mire a lebontási rendeletet visszavonták. Később hasonló megfontolásból felmerült a költöztetés lehetősége (ebben volt műszaki tapasztalat Romániában), szerencsére ez is elmaradt. A városháza közelsége miatt megtiltották a harangozást. 1989. december 22-én este a bejárat körül égő gyertyák tucatjai is hirdették a változást.*

A templom falai kb. 180 cm-ig a felszívódó talajvíz miatt nedvesek. Az 1982-ben készült külső vakolat a lábazat felett meglazult, fokozatosan hullik annak ellenére, hogy szellőztető dobozokkal látták el. ... A templom legszükségesebb munkái kimerítik a plébánia anyagi lehetőségeit... ezúton kérjük olvasóinkat, lehetőségeikhez mérten anyagiilag segítsék a munkálatok befejezését.”

Az 1989 előtti műemlékvédelemnek volt még egy sajátosan furcsa megnyilvánulása, ami szintén az „ahogy lehet” szemléletet mutatja, és részben a Szent László-szoborhoz és a katolikus püspöki palotához kapcsolódik.

Az 1987. év tavaszán a váradiak csodálkozva tapasztalták, hogy a Múzeum hátsó bejáratát teljesen újjáépítik, a régihez hasonló díszes kerítést húznak és új lépcsőfeljáratot építenek. Aztán elterjedt a hír,

hogy a pártfőtitkár látogat Váradra. A látogatás szervezői hamar rájöttek arra, hogy az mégsem lehet, hogy az ateizmust hirdető diktátort a múzeum bejáratánál, jobb oldalon Szent László király, bal oldalon Szaniszló püspök fogadja. Meg aztán azt sem lehetett tudni, milyen parancsot adna ki mindezt látva Ceaușescu, aki a román fővárosban egész történelmi negyedeket romboltatott le, számtalan templomot és műemlék-palotát tett a földdel egyenlővé. Így született meg a *„félelem diktálta műemlékvédelem”*. Minderről dr. Gorun Gheorghe ezt mondta el:

„Azt hiszem június vagy júliusban, tényleg a látogatási programjában volt a múzeum. Még a virágcsokrot is megvették, amit Elenának⁶ kellett volna oda adni. El is ment a múzeum mellett, a mai Dacia úton. Ránézett az épületre, mintha tudta volna, hogy meg kellene néznie közelebről, de már nem volt ideje rá.

Valójában a Szent László-szobor védelmében cserélték meg a bejáratot. De nem az akkori múzeum vezetősége határozott úgy, hanem „fentről” jött parancs volt, fogalmam sincs milyen szintről (lehet, hogy a váradi pártvezetés, talán Gheorghe Suciú, de az is lehet hogy ő csak közvetítette a parancsot). Másik tény, hogy a bukaresti politikai vezetők (Ioan Ardeleanu és még egy másik, nem emlékszem a nevére) tudtak a dologról. Nem csodálkoznék, ha arról a szintről jött volna a parancs. Ha hozzányúltak volna Szent László szobrához, nemzetközi cirkusz lett volna.”

Az ateista rendszer éveiben az említetteken kívül számos kereszt és a vallásos életet szolgáló kegyhelyet távolított el a hatóság. Ezekre már csak az idősebb váradi polgárok emlékeznek, vagy a még ma is figyelmeztető hiányuk. Úgy gondoljuk, ha ezek nem is voltak mind műemléknek tekinthetők, az egykori városképhez, az épületek eredeti homlokzatához hozzátartoztak és ezért legalább egy futó emlékezésre érdemesek.

Említésre méltó a vasúti fűtőház mögötti, a váradiak által *„papok szőlőjének”* nevezett hegynek legmagasabb pontján elhelyezett kereszt, amely szinte az egész városból látható volt. Az egyházi birtokok kisajátítása után tüntették el.

A Kanonok sor nyugati végével szemben, a mai Rozmarinului utca sarkán volt egy orgonabokroktól félkörben övezett fészület. Lépcsős talapzatán a virág soha nem hervadt el. Amikor a mögötte lévő épületet az ötvenes években bentlakásnak rendezték be, a fészületet eltüntették.

⁶ A fiatalok talán nem tudják, hogy ez a diktátor feleségének a neve.

Eltűnt a Kapucinus templomot övező téglakerítés sarkán lévő feszület is, amelynek szoborfülkéje hosszú évekig ugyancsak üresen állt. Erről a bántó ürességről a Bihari Napló Műemléki figyelő rovatában Péter Zoltán tollából a következő cikk jelent meg egy hajdani képeslap kíséretében.

„A Gen. Moşoiu (volt Prahovei) és a Mihai Viteazul utca sarkán az egykori Kapucinus rendházhoz tartozó szoborfülke már évtizedek óta üresen tekint az arra járókra. Egykoron egy itt felállított feszület számára építették. Hogy mikor? Ma már nehéz erre válaszolni. Az 1730-as évekből való templomot és rendházat az 1836-os tűzvész után újjáépítették. Valószínű, hogy a feszület számára emelt fülke is ebből az időből való. Jó lenne rendbe hozni és újra felállítani benne a feszületet, már csak azért is, mert az erre járó hívek mindig megemlékeztek – még a múltban is – egy-egy szál virággal vagy csokorral, hogy valamikor itt a keresztre feszített Jézus Krisztus szobra állt.

E témánál maradva, érdemes néhány szót szólni egy nemes gesztusról, amely azonban nem a legmegfelelőbb megoldással párosult. 1990 szeptemberében a forradalom mártírjainak emlékére emelt Holdas templom előtti feszületről van szó. A fiatal hősök, de városunk egyik legszebb tere is megérdemelték volna egy művészi értékű alkotást. Semmi esetre sem egy elhamarkodott »faluszéli bádog-Krisztust«. Megengedhetetlen ez az igénytelenség városunk szívében. Most már csak abban reménykedhetünk, hogy ideiglenes megoldásnak szánták, amíg elkészül egy maradandó és a nemes célnak megfelelő művészi kivitelű alkotás“.

Egyesületünk tiszteletbeli elnöke, Tempfli József püspök a Kapucinus rendház szoborfülkéjénél lévő hiány megszüntetéséről azonnal intézkedett, és néhány hónap múlva örömmel hívtuk fel a közvélemény figyelmét a megváltozott helyzetre.

„A hívők kegyeletes virágai nem a hiányra figyelmeztetnek ezután, hanem a megváltó köszöntését jelzik a Kapucinus templom szoborfülkéjénél. A Bihari Napló egyik régebbi Műemléki figyelőjében már szóltunk a Kapucinus Rendházhoz tartozó szoborfülke bántó ürességéről, ahonnan a diktatúra leparancsolta a feszületet. Örömmel nyugtázzuk most, hogy – hála a katolikus egyház gondos műemlékvédő munkájának – a szoborfülkét rendbe hozták, s benne újra helyet kapott a keresztre feszített Jézus Krisztus szobra.“

NÉMETH KATALIN,
a BMME elnöke

Még ma is számos épületen látható a szobroktól megfosztott szoborfülke. A felsorolásuk is hosszú lenne. Így az Orsolya (ma Ady Líceum) főbejáratánál, az egykori Nogál utcai Szent Vince Intézet főbejárata feletti szoborfülke is üres. Ennek a homlokzatnak a csúcsáról ma is hiányzik a kereszt. De említhetnénk a Teleki (ma Primáriei) utcán lévő egykori Katolikus Legényegylet épületének homlokzatán lévő szoborfülke bántó ürességét is.

Megnyugtató siker volt számunkra, hogy az Orsolya-zárda udvarán a hetvenes években kovácsműhelyként (!) használt kicsiny kápolna nem került lebontásra, az építmény váza megmaradt és így Tempfli József püspök a rendszerváltás után restauráltatta.

Az Orsolya-zárda épületénél maradvá elmondjuk, hogy 1979–80 tájéka, egy otromba vascsövekből összerakott korlátot állítottak fel a főbejáraton belüli lépcsőnél. Az egyik jóéremű tanár értesítette a kulturális szerveket, felhívva a figyelmet az épület műemlék jellegére és arra, hogy ilyesminek ott nincs helye. Ezt követően a korlátot azonnal lebontották.

A még meglévő, romos és szándékosan lepusztított kisebb-nagyobb kápolnákat a katolikus egyház a fordulat után sorra helyreállította. A Szent László Menedékház gótikus stílusban épített nagyon szép kápolnáját 1989 előtt tornateremként, majd az elhasznált iskolapadok raktáraként használták. A szentély feletti boltozaton hatalmas beszakadt rész tátongott, amikor visszakapta a katolikus egyház. Ha nem is az eredeti szépségében, de sikerült helyreállíttatnia.

Sajnos, a Szent Vince és a Szent József Intézetet, valamint az Immaculata kápolnát már nem védhette meg senki. A múlt rendszer ateista rombolásának áldozatai lettek.

Külön kellene szólnunk azokról az egyházi és világi emléktáblákról, amelyekről nem tudjuk, hogy bepalaszták-e, vagy levették, netán valamelyik élelmes kőművesmester értékesítette. Lehet, hogy ezeket is elásták valahová vagy a Körösbe dobták. Ilyen emléktábla volt többek között a régi, Rómer Flóris által alapított múzeumban, a Körös áruháza mellett, egykor (és ma újra) katolikus Stark elemi iskolának bejáratánál. Tábla emlékeztetett a váradi színjátszás kezdetére is a Sas-palota oldalhomlokzatán.

Fájó és mindmáig pótolatlan pusztítása a kommunista korszaknak a váradi Kálvária domb kápolnája és az odavezető úton a stációk sora. Implon Irén így ír Váradnak erről a nevezetességéről: „A Váradról készült hajdani rajzok, térképek többsége elárulja, hogy

**A helyreállított szoborfülke
a Kapucinus templom mellett**

szerzőjük a Kálváriáról tekintette át a várost (...) A hegy még névtelen korában (...) nemcsak kilátóhelyül szolgált. 1689-ben ágyútelepet állított fel itt a Várad felszabadítására érkezett sereg, tíz ágyúval és két mozsárral tüzelt a törökökre.

A Kálvária elnevezés akár azt a sok szenvedést összegezhette volna, aminek a látványa idáig eljutott. Sokféle háborúság és önpusztítás képében. (...) Nehéz felkapaszkodni a tisztánlátás képességéig, megközelíteni a felismerések látóhatárát. (...) Valamikor gyalogosok a Golgota utcában ilyen jelképes terhet is cipeltek a szívükben. (...)

Krisztus keresztútját tizenkét stáció idézte, s fenn a tetőn a kápolna. Az építésben lehetett a hiba vagy a domb mozdult meg? A szépformájú kupolás kápolna szétrepedett. Javítás helyett így volt jogcím

A helyreállított Szent László-kápolna

a lebontására a második világháború utáni években. Pedig jelenléte emlékeztető is volt. Arra, hogy II. István 1120–1130 táján a szemközti dombon telepítette le a premontrai rendet, prépostságot alapított. Oda is temetkezett a váradhegyfoki rendházba.

A stációk nem örökéletűek. Az utódok mintha el akarták volna felejteni a kereszt terhét, a kereszttekét, a fájdalmakét, a könnyekét és a lándzsákét. A kiszélesített és autóközlekedésre alkalmasított síkátör a Tücsök utcája lett.” (Implon I. 1993. 70.)

A fenti sorokat kiegészítve elmondom, hogy a háború után, a negyvenes évek végén nagypénteken még hosszan elnyúló ájtatos tömeg járta, imádkozta és énekelte végig az Üdvözítő Keresztútját. Az ötvenes évek elején először a kápolnát és előtte a Golgotát jelképező keresztet rombolták le, de meghagyták az oda vezető úton a stációkat. 1960-ban a Dózsa György utcán, közvetlenül a vasúti

híd után még látható volt az első stáció kicsiny téглаépítménye, amelynek kép-fülkéjében gyakran volt egy-egy gyertya és pár szál virág.

Igazi műemlékvédelmi munkát végzett a nyolcvanas években a római katolikus Székese gyház külső és belső restaurálásával Matos Ferenc apátkanonok, a székesegyház akkori plébánosa. Ez a munka a fordulat utáni években fejeződött be, amikor a visszakapott Kanonok sor padozatát és árkádjait is renoválták.

Nem szólhatunk a Bihar megyei műemlékvédelem kezdeteiről anélkül, hogy ne említenénk meg azt a városvédő, szépítő egyesületet, amelyet valójában a mi elődünknek tekintünk, még akkor is, ha célja elsődlegesen nem a műemlékvédelem, hanem a városszépítés volt. Implon Irén a már említett könyvében így ír a Nagyvárad Szépítési Egyletről: *„Van a váradi főutcának egy háza, mely határozottan emlékeztet olyan régi dobozokra, melyekben az asszonyok kosntyűiket, gyöngysoraikat szokták tartani. Mások kastély-stílust emlegetnek a Dőry-házzal kapcsolatban (a szemészeti kórház és a sütöde közötti kétszintes épület).⁷ Tény, hogy mióta a főutccal együtt ő is halvány színben pompázik, még szívesebben áll meg rajta a tekintet. Érdemes hát megjegyezni róla, hogy 100 esztendővel ezelőtt e szép ház adott helyet a Nagyvárad Szépítési Egyletnek. Ez a társaság, mint alapszabályai kimondják, a város előrehaladását óhajtó egyénekből állott össze s célja a város erre alkalmas tereinek, utcáinak parkirozása, s általában szépészeti szempontból kívánatos fejlesztése. Az önkéntes társadalmi vállalkozás 400 tagot számlált. (...) Már működésük első éveiben olyan eredményt mutathatott fel a szépítési egylet, amiért száz év múltán is elismerés illeti”. (Implon I. 1993. 39.)* Irigylésre méltó tagsággal bírt a hajdani Szépítési Egylet, ha arra gondolunk, hogy működése idején, 1890-ben Nagyváradnak 42 042 lakosa volt (ebből 29 929 vallotta magát magyarnak). A Nagyvárad Szépítési Egyletnek a tagsága olyan személyiséggel büszkélkedhetett, mint a neves ügyvéd, Várady Zsigmond, akiről Kupán Árpád egy tanulmányában megírja, hogy *„Nagyvárad képtárának ő vetette meg az alapját, sok drága képet vásárolt, melyeket aztán a városnak adományozott.”* (Kupán Á. 2003.) Nincs adatunk arról, hogy a Nagyvárad Szépítési Egylet meddig élt és működött, s arról sem tudunk, hogy a későbbiekben volt-e városunkban hozzá hasonló szépítő, városvédő szervezet, netán civil műemlékvédő mozgalom. Valószínű, hogy mindez csak az 1989-es fordulat után a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület megalakulásával indult útjára.

⁷ A rendőrség épületével szemközti épület.

Érsemenyi református templom...

és szószék

Sítér református temploma

Sarokcibórium

AZ INDULÁS LENDÜLETÉBEN

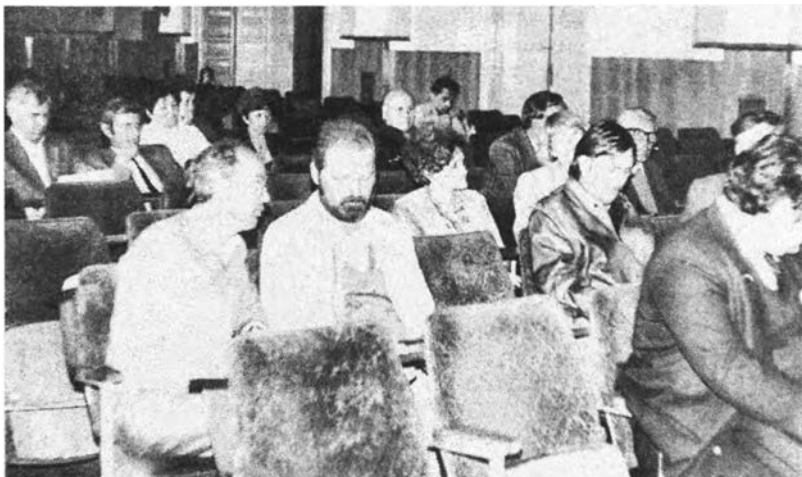
*„Mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára.“*

Dsida Jenő

1990 tavaszán, akkor már jön, rosszon túl, néhány megszállott ember itt Váradon úgy érezte, tenni kell valamit hagyományaink, szépséget rejtő értékeink, múltbeli emlékeink megóvásáért, és megalkototta a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületet, amely az 1989 decembere utáni nagy társadalmi változások egyik első erdélyi „civil szervezete“ volt, és már akkor életre kelt, amikor még egymást érték a segélyeket szállító konvojok. Nagyvárad sajátos szellemének köszönhetően, miközben 1990 márciusában Marosvásárhelyen véres események zajlottak, és egymásnak estek az emberek, itt néhány román és magyar polgár összedugta a fejét és a műemlékek megvédésére egyesületet szervezett, kísérletet téve arra, hogy a kommunizmus sötét éveiben elhanyagolt vagy romlásnak indult kulturális értékeket, épített örökségünket, népi és ipari műemlékeinket újra az érdeklődés középpontjába állítsa. Ez olyan egyesület volt, ahol román és magyar emberek testvéri egyetértésben küzdöttek, mára már idealisztikusnak tűnő célkitűzésekkel, elképzelésekkel, Nagyvárad és a Partium értékeiért. Útjára indították Bihar megyében a városvédő gondolkodást, a helyi történelemben való tájékozódás igényét, terjesztették a tárgyiasult műveltséget és elhintették a közbeszédben a műemlékvédelem fogalmát.

Egymásra talált a lelkes kis társaság és Somogyi Imre szervező tehetségének köszönhetően, megalakult a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület. Az első lépéseket is ő tette meg. Fellelkesedve a magyar televízióban látott - Ráday Mihály által készített - műemlék- és városvédő műsorokon, elindult Debrecenbe, hogy ott felvegye a kapcsolatot Angyal Lászlóval, az MTESZ Műemlékvédelmi Albizottság elnökével, aki tanácsokkal látta el egy műemlékvédő

egyesület megszervezésére. Az előzetes tárgyalások és tájékoztódás nyomán 1990. május 31-én az Egyesület meg is alakult.

A BMME alakuló ülésén megjelentek

Alapító tagjaink sorában olyan jeles személyiség van, mint Tempfli József római katolikus püspök, aki méltó utódja a magyar műemlékvédelem egyik megteremtőjének, Ipolyi Arnold váradi püspöknek. Őt már a szervezés kezdetén felkértük, hogy tiszteletbeli elnökként vegyen részt egyesületünk munkájában. Sokirányú elfoglaltsága mellett, mindig messzemenő támogatást nyújtott számunkra. További alapító tagok: Pop Alexandru mérnök, a váradi vár szerelmese, a majdani patika-múzeum szervezője, Péter Zoltán építész, Várad építészeti múltjának kitűnő ismerője, és Neumann Ottó kiváló tanár, a Bihari Napló későbbi főszerkesztő-helyettese. Csatlakoztak hozzánk Coroiu Nicolae mérnök és dr. Gorun Gheorghe történész, a Körös-vidéki Múzeum műemléki bizottságának részéről. Egyesületünk tiszteletbeli tagjai Tőkés László püspök, valamint Hesz Ágnes Márta tisztelendő nővér, aki 1964 pünkösdjén sok társával együtt megakadályozta a Szent László-templom lerombolását. Tagjaink közt találjuk még a Gazeta de Vest főszerkesztőjét, Sergiu Vaidat is.

Egyesületünk bejegyeztetését – tiszteletdíj nélkül – Kun László ügyvéd intézte a Nagyváradai Bíróságon. A bejegyeztetési kérvényünkhöz csatoltuk a május 31-én tartott alakuló gyűlésünk jegyző-

könyvét és a programtervezetet román és magyar nyelven. Egyesületünk bejegyzéséről a bíróság 1990. július 3-án, a 298/1990. számon meghozott határozata döntött, s ez július 17-én vált véglegessé.

JEGYZŐKÖNYV

Kelt ma, 1990. május 31-én, a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület alakuló gyűlésén, az RMDSZ megyei székházában.

Tagok létszáma: 29

A gyűlésen jelen van Tempfli József római katolikus megyés püspök és Borsi Zsigmond református esperes is.

Az alakuló gyűlést Kun László ügyvéd nyitja meg, hangsúlyozza az Egyesület kulturális és jogi fontosságát, de utal a később majd felmerülő nehézségekre is. Hangsúlyozza, hogy az Egyesület hatékonyságát növelné, ha nem mint teljesen önálló szervezet működne, hanem az RMDSZ keretein belül. Felhívja a figyelmet az anyagi alap létrehozására, ebben a tagdíjnak is szerepe lesz.

Szavazás útján a gyűlés résztvevői úgy döntenek, hogy az Egyesület az RMDSZ keretein belül működő, önálló jogi személyként bejegyzett szervezet legyen.

Kun László ismerteti az Egyesület (Neumann Ottó által kidolgozott) munkaprogramját, melyet a jegyzőkönyvhöz mellékelünk.

Hozzászólások és javaslatok:

Szántó János kiemeli a váradi vár helyreállításának szükségességét, erre legalább 1 milliárd lejre lenne szükség. Javasolja, hogy ilyen értelemben az egyesület forduljon az UNESCO-hoz, mert a vár az európai reneszánsz utolsó ilyen jellegű műve.

Tempfli József megyés püspök úr nehezményezi a nálunk megjelenő műemlékekről szóló irodalom hiányát. Megemlíti, hogy Magyarországon már megjelent Balogh Jolán könyve, a Varadinum, Várad vára.

Egyed József a fiókszervezetek fontosságát hangsúlyozza. Jelzi, hogy Érmihályfalván többen foglalkoznak a vidék monográfiájával. Kiállítást javasol a megyei műemlékeket ábrázoló fotókból.

Kun László javasolja a vezetőség megválasztását.

Somogyi Imre az egyesület elnökének S. Németh Katalint javasolja. Javaslatát elfogadják. S. Németh Katalin (történelemtanár a 11. sz. Általános Iskolában) az egyesület elnöke lesz.

Kun László javasolja Somogyi Imrét titkárnak.

Egyed László Pop Alexandrut vezetőségi tagnak javasolja. A jelenlevők mindkét javaslatot elfogadják.

Kun László Tempfli József megyés püspököt javasolja az Egyesület tiszteletbeli elnökének. A jelenlevők nagy tetszéssel fogadják el a javaslatot, örülnek, hogy a megyés püspök úr, igazán sok elfoglaltsága mellett, vállalja ezt a tisztséget.

Tempfli József megyés püspök úr inkább erkölcsi és pénzügyi területen látja saját hozzájárulását az Egyesület munkájához, esetleg a tömegkommunikációban.

Szántó János Péter Zoltánt javasolja vezetőségi tagnak. Elfogadják. Ugyancsak ő javasolja Szabó Arnoldot is. Elfogadják.

A BMME vezetősége: Tempfli József megyés püspök, Péter Zoltán, S. Németh Katalin és Alexandru Pop

A szervezet választmánya:

Tiszteletbeli elnök: Tempfli József római katolikus megyés püspök,

– elnök: S. Németh Katalin tanárnő,

– titkár: Somogyi Imre hegesztő,

– tagok: Szabó Arnold főépítész,

Pop Alexandru vegyész,

Péter Zoltán tervező.

S. Németh Katalin, megválasztott elnök veszi át a gyűlés vezetését. Rövid önjellemzést nyújt, majd egy bibliai idézettel érzékelteti a mű-

emlékvédelem fontosságát. A műemlékvédelemben magunk és magyarságunk megőrzését látja, ami szent kötelességünk. Az Olaszi temető sorsa, mint elsőrendű probléma merül fel, a temető sürgős rendbehozásra szorul.

Andréka István megemlíti, hogy országos szinten is létrejött egy műemlékvédő bizottság, mely feladatául tűzte ki a felújításra szoruló műemlékek pontos felmérését.

Kánya Kornél szorgalmazza egy folyóirat létesítését, az egyesület közölhetne anyagokat a város történelméről, valamint felhívásokat is a segélynyújtáshoz. Nehezményezi a város történelméről szóló művek hiányát.

Antal Béla szerint előbb össze kell gyűjteni a történelmi anyagot, megszerezni kell, majd azután lehet közölni folyóiratokban is. Szorgalmazza az egyházakkal való kapcsolatot, mert az egyházak reális segítséget nyújthatnak.

Tempfli József megyés püspök úr néhány már véghezvitt restaurálásról tudósítja a résztvevőket. Pl. a Szent László és a Mizeri kápolnák, valamint az utóbbiban található szobrok a forradalom után újultak meg (tizenöt darab rendkívül érdekes, 18. századból származó szoborról van szó). Megígéri a lehetőségeihez mértén segítséget fog nyújtani ahhoz, hogy az egyesület székhelyet kapjon.

Miklós Mihály bejelenti, hogy a Bihar Megyei Történelmi Társaság „Varadinum” címmel egy oldalt közöl hetente a Gazeta de Vest újságban, ahol örömmel fogadják a történelmi jellegű írásokat.

A vezetőség javasolja, hogy a havi minimális tagdíj 5 lej legyen. Elfogadják.

A gyűlés végig bensőséges hangulatban zajlott le, mintha nagyon régi barátok, egymást jól megértő társak találkoztak volna. Az Egyesület munkáját ez az egyetértés bizonyosan segíteni fogja.

Nagyvárad, 1990. május 31.

A jegyzőkönyvet vezette:
KOLOZSVÁRI NAGY ZSUZSANNA

A BIHAR MEGYEI MŰEMLÉKVÉDŐ EGYESÜLET - programtervezet -

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület mindenkit befogad tagjai sorába, aki tenni akar a megyében található műemlékek megmentéséért és védelméért. Az egyesület a következő feladatok elvégzését tűzi ki céljaul:

1. A megye területén található valamennyi – valódi értéket jelentő – írásos és tárgyi műemlék felderítése, egyházi vagy világi jellegűktől függetlenül.

2. Teljes dokumentáció összeállítása ezeknek a műemlékeknek az alkotóiról, létrehozásuk körülményeiről, eredeti állapotukról, valamint arról, hogy az idők folyamán milyen gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális vagy vallási szerepet játszottak környezetükben.

3. Pontos felmérése annak, hogy a műemlék az idők folyamán milyen károkat szenvedett, melyek voltak e károknak kiváltó okai.

4. A műemlékek rangsorolása, a meghozandó védelmi intézkedések sürgősségi sorrendjének megállapítása érdekében.

5. Megtenni mindazokat az intézkedéseket, amelyek a műemlékek további romlását megakadályozzák.

6. A 4. pontban említett rangsorolás alapján elkészíteni a műemlékek eredeti állapotának visszaállítását célzó terveket.

7. A műemlékek restaurálása. Ehhez a nagyszabású akcióhoz az Egyesület a következő anyagi eszközök felhasználását tervezi:

- a. állami támogatás,
- b. az egyházaktól, a kulturális szervezetektől, a politikai pártoktól stb. származó támogatás,
- c. a belföldi és külföldi magánszemélyektől származó támogatás,
- d. a műemlékek kulturális, turisztikai, vendéglátóipari értékesítéséből származó jövedelmek felhasználása, abban az esetben, ha az ilyen értelmű felhasználás sem anyagi, sem erkölcsi károkat nem okoz,
- e. tagdíjak.

8. A műemlékek jogi védelmének kidolgozása, hogy az elmúlt évtizedek bűnös rombolása ne ismétlődhessék meg.

9. A műemlékek folyamatos karbantartása.

10. A műemlékvédelem népszerűsítése a sajtó, a rádió, a tv és önálló kiadványok segítségével.

11. Az iskolai műemlékvédő körök és a megyében létrehozandó fiókszervezetek támogatása.

12. Országos és nemzetközi kapcsolatok kiépítése hasonló jellegű szervezetekkel, tapasztalatcsere és a kölcsönös támogatás megszervezése.

Alakuló összejövetelünkről a Bihari Napló így számolt be:

MŰEMLÉKEINK VÉDELMEÉRT

Megválasztották a megyei egyesület vezetőségét

Csütörtök délután 18 órakor az RMDSZ székházában tartotta vezetőség-választási ülését a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület. A különböző szakterületeken tevékenykedő tagok megvitatták az Egyesület Programtervezetét, az előtte álló célokat, lehetőségeket. Elhatározták, hogy független jogi státussal rendelkező szervezetként jelentkeznek a megyei szerveknél, hogy csatlakoznak az Országos Műemlékvédő Szervezethez. Javaslatok hangzottak el az Egyesület jövőbeni tevékenységét illetően.

Egyhangúlag választották meg a vezetőséget. A választás eredménye:

- Tiszteletbeli elnök: Tempfli József r.k. megyés püspök úr,
 - Elnök: S. Németh Katalin történelemtanárnő,
 - Titkár: Somogyi Imre hegesztő,
 - Tagok: Pop Alexandru, Szabó Arnold és Péter Zoltán mérnökök.
- Az egyesület további tevékenységéhez sok sikert kívánunk!

(SZEGEDI)

Az, hogy egy ilyen egyesület milyen feladatokat láthat el és milyen hatáskörrel bír, az első időkben teljesen tisztázatlan volt a tagság, a közvélemény, és a média munkatársainak tudatában is. A kommunizmus éveiben a civil szerveződésektől elszokott emberek egyesületünket is valami hatóságnak képelték, akinek hatalma van arra, hogy azonnal és eredményesen intézkedjék. Jól példázza ezt – az a valójában a műemlékvédelmet szolgáló jegyzet –, amely pár nappal egyesületünk megalakulása után jelent meg a Bihari Naplóban Szegedi László tollából:

„Álldogálok a Szent László-templom melletti megállóban. Lehetetlen nem észrevenni az itt uralkodó zűrzavart. Amit a nemrég életbe léptetett forgalmi szabály-változás okozott. Azzal, hogy szorosan a

templom mellé kényszerítette az autóforgalmat. Várad legforgalmasabb pontja ez, itt vannak az összes villamosok megállói. Naponta több tízezer ember áll meg itt néhány percre. Gyanútlanul. Abban a hiszemben, hogy itt néhány percre biztonságban van. Ezért lepődik meg annyira, amikor szembetalálja magát egy-egy ott araszoló kis vagy nagy kocsival. Állítólag a nagy kocsiknak nincs ott mit keresniük. De a valóság egészen más: behajt oda boldog-boldogtalan. Az emberek közé, akik méltatlankodnak, szitkozódnak. Láttam köpködőket, ökl-rázókat is.

Az út jobb oldalán, a híd előtt »balra kanyarodni tilos« jelzőtábla. Az tarja be aki akarja. Itt aztán teljes a forgalmi demokrácia! Állok a templom fala mellett, előttem lépésnyire TIR kocsik dübörög el. A falról egy darab vakolat mállik le. Bent az ismertetőből megtudom, hogy a templomot 1733-ban építették. Több mint két és fél évszázad óta bírja az idő viharát, túlélte a lebontás veszélyét, a »hón szeretett« gyűlölködő tarolgtatásait. Most meg mállik, reszket a dübörögő autók kerekétől. Mert valami »pihent agy« megint gondolt egy nagyot. Nem kell látványos intézkedés, csak egy-egy ilyen: alattomos.

Nemrég alakult a Műemlékvédő Egyesület. Vakok, süketnémák a tagjai?”

E jegyzet megjelenését és főleg egyesületünk tagjaira tett negatív megjegyzéseket nehezményeztük a főszerkesztőnél. Így született meg a lap akkori főszerkesztőjének, Stanik Istvánnak *A gond hoz bennünket össze...* című írása, ami elindította a Bihari Naplóval való gyümölcsöző együttműködésünket. Idézzük e cikk befejező részét.

„A lapban – máig érthetetlen számunkra – munkatársunk mégis az alig megalakuló Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületet és annak tagjait teszi felelőssé. Ez utóbbit meg nem engedett modorban.

Helytállásban – mert én annak merem nevezni a mindennapos küzdelmünket azért, hogy az igaz szót terjesszük – igaztalanok voltunk. Akaratlanul! Figyelmetlenségből! Ezért a munkaközösség nevében elnézést kér és megbocsátást remél,

a BN főszerkesztője”

Az Egyesület megalakulását követően a vezetőség tagjai folyamatosan tartották egymással a kapcsolatot. Olyan kevésbé látványos, de időigényes teendőket kellett elvégezni, ami egy egyesület létezését és tagságát igazolja. Így szükséges volt egy tagsági könyv-

vecske megtervezése és kinyomtatása, továbbá egy igazolvány is, hogy a kutató tagok bebocsátást nyerjenek, ha egy épületbe ilyen céllal látogatnának el.

Az egyesület esztétikus emblémáját, tagsági könyvét, valamint az igazolványát Sólyom Lajos grafikusművész tervezte és nyomtatta ki az akkor még egyetlen váradi nyomdában.

Egyesületünk tagsági könyve és igazolványa

A legközelebbi ülésre szeptember 6-án került sor. A jelenlévő tagok száma 32. Az egykori jegyzőkönyv tanúsága szerint ennek napirendi pontjai a következők voltak:

Az Egyesület elnöke, Németh Katalin tájékoztatta a jelenlévőket arról, hogy milyen egyezsége jutott a Bihari Napló főszerkesztőjével a Műemlékvédelem propagálásának érdekében, továbbá szólt arról, hogy

- a várban elkezdődtek a templom renoválási munkálatai,
- le akarnak bontani egy vidéki kastélyt,

Felkérte a jelenlévőket, hogy beszéljék meg szakcsoportok létrehozását, amelyek az egyházi és a világi jellegű műemlékekkel foglalkoznának. Említette, hogy szükség volna a vidék műemlékeinek feltárására, és arra, hogy a román jellegű műemlékekkel a román kollégák foglalkozzanak behatóan, mivel itt az ő ismeretükre és segítségükre lenne szükség. Felkérte mindazokat, akiknek már van írott anyaguk egy műemlékkel kapcsolatban, hogy azt juttassák el az Egyesülethez, hogy közös elbírálás után közölje a Bihari Napló.

Ismételten felvetette az Olaszi temető ügyét. Szólt a hivatalnál tett közbenjárásról a Szent László-templom körüli közlekedés megváltoztatása érdekében, s hogy még nem sikerült megnyugtató eredményt elérni.

Pop Alexandru vezetőségi tag felvilágosítást adott a CEC-számla nyitásáról, és szorgalmazta a tagsági díj bevezetését, amit a belső szabályzatba kell foglalni.

- Az egyesület tagja lehet minden 14 évet betöltött fiatal.

- A tagsági díj kérdését közösen kell eldönteni, szerinte az alsó határ 5 lej lenne. 100 lejen felül már adománynak számít, ami egyenesen a CEC-számlára megy. Fiókszervezeteink vannak a falvakban és a vidéki városokban, amelyek működnek is.

Helyes lenne, ha minden területnek lenne saját képviselője, így a kórházaknak, gyógyszertáraknak, a várnak stb. Ők informálnának az esetleges munkálatokról. Kéri azon személyek kizárását, akik méltatlanná válnak a tagságra, és kéri a szervezeti szabályzathoz való hozzászólást.

Péter Zoltán, vezetőségi tag javasolja, hogy a tagdíjat 14 éves kortól lehessen fizetni.

Schneider Antal jelzi, hogy ebben az életkorban még nincs jövedelmük a fiataloknak, elég lenne negyedévente 5 lej.

Péter Zoltán kifejti, hogy kellene egy bővített vezetőségi komisszió. Ez kéthavonként egyszer gyűljön össze, hogy a problémákat megbeszélje. A következő szakterületeket javasolja: templomok, várak, vezetékek, bányák, hidak, vasutak, amelyek már nem használatosak, ipari építkezések, parkok, raktárak, amelyek most más funkciót töltenek be, fürdők.

S. Németh Katalin felhívja a jelenlévők figyelmét, hogy a vidéki kúriák, templomok felmérését a helyi képviselőknek kellene elvégezniük, mert ők jobban ismerik a helyi viszonyokat. Kifejti, hogy az emlékműveket is védeni kell, még akkor is, ha azok ideológiailag lejártak. Meg kellene menteni az emlékműveket a deportáltak emlékére. Semmi esetre sem kell teret engedni a brutális rombolásnak.

Tempfli József püspök úr elmondja, hogy még tavaly lerombolták a deportáltak emlékművét a temetőben, ezt a néptanács romboltatta le.

Pop Alexandru úgy gondolja, hogy a szovjet katonák két emlékműve közül az egyik megmaradhat, a másikat, ha úgy hozza a helyzet el lehetne távolítani, de nem összetörni, hanem biztosítani egy helyet a temetőben, ahol újra fel lehetne állítani. De természetesen csak ha ez szóba kerül a város vezetőségi szintjén.

Tempfli József püspök úr vállalja a templomok javításának felügyeletét.

Coroiu Nicolae a vízvezetékek helyreállításáról beszél, hangsúlyozza, hogy 1994-ben lesz 100 éves a vízmű és fontos volna a fényképek és monográfiák összegyűjtése a századfordulóról.

Bolcaş Victor a régi malmokról és a közvilágítás egykori ipari műemlékeiről szól.

Németh Katalin felveti a magánkereskedelmi bódék elszaporodását a városközpontban, hangsúlyozva ezeknek a városképet rontó szerepét.

Tempfli József püspök úr kiemeli, hogy inkább az üres üzlethelyiségeket kellene kiadni ilyen célokra.

Borbély Gábor a mezőgazdasági jellegű és a népi építészeti műemlékeiről mondja el gondolatait.

Pataki László javaslatokkal szolgál az együttesek kiegészítésével az utcaképpel, valamint a stílus alakításával kapcsolatban.

Dukrét Géza a falusi jellegű építkezések helyzetéről beszél. Kiemeli az RMDSZ feladatait a Hegyköz és az Érmellék történelmi és műemléki leírásában, a monográfiák elkészítésének szükségességében. Elmondja, hogy fényképeket is tud hozni a korabeli építkezésekről. Sítért és környékét behatóan ismeri, a házak építésének korát, a falut, amit behatóan tanulmányozott.

Borbély Gábor javasolja egy tájház létesítését a falvakban, ahol a régi tárgyakat és emlékeket össze lehetne gyűjteni. Létre kellene hozni egy adatbankot.

Varga Gábor szerint a régi képeslapok kiállítását meg lehetne szervezni, amely a város fejlődését mutatná. Úgy gondolja, hogy a temető rendbetételét meg kell kezdeni. Megkérdezi a püspök urat, hogyan lehetne ezt megvalósítani?

Tempfli József püspök úr válaszában elmondja, hogy, ameddig nincs alkalmazásban nappali, valamint éjjeli őr, addig nagy kár hozzáfogni, mert mindent újra lerombolnak. A temető a városgazdálkodáshoz tartozik, ők csak a teljesen feldúlt sírokat bontották le és vitték más helyre a földi maradványokat. Hangsúlyozza, hogy az Olaszi temető rendbetétele már nagyon sok fórumon terítékre került, többek között a Vöröskereszt is felhívást intézett a lakossághoz, melyben a segítségét kérte.

Németh Katalin emlékeztet, hogy a szakterületek kialakítása során felmerült egy dokumentációs központ létrehozásának szükségessége. Péter Zoltánt kéri fel erre az elnöknő, s ezt Péter Zoltán el is vállalja.

Tempfli József püspök úr megemlíti, hogy az egyes egyházi ingatlanok, helyiségek visszaszerzése nagyon sok nehézségbe ütközik (Prestarea, Incălţăminte). Bírósági eljárást is indítottak a két fentebb említett vállalat ellen.

Péter Zoltán elmondja, hogy ki kell deríteni, ki az a vállalat vagy egyén, aki elkezdte bontani a vár hátsó oldalát.

Bartos Csilla BN-újságíró és nőszövetségi tag elmondja, hogy hirdetést közölt a lapban, amelyben a temető helyreállításához kért segítséget. Az újságíró nő megegyezésre jut a műemlékvédelmi egyesület elnöknőjével, hogy a napokban együtt mennek el a városgazdálkodási hivatalhoz a temető ügyében.

KOLOZSVÁRI N. ZSUZSA,
jegyzőkönyvvezető

Az első lépések bizonytalanságait csak lassan sikerült elhagynunk, kisebb-nagyobb szervezetlen találkozások és beszélgetések nyomán fogalmztuk meg a működési szabályzatot és az egyesület szervezeti felépítését. Ennek ismertetésére és megbeszélésére hívtuk tanácskozássra az alakulás évében, november 25-én egyesületünk tagjait.

JEGYZŐKÖNYV

Kelt ma 1990. nov. 25-én a Műemlékvédő Egyesület gyűlésén.

A gyűlést Németh Katalin elnöknő nyitja meg, üdvözlí a jelenlévőket, valamint sajnálatát fejezi ki, hogy a tiszteletbeli elnök, Tempfli József megyés püspök külföldi elfoglaltsága miatt nem tud megjelenni. Öröndetes körülmény, hogy a megye számos vidéki városából és községéből jöttek érdeklődők és segíteni szándékozó emberek, ezután ismerteti a tanácskozás napirendjét, és közli, hogy egyesületünkben mindenki anyanyelvén beszél, ha valaki tolmácsolást igényel szóljon.

Összesen 52 személy van jelen.

A napirend:

Az elnöknő beszámol az Egyesület eddigi tevékenységéről, Somogyi Imre titkár ismerteti az egyesület részére érkezett adományokat, Alexandru Pop ismerteti az alapszabályzatot.

Szabó Arnold ismerteti az egyesület felépítésével kapcsolatos elképzeléseket.

Hozzászólások.

Péter Zoltán ismerteti a tudományos szesszió programját.

Ezt követte a tudományos ülészak.

BESZÁMOLÓ A BMME EDDIGI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Közel négy hónapja, hogy egyesületünk megalakult, és elkötelezte magát a Bihar megyei műemlékvédelem ügyének. Kun László ügyvéd úr jóvoltából egyesületünk július 17-én hivatalos jogi személyként nyert bejegyzést a váradi bíróságon.

Akkori programtervezetünket többen is véleményezték és így a jövőben sor kerülhet az egyesület végleges alapszabályzatának kidolgozására. Új alapszabályzatunk néhány példánya fekszik az asztalon. Kérem, hogy aki az alapszabályzat véglegesítésében részt kíván venni, vegyen magához egy példányt és írásban juttassa el a vezetőséghez javaslatait.

Az eltelt időszakban kikristályosodott elképzelésünk arról, hogy egyesületünk mit vállalhat a műemlékvédelem területén, mire futja erőnkből és szellemi energiánkból. Úgy véljük, nem gondoltuk át kellőképpen programtervezetünknek azt a pontját (nevezetesen a 7. pontot), amely a műemlékek helyreállításában való aktív részvételünket fogalmazza meg. Erre sem anyagi alapot, sem technikai feltételeket nem tudunk létrehozni, még a legkisebb műemlék esetében sem. És ez nem is lehet egyesületünk célja. Ezért arra a következtetésre jutottunk, hogy munkánk középpontjában a közvélemény figyelmének felkeltése, a megfigyelés, a véleményezés, és a műemlékek helyreállításának szorgalmazása kell álljon. E meggondolásból lépéseket tettünk a vártemplom visszaadására eredeti tulajdonosának, a katolikus egyháznak. Az Olaszi temető mai állapotának megszüntetésére és az Orsolya-zárda műemlék kápolnájának helyreállítására. Meg kell mondanunk, hogy míg a vártemplom és az Orsolya-zárda esetében meghallgatásra találtunk, a temető-ügy máig megoldatlan maradt.

Úgy véljük, értő közönség nélkül nincs igazi műemlékvédő mozgalom. Ezért határozottunk úgy, hogy öthetenként műemlékvédő oldallal jelentkezzünk a Bihari Napló hasábjain.

Elkészítettünk egy műemlékvédő kérdőívet, amelynek segítségével fel akarjuk mérni a megye valamennyi műemlékét és műemlék jellegű alkotását, ezek állagát és a hozzáfűződő esetleges folklórkincset. Ennek érdekében kidolgoztuk a megyei, vidéki műemlékvédő csoportok működéséhez szükséges szervezeti felépítést.

Kapcsolatba léptünk társszervezetünkkel, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társasággal. A kolozsvári Társaság közgyűlésén a vezetőség három tagja, S. Németh Katalin, Péter Zoltán és Schneider N. Antal képviselte egyesületünket (saját költségen utaztak!). Itt kapcsolatba

léptünk minden erdélyi város műemlékvédő csoportjával, a KLMT fiókszervezeteivel. Itt jegyzem meg, hogy önálló jogi személyként csak két műemlékvédő egyesület működik, a BMME és a KLMT. A gyűlés kapcsán az a vélemény alakult ki, hogy egyesületünk egy lépéssel előrébb van.

Kapcsolatba léptünk a kultuszminisztérium illetékes tanácsosával és rajta keresztül a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságával is.

Terveink a következők évre:

Továbbra is küzdeni kívánunk az Olaszi temető megfelelő kulturált kinézéséért. Szeretnénk oda hatni, hogy a hatóság teljesítse az egyháznak tett ígéretét a temetővel kapcsolatban.

Kapcsolatot szeretnénk teremteni az ökológiai mozgalmakkal és velük közösen tiszta szép környezet elnevezéssel akciót szervezni.

Létre akarjuk hozni a vidéki fiókszervezeteinket, a műemlékvédő csoportokat.

Figyelemmel kísérünk minden műemléket és szeretnénk az illetékes hatóság figyelmét felhívni, ha annak állagában bűnös beavatkozást tapasztalunk, ehhez bárki segítségét szívesen vesszük, de kérjük, hogy pontosan dokumentált legyen, hogy ne keltsünk fölöslegesen pánikot.

Figyelemmel kísérünk minden tervet és restaurációs munkát, kérni fogjuk a törvények tiszteletben tartását.

Szándékunkban áll műemlékvédő vándorkiállításokat és vándorgyűléseket szervezni.

Folytatjuk a Bihari Naplóban a műemlékek és a velük kapcsolatos események bemutatását.

Évente 2-3 tudományos szessziót szervezünk és ennek anyagát megjelentetjük az egyesület évkönyvében.

Kinyomtattuk az egyesület tagsági könyveit.

Kapcsolatot tartunk fenn az ország és a szomszéd államok hasonló szervezeteivel.

Szponzorokat szeretnénk találni az egyesület működéséhez elengedhetetlen pénzalapok létrehozásához.

Beszámolóm végén szeretnék köszönetet mondani tiszteletbeli elnökünknek, Tempfli József megyés püspök úrnak, aki sokirányú elfoglaltsága mellett is egyik legaktívabb tagja egyesületünknek, s aki mindig a legmesszebbmenő támogatást nyújtotta számunkra.

S. NÉMETH KATALIN
elnök

Somogyi Imre ismerteti az adományozók névsorát.

A BMME részére a következő személyek helyeztek el donációkat az egyesület CEC-számláján:

1. Tempfli József
 2. Alexandru Pop
 3. Lázár Éva
 4. S. Németh Katalin
 5. Péter Zoltán
 6. Somogyi Imre
- Összesen 1500 lej.

Gáspárik Attila marosvásárhelyi színművész és Demeter András közvetítésével M. Parragi László Svájcból egy HERMES TOP-TRONIC 20 típusú írógépet adományozott.

Pop Alexandru javaslatokat kér a jelenlévőktől a tagdíj mennyiségének megállapítására, s egyben javaslatot is tesz még pedig:

- a diákok és nyugdíjasok részéről félévi díjként 30 lej,
- 25-55 közötti felnőttek részéről pedig 60 lej vagy 10 lej havonta.

Akik adományt akarnak tenni 100 lej az alsó határ, az adományaikat a következő CEC-számlára fizethetik be: C.E.C.: 451/120 Fileala Asociației pentru Ocrotirea Monumentelor Istorice.

A tagdíjjal kapcsolatos javaslatokat mindenki elfogadja.

Ezt követően felolvassa az egyesület alapszabályzatát:

A BIHAR MEGYEI MŰEMLÉKVÉDŐ EGYESÜLET ALAPSZABÁLYA

1. Az Egyesület jellege:

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület (BMME) a műemlékpártolók önkéntes szakmai egyesülete, amely politikával nem foglalkozik és vagyongazdálkodó tevékenységet nem folytat.

A BMME önálló jogi személy, amely munkakapcsolatot tart fenn a Műemlékek, Együttések és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságával [Comisia Națională a Monumentelor Ansamblurilor și Siturilor Istorice] szerveivel és minden más, a műemlékvédelemben érdekelt szervevel, valamint műemlékvédő társaságokkal és egyesületekkel.

2. Az Egyesület tevékenysége:

A BMME az érvényes törvényes keretek között szorgalmazza a történelmi, egyházi, kegyeleti, építészeti, régészeti, népi, technikai, ipari műemlékek vagy műemlék jellegű együttesek védelmét, függetlenül attól, hogy ezek milyen felekezeti vagy nemzeti érdekűek.

Az egyesület nyilvántartásba veszi a megye műemlékeit, javasolja azok megfelelő védelmét, szakmai tanácsadókat jelöl ki az esetleges helyreállítás megkönnyítésére és véleményezési jogot kér magának mindenfajta műemlékkel összefüggő tervek kapcsán.

Az egyesület figyelemmel kíséri a megyében folyó helyreállítási munkálatokat.

A BMME népszerűsíti a műemlékvédelem ügyét, értő közönséget nevel a műemlékek védelmére és megbecsülésére, ehhez felhasználja a sajtót, és egyéb népszerűsítő és tudományos publikációkat, valamint a vizuális népszerűsítés minden lehetséges eszközét.

Az Egyesület nevében csak az erre feljogosított tagok nyilatkozhatnak.

3. Az egyesület szervezeti felépítése:

Az egyesület tagja lehet bárki, aki egyetért Szervezeti Szabályzatával.

A tagság alapító, rendes, pártoló és tiszteletbeli tagokból áll.

A tagok kötelesek a közgyűlés által megállapított tagsági díjat fizetni. A BMME évente közgyűlést tart. A közgyűlések között az egyesületet a vezetőség vezeti és képviseli. Esetenként rendkívüli közgyűlés is összehívható.

A BMME vezetősége a következő összetételű:

1 tiszteletbeli elnök

1 elnök

3 alelnök

1 titkár

7 szakosztályvezető

1 jogi szakértő

1 sajtófőnök

2 tag

A vezetőség havonta tart összejövetelt.

Az egyes szakosztályokat az 1. számú melléklet tünteti fel.

A BMME vezetősége háromévenként megújítandó.

4. Az Egyesület anyagi forrásai

- tagdíjak,
- adományok,
- állami segély.

Az anyagi alapok felhasználásáról az egyesület vezetősége vagy a közgyűlés dönt. Az anyagi alapok kezelését az erre megbízott személy látja el.

Szabó Arnold javaslatot tesz az Egyesület szervezeti felépítésére:

JAVASLAT a BMME szervezési felépítésére, az egyes szakosztályok működési rendjére

Az Egyesület hat szakosztállyal működjön. A szakosztályvezetők hivatalból tagjai az egyesület vezetőségének. Bihar megyét körzetekre osztottuk, hogy minden körzetben legyen egy műemlékvédő csoport. A vidéki körzetekben a megyeieknek megfelelő szakcsoportok működjenek. A szakosztályok vezetői szükség esetén felveszik a kapcsolatot a szakcsoportok vezetőivel.

Mi az eddigi tagságból már most felkérünk olyanokat, akiknek hozzávetőleg ismerjük az érdeklődési körét, hogy vállalja el az egyes szakosztályok vagy vidéki körzetek vezetését és szervezze meg az egyes szakcsoportokat. A jelenlévőket felkérjük, hogy érdeklődési körüknek megfelelően válasszanak, amennyiben aktívan szeretnénk dolgozni valamelyik szakosztályban. Úgy gondoltuk, hogy amennyiben a szervezetnek nincs megfelelő számú aktív tagsága, fölösleges időtöltés lenne a demokratikus választás, hiszen nem ismerjük mindenkinek az érdeklődési körét és munkakedvét.

Most felolvasom azokat a javaslatokat, amelyek a vezetőségre, a szakosztályok vezetőire, a vidéki körzetekre és vezetőire vonatkoznak. Ha az illetők elfogadnák a tisztséget, nagyon örülnénk. Ha más javaslatuk van, kérem közölgék kit javasolnak.

Vezetőség:

Tiszteletbeli elnök: Tempfli József r.k. megyés püspök.

Elnök: Schneider Németh Katalin.

Titkár: Somogyi Imre.

A szakosztályok vezetője: Pop Alexandru.

A dokumentációs osztály vezetője: Péter Zoltán.

Szakmai tanácsadó szakosztály vezetője: Szabó Arnold és Péter Sándor.

Ipari, technikai műemlékek szakosztályának vezetője: Coroiu Nicolae.

A népi műemlékek szakosztályának vezetője: Borbély Gábor.

A történelmi műemlékek szakosztályának vezetője: Pafka Ernő és Szakács Jenő.

Az Egyesület jogi szakértője: Kun László.

Sajtószolgálat és vizuális propaganda: Sólyom Lajos.

A Körös-vidéki Múzeum Műemlékvédelmi Bizottsága részéről: Gorun Gheorghe.

Vidéki körzetek és javasolt vezetők:

- 1. Érmellék (Érmihályfalva, Szalacs, Diószeg), Borbély Gábor*
- 2. Margitta (Derna, Voivozi), (nincs jelen)*
- 3. A Hegyköz vidéke, Dukrét Géza*
- 4. Élesd (Telegd, Rév), (nincs jelen)*
- 5. Szalonta és környéke, Dérközi Sándor*
- 6. Holod (Tenke, Dobrești), (nincs jelen)*
- 7. Belényes (Steii), (nincs jelen)*

A szakosztályvezetők feladatai:

- Önkéntes jelentkezés alapján kiválasztják a munkatársakat.*
- Feltérképezik a szakosztályukhoz tartozó műemlékeket és műemlék jellegű épületeket, tárgyakat stb.*
- Nyilvántartják a területükön esetlegesen folyamatban levő restaurációs munkákat, javításokat.*
 - Ha valahol sürgős közbelépésre van szükség, mert veszélyben van egy műemlék, értesíti a vezetőséget a területi fellépés érdekében.*
 - Nyilvántartást vezet az elvégzett munkáról, az összegyűjtött dokumentumokról és átadja a dokumentációs szakosztálynak.*
 - A vezetőségi munkából részt vállal és ott beszámol a szakcsoport tevékenységéről.*
 - Ott, ahol erre igény van, megszervezi a falusi és községi műemlékvédő csoportokat, város és faluszépítő köröket, ezek munkáját irányítja.*

A községi és falusi műemlékvédő körök tevékenységéről:

- Bárhol, ahol erre lelkesedés és kezdeményező szellem van, jó lenne műemlékvédő csoportokat szervezni.*
- A műemlékvédő csoportok felmérnék és gondoznák a környezetükben található műemlékeket, vagy az ilyen jellegű létesítményeket.*

- Felvilágosító népszerű munkát végeznének a műemlékvédelem fontosságáról.

- Tevékenységükkel hozzájárulnának a község és faluszépítés népszerűsítéséhez, a hagyományos tájjelleg megőrzéséhez.

- Közösen fellépnének, ha valamilyen műemlék vagy a település hagyományos arculatát rontó megnyilvánulást tapasztalnának.

A tanácskozás során elhangzott hozzászólások jól példázzák azt, hogy milyen gondok és gondolatok foglalkoztatták azokban az időkben egyesületünk tagjait.

Hozzászólások:

- Péter Sándor arról beszélt, hogy a műemlékek restaurálásához nagyon sok esetben szükség van a nedves, sósavas falak kiszáritására, s ebben hathatós segítséget tud nyújtani új vállalkozása által. A technológiának lényege, hogy mágnesség alapján kiszívja a fal nedvességtartalmát és visszajuttatja a talajba. A nedvesség eltávolítása után hozzá lehet fogni az épület falainak újravakolásához és a restaurálás többi munkálataihoz. Meglévő irodahelyiségét szívesen felajánlja gyűlések megtartására, míg a Műemlékvédő Egyesület nem rendelkezik irodahelyiséggel.

- Szakács Jenő felhívja a Műemlékvédő Egyesület figyelmét a várban lévő állapotokra. Több alkalommal tett látogatást a várban és azt tapasztalta, hogy a fenyőfákat, amelyek díszítik a vár környékét kivágják, senki nem tett ez ellen semmit.

A vár török iga alóli felszabadulásának 300. évfordulója alkalmából 1992-ben szeretne ünnepség keretében egy Ki mit tud a váradi várról? elnevezésű versenyt szervezni. Több iskolával is felvette már a kapcsolatot és több mint 12 igazgató egyet is értett az elképzeléssel, az ünnepség és a vetélkedő megrendezésével, de a tanfelügyelőség elvetette a témát mondván: „Az iskolákat nem érdekli ez a téma”.

Továbbá felhívta a figyelmet a vár rendkívül elhanyagolt állapotára, amit még tetéz a vár területén működő intézmények nemtörődőmsége. Javaslatokat tesz az egyesület pénzalapjának gyarapítására, ugyanis a vár területén kb. 17 hektár földterület van, amelynek a használatáért senki nem fizet.

A várban működő intézmények igényeiknek megfelelően kerítésekertek voltak mindenütt, ami szinte lehetetlenné teszi a közlekedést és nagyon csúnya is.

Említést tesz egy hasonló épületrészről is, amelyet az Avântul vállalat használt raktárnak s az a benne felhalmozott áru miatt be-

A vársánc egykori képe

omlott, maga alá temetve a benne lévő árú nagy részét, ami azóta is úgy van ott, mint amikor beomlott az emelet. Kötelezni kellene az Avíntult, hogy hozza rendbe az általa megromgált épületet. Ennek érdekében tárgyalni kéne a helyhatósággal.⁸

Felhívja a figyelmet a megyeháza főbejáratánál létező, de lemeszelt freskóra, amely a váradi vár képmását ábrázolja és amit vissza kéne állítani az eredeti állapotba.

Továbbá javasolja azt is, hogy szponzorokat kellene keresni, akik segíteni tudnának, amit úgy is el lehetne érni, hogy Félixen nyaraló turistáknak látogatást szerveznének a várba, talán ők is tudnának segíteni. Nehezményezi, hogy az OJT turisztikai listáján nem szerepel a vár látogatása.

- Hermann József nehezményezi, hogy az Egyesület eddig még nem vette fel a kapcsolatot a helyi tv stábjával, pedig ők is tudnának segíteni a figyelemfelkeltésben, riportokat készítenének a várról.

- Péter Zoltán válaszol a tv operatőr által felvetett problémára - miszerint igenis felvettük a kapcsolatot a helyi tv stábjával, Dinók Istvánval. Csakhogy a műsor sugárzásának késői időpontja nem alkalmas az egyesület problémáinak bemutatására, mert igen kicsi a nézettség.

- Antal Béla nehezményezi azt, hogy az iskolákban a történelem programok semmi teret nem adnak a helyi történelemmel való foglalkozásra.

- Neumann Ottó kérdéssel fordul az egyesület tagjaihoz, hogy vajon létezik-e írásos dokumentum a Szent László-templommal történetéről, mert ha létezik, a prefektúra elé kellene tární.

- Lévai Ibolya kéri az egyesületet, hogy nyújtson segítséget az Adorján vár rendbe hozására - nem anyagi segítségre gondol, csak erkölcsi segítségre, valamint ahhoz is kéri a támogatást, hogy az illetékes fórumok elé tárják problémáikat. Szeretnének emlékművet állítani az 1914-ben elesettek emlékére. Ez az emlékmű létezett, de lebontották és beépítették más emlékmű alapzatába, a márványtáblák viszont még léteznek, amit vissza szeretnének állítani a református templom kertjében.

Van egy nagyon szép kastély Szalacson (a Barcs-kastély), nem használja senki, ebben a helységben etnikai, történeti emlékeket szeretnének összegyűjteni és kiállítani, ehhez kéri az egyesület erkölcsi támogatását.

⁸ Az említett vállalat néhány év múlva csődbe ment és megszűnt.

– Sárközi Sándor az RMDSZ megyei vezetősége részéről van jelen a gyűlésen – és ígéri, hogy a felmerülő problémát az RMDSZ megyei vezetősége elé tárja és reméli, hogy bizonyos anyagi segítséget is tudnak nyújtani.

Felajánlja a 15 éve elhunyt Szűcs István tamáshidai (30 évig volt ott) református lelkésztől fennmaradt kéziratos anyagot az egyesületnek.

– Balogh Lajos lelkész egyháza részéről anyagi segítségnyújtást biztosít az egyesület részére, valamint tudomására hozza az egyesületnek, hogy a református egyház egy gyermekotthont akar létesíteni, és egy leány- és fiúiskolát is.

Ezt követően, a szünet után került sor a tudományos ülészakra, amelyen mindenki az anyanyelvén olvasta fel a dolgozatát. Az előadások időtartamát 10–15 percben határoztuk meg és azok a következő sorrendben hangzottak el:

1. Bolcaş Victor: *Din începuturile electrificării oraşului Oradea.* [Nagyvárad villamosításának kezdetei] (román nyelven).

Várad villanyvilágításának történetéről készített tanulmányát olvassa fel, amelyből megtudjuk, hogy 1886-ban 203 db lámpát állítottak fel a város utcáin, melynek gázvilágítása volt. Ezekből az időkől még fennmaradt néhány öntöttvas oszlopú világítótest a zsinóga, valamint a színház előtt. 1901-ben létesítik az első villamosenergiát szolgáltató üzemet Váradon, mert a gázvilágítás kezd nagyon költséges lenni.

2. Borbély Gábor: *Falusi építészeti az Érmelléken* (magyar nyelven)

Az érmellék népi műemlékeiről készített tanulmányt olvassa fel. Egy 1758-ban épített különösen szép, érdekes építészeti megoldással készült épület történetét olvassa fel, amelyet sajnos azóta lebontottak. Szorgalmazza a gyerekek bevonását a műemlékvédelmi munkába.

3. Coroiu Nicolae: *Istoria alimentării cu apă a oraşului Oradea.* [Nagyvárad város vízellátásának történetéből] (román nyelven).

Várad ivóvíz-ellátásáról olvas fel tanulmányt. A vezetékes ivóvíz-ellátás gondolata 96 évvel ezelőtt vetődött fel, s az első írásos dokumentum 1817-ből maradt fenn. Az első közkút a Bóné kútja volt. Az első tervrajzot Kurucz András készítette 1838-ban. A Bóné kútja s ennek a vezetéke 2.43 km-en át vezette a vizet a Rulikowsky temetőtől a Szent László térig.

1876-ban Sall Ferenc királyi tanácsos veti fel először a Körösből való ivóvíz nyerését tisztítás útján, mert ő a vízügy fejlesztésével foglalkozik. Busch Dávid, a város vízügyi felelőse építi meg az első olyan vízellátó-berendezést, mely a Körös vizét tisztítja és ezt használják ivóvíznek.

A tisztítóüzemnél még ma is megvan az emléktábla, melyet az első víztisztítóüzem működésbe helyezésekor avattak fel. Ezt az évfordulón, más emlékekkel együtt ki fogják állítani.

4. Dukrét Géza: A síteri műemlék templom (magyar nyelven).

A síteri műemlék templomról készített összeállítást, melyről dokumentum 1291–94-ből van. A 13. században épült kápolna helyén áll a mai templom, amelyet 1803-ban építettek és amelynek szentélye a régi kápolna maradványa.

5. Péter Zoltán: Szent László-hagyomány Nagyváradon (magyar nyelven).

A Szent László-szobrok keletkezése és pusztulása címmel a Szent László-szobrok kálváriájáról számolt be. Váradnak négy Szent László szobra létezett. A szent király 1093 és 1095 között Váradon prépostságot alapított. 1342-ben Báthory átépíti a templomot, 1390-ben lovas szobrot emelnek Szent Lászlónak, amelyet a törökök rombolnak le. Az 1800-as évek elején egy firenzei szobrász egy másik Szent László-szobrot készít, amelyet később a mai Berzei utca egyik házában kertjében ásnak el, de pontos adatokat nem tudunk róla. Szól még Szent László szobráról, amely ma a székesegyház előtt áll.

6. Pop Alexandru: O ipoteză, amplasamentul canalului Peța.

[Egy hipotézis: A Pece egykori medre] (román nyelven).

A Pece régi medréről beszél, amely valaha a vár és Újváros között húzódott. Beszél az első Váradról készült térképről, amelyet 1859-ben készített Halácsi Gábor.

7. Tuduka Oszkár: Régi váradi orgonák (magyar nyelven).

A városunkban található 17 orgonáról olvassa fel írását.

A tudományos szesszió nem hangzott el, de erre az időpontra Péter Zoltán elkészítette a Műemlékek Jegyzékét, amely az alábbi 19 körzet műemlékeit sorolja fel: minden körzet minden épületénél szerepel az építés éve, a tervező neve és az épület stílusa.

1. A Római Katolikus Székesegyház és környéke.
2. A Fő utca.
3. Bémer tér.
4. Szaniszló utca.
5. Úri (Posta) utca.
6. Széchényi tér.
7. Rimanóczy utca.
8. Ezredévi emléktér (Pța Libertății).
9. Rét.
10. Szent László tér.
11. Körös utca.
12. Teleky utca.
13. Craiovei utca.
14. Kossuth utca.
15. Zöldfa utca.
16. Kapucinus utca.
17. Nagyvásártér.
18. M. Viteazul utca
19. Velence.

A jegyzéket a szerző azzal az utóirattal látta el, hogy „A fenti felsorolás az idő rövidege miatt nem készülhetett el a teljesség igényével...”

Az elhangzott előadásokat követően Péter Sándor javasolja, hogy a felolvasott munkákat ki kellene adni nyomtatásban. Felajánlja, hogy videófilmet készít a vár mostani állapotáról, melyhez hozzá lehetne adni a régi felvételeket, képeket.

*K.m.f.
KOLOZSVÁRI N. ZSUZSANNA,
jegyzőkönyvvezető*

A szervezést és elindulást követte a számunkra eddig ismeretlen munka, amiben jártassága mindaddig senkinek sem volt. Meg kellett találnunk azokat az állami szervezeteket, hatóságokat, akikkel érdemben kell és lehet tárgyalni. Meg kellett találnunk azt a tárgyalási és levelezési stílust és nyelvet, amivel esetleg eredményt érhetünk el. Abban az időben még nem volt lehetőség pályázat útján előteremteni a működésünkhöz szükséges anyagiakat, így nem egyszer saját pénzből egészítettük ki a költségeket.

Alakulásunk egyéves évfordulóján a Nagyváradai Televízió július 4-én, csütörtökön az éjféλι magyar nyelvű adásában *Egyéves a Nagyváradai Műemlékvédő Egyesület* címmel egy közel félórás műsorban számolt be. Ezt követte július 11-én a Bihari Naplóban Tóth Krisztina fényképes írása, amely az egyesület jubileumi találkozásjáról számolt be:

Jakabffy László és S. Németh Katalin a BMME egyéves évfordulóján

EGYÉVES A MŰEMLÉKVÉDŐ EGYESÜLET

Egyéves a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület. A jubileumi találkozóra június 7-én került sor az RMDSZ-székház kistermében, de a közeljövőben remélhetőleg végleges székházat kap az egyesület a Kanonok soron. A Műemlékvédő Egyesület az elmúlt egy évben több sikeres akciót mondhat magáénak. A forgalom elterelésével sikerült megoldani a Szent László-templom elsődleges problémáját. A templom restaurálásához továbbra is keresik a szponzorokat. Az Ady Líceum épületét is sikerült restaurálni – Jankó Szép Sándor igazgató úrnak köszönhetően az iskola költségén. Sajnos még mindig nyomasztó gondja

városunknak az Olaszi temető ügye. A Műemlékvédő Egyesület a tavalyihoz hasonlóan az idén is szeretne egy tudományos ülészakot rendezni. Terveik között szerepel műemlékvédő diákkörök és városvédő séták szervezése – szakértők bevonásával. Megkezdődtek az előkészületek a jövőre megrendezendő ünnepségsorozatra is. A Varadinum '92 elnevezésű ünnepségekre terveznek egy ismeretterjesztő történelmi előadássorozatot és egy kb. félórás film forgatását a váradi várról. Készül a város rövid ismertetővel ellátott műemlékvédő térképe is. Sok sikert kívánunk munkájukhoz.”

Ide illenek azok a sorok is, amelyeket egyesületünkről a következő évben Szilágyi Aladár írt, hiszen ezekkel a szavakkal a legtalálékosabban jellemezte munkánkat. Az írás 1992. november 11-én a Bihari Naplóban jelent meg, *Öntevékenyek* címmel:

„Ezek az öntevékeny csoportok kis közösségi szinten konok akarással, megfeszített munka révén jutottak el cselekvés által, értékmentés és értékteremtés révén a szabadságnak egy olyan fokára, melynek köszönhetően a legnagyobb zűrzavar idején egy eljövendő rend, a vágyott, az óhajtott, de nem ismert „civil társadalom” építőköveit kezdték egybehordani. Nem látványos, nagy csinnadrattával beharangozott akciókról van szó, ezeknek a közösségeknek a fő jellemzője, a szívós munka, a szerénység és a fejlett közösségi érzés. Egy-két ötletember, néhány húzóember, és a hozzájuk csapódó fogékonyak kiseded csoportja – ennyi elegendő ahhoz, hogy az elképzeléseket tett kövesse. Hirtelen most csak két példát említek...: a városvédők egyesülete az utóbbi két-három esztendőben, megalakulása óta összefogta mindazokat, akiket aktívan érdekel a történelmi bűvárkodás, a műemlékvédelem, az ipartörténet, a néprajz stb. Egyéni és kiscsoportos munka által városunk és megyénk sok értékét kutatták, térképezték, leltározták fel, munkájuk eredményét rendszeresen közkinccsé teszik és lokálpatrióta tudatot formálnak általa. Másik példám a Tibor Ernő Galéria létrehozóinak és működtetőinek csoportja”.

Szilágyi Aladár sorai a lényegyet ragadják meg, hiszen, ha arra gondolunk, hogy a Varadinum ünnepség első felvetése először egyesületünknek egy 1990 novemberében megtartott ülésén hangzott el, akkor azt mondhatjuk, hogy sok, később mások által megvalósított, ötletnek adtunk szellemi bölcsőt. Pedig nem voltunk sokan. Az alakuló gyűlésen alig huszonöt ember gyűlt össze, de a tagságunk összlétszáma a hetvenet soha nem haladta meg.

A vidéki műemlékvédő csoportokat, úgy próbáltuk megszervezni, hogy a műemlékek felmérésére kidolgozott *Kis Kalauzt* sokszorosítottuk és szétküldtük vagy szétosztottuk a tanítók továbbképző tanfolyamain, az egyházak révén is terjesztettük. Sajnos, csak kevés vidéki lelkész és pedagógus vállalkozott a műemlékek felmérésére, leírására. De volt olyan is, aki alapos munkát végzett. Ari László, érsemjéni tanító a település három műemlékét írta le: Az érsemjéni református templomot, Kazinczy Ferenc mellszobrát és a Fráter-család kriptáját.

Érsemjén volt az a település, amelyről biztosan tudjuk, hogy ott már 1990-ben megalakult a helyi Műemlékvédő Kör a Kazinczy park rendbetartására. Ari László a Fráter-család kriptájáról írt műemlékvédő *Kis Kalauzában* arról is tájékoztat, hogy a településen hagyománya van a nagy elődök tiszteletének, mert *„1979-ben az érsemjéni tanári kar, a református egyház és a falu közép- és felsőfokú iskolát végzettjei adományaiból készült egy sírkő, Molnár Vilmos nyugalmazott tanár szervezésével”*.

Részletes leírást küldött a tanító a református (műemlék) templomról is. Számunkra ez jelezte, hogy vidéken is van érdeklődés a műemlékvédelem iránt és beindult a kutatás is a műemlékek felmérésére. Példaként, a vidéki műemlékvédő körök munkájára, itt közöljük e templom leírását, azzal a megjegyzéssel, hogy a felmérést végző fontosnak érezte, hogy utánanézzon a fellelhető szakirodalomnak és közölje, hogy a műemlék templomról szóló anyag szerepel: Dr. Kovács J. István Magyar református templomok című (1942) könyvében.

AZ ÉRSEMJÉNI REFORMÁTUS (MŰEMLÉK) TEMPLOM TÖRTÉNETE

Érsemjén község 1241 után a tatárjárást követő esztendőben alakult, azok által a menekült szabolcsi lakosokból, akik a tatárok elől az Érmelléket Szabolccsal összekötő erdőbe menekültek. Hogy mikor alakult meg a református vallás ebben a községben, bizonyosat nem tudunk. Az egyház matrikulájában (átadva a levéltárnak) a következő feljegyzés található ezzel kapcsolatban 1790-ből: *„A református vallásnak a helységben mikor és ki által lett fundáltatásáról és további virágzásáról semmi bizonyost nem tudunk. Hanem az csakugyan bizonyos, hogy itt régtől fogva gyakoroltatik a Helvétziai vagy Reformáta Vallás, mert van egy olyan szent asztalhoz való kan-*

nája az Eklézsiának, melyet 1644-ben ajándékozott Török Márton, honnan kitetszik, hogy legalább 1644-ben már Semjénben gyakoroltatása volt a Helvétziai vagy Reformáta Vallásnak” (Matrikula I. lap).

A templomépítés idejéről, mely nagy valószínűség szerint, még a reformáció előtt emeltetett, semmi bizonyos adat nem olvasható, mindössze ennyi: „A templom égetett téglából készült, igen régi épület, amint az abból gyaníthatni, hogy az ajtók felei faragott kőből vagy-nak” (1790-es Matrikula). Az idők folyamán többször alakították, formálták. Az egyház II. Matrikulájában a következőt olvassuk erről: „1780-ban renováltatott kívül-belül az érsemjéni templom: adatván hozzá két Tornác vagy Portikus, különös hűséget és szorgalmatosságot mutatván mellette akkori főkurátor igazi kegyességű Fráter József úr és vicekurátor Sári Ferenc.”

A templom mai alakját 1795-ben nyerte, amikor a II. Matrikula szerint a templom napkeleti része 5 öllel bővített meg. 1795. május 4-én tétetett le a fundamentum, az eklézsia akkori főkurátorának, Kövér Imre felvigyázása és példás gondossága, a lakosok egy szívvel-lélekkel való szorgalmatos fáradozása által. November 15-én szenteltetett fel a helybéli prédikátor, Szántó János által. (Zsolt. 84. 2-3.)

Torony nélkül állt a templom 1776-ig, amikor a feljegyzések szerint, Mária Terézia királynő engedélyével a templom északra eső részén fatornyot emeltek a hívek, kőalapra. Miután ez hosszú idők folyamán elavult, a templom nyugati részén egy egyszerű haranglábat állítottak fel 1846-ig. A mostani torony fundamentumát 1846. szeptember 1-jén tették le. Az 1848-as forradalom idején az építés leállt, csak 1858-ban folytatták tovább. 1859-ben a kőrakás bevégeztetett, június 27-én a két harang a toronyba felemeltetett, augusztus 22-én a gömb a torony tetejére feltétetett, a vállalkozó Szméták János volt.

A templom 1938-ig zsindeyes volt. A torony bádogozását 1938-ban végezték el, amikor is a zsindelet leszedték. A templom legutóbb 1956-ban volt renoválva kívül-belül, 1972-ben a torony kívül renoválva és a bádogzat lefestve.

A templomban a már említett két portikuszi kőfaragásos ajtaján kívül, említésre méltó és igen régi a szószerk. 1807-ben idősebb Ványi Mihály ajánlást tett az egyháznak, mely szerint azt ígérte, hogy a templomban levő katedrát a maga költségén kifesteti és megaranyoztatja. Ez a munka 1807. augusztus 10-én készült el, a metszések arannyal, a többi rész lazúrral és gyöngyszínű olaj-

festéssel. A szószék felső részén Mózes és a törvények vannak lerajzolva. Készült a munka 390 Rhf-ba. A festő neve sehol sem említődik a feljegyzésekben.

Az idők folyamán többször átalakított és bővített templom stílusa ma már felismerhetetlen, eredeti stílusára két kőből faragott portikusz ajtófél enged következtetni.

A templom régi kegyszerei: ónkannák 1644, 1698 és 1775-ből, tál 1773-ból, ezüstkehely aranyozva 1699-ből (Bukaresti Történelmi Múzeum), cserépkorsó 1775-ből.

Érsemjén, 1991. március 27.

ARI LÁSZLÓ

A BIHAR MEGYEI MŰEMLÉKVÉDŐ EGYESÜLET
TAGSÁGA⁹

1. Andréka István
2. Antal Béla tanár
3. Ari László tanító, Érsemjén
4. Bartos Csilla újságíró
5. Bokor András tanár, a BN főszerkesztője
6. Bolcaş Victor villamosmérnök
7. Borbély Gábor helytörténész
8. Coroiu Nicolae mérnök
9. Csortán Ferenc építészmérnök (az Országos Műemléki Hivatal munkatársa)
10. Cziffra Piroska tanár
11. Dérközi Sándor
12. Dukrét Géza tanár
13. Egyed László
14. Emódi János régész
15. Emódi Tamás restaurátor, régész
16. Erdei Ferenc tanító
17. Fábián Imre költő, folklorista
18. Fleisz János tanár, pártoló tag
19. Fleisz Judit tanár
20. Gáspárik Attila színművész, Marosvásárhely, pártoló tag
21. Gorun Gheorghe történész
22. Gellért Gyula ref. esperes
23. Gyarmati Gábor mérnök
24. Hessz Á. Márta, SJC testvér, tiszteletbeli tag
25. Hermann József
26. Hodgyai Mátyás tanár
27. Implon Irén újságíró, tiszteletbeli tag
28. Jakabffy László építészmérnök
29. Jakobovits Miklós képzőművész, pártoló tag
30. Jakobovits Márta képzőművész, pártoló tag
31. Jósika Margit orvos, pártoló tag, Nürnberg
32. Jósika István, pártoló tag, Nürnberg
33. Kánya Kornél

⁹ A tagok foglalkozását vagy hivatásának tartott ténykedését csak abban az esetben közöljük, ha arról a tag nyilatkozott.

34. Kolozsvári N. Zsuzsa titkárnő
35. Kordics Imre helytörténész
36. Kun László ügyvéd
37. Lázár Éva laboráns
38. Lévay Ibolya
39. Meleg Vilmos színművész, pártoló tag
40. Méder Árpád geológus
41. Miklós Mihály tanár
42. Moldovan Gheorghe tanár, a Direct főszerkesztője
43. Neumann Ottó tanár, majd a BN főszerkesztő helyettese
44. Pafka Ernő műépítész
45. Papp Attila tanár, Margitta
46. Pataki László
47. Péter Sándor vízügyi mérnök
48. Péter Zoltán építész, helytörténész, lapszerkesztő
49. Pintér Zsuzsanna tanár
50. Pop Alexandru vegyész-mérnök
51. Sárközi Sándor
52. S. Németh Katalin tanár
53. Schneider N. Antal tanár
54. Sășianu Alexandru történész, muzeológus
55. Sólyom Lajos szerkesztő, grafikusművész
56. Somogyi Imre hegesztő
57. Szánthó János építészmérnök
58. Szabó Arnold építészmérnök, Nagyvárad főépítésze
59. Szakács Jenő tanár
60. Tempfli József római katolikus püspök
61. Tőkés László református püspök, tiszteletbeli tag
62. Tóth János muzeológus
63. Tuduka Oszkár tanár
64. Vaida Sergiu szerkesztő
65. Varga Gábor mérnök, pártoló tag

Az 1990. november 1-jén megjelent Bihari Napló Vigyázó kövek oldalán Egyesületünk egy közleményben hozta nyilvánosságra, hogy tiszteletbeli tagjainak tekinti mindazokat, akik hajdan bátran kiálltak és jelenlétükkel megakadályozták a Szent László-templom lebontását. (Lásd az első fejezetben.)

Ez a taglétszám kevés, ha arra gondolunk, hogy száz évvel korábban, a hasonló profilú civil szervezet milyen nagy taglétszám-

mal bírt. Talán akkor több időt szántak erre az emberek. Igaz, mi egy átalakuló, forrongó világban, a kenyérkereső munkánk mellett próbáltunk időt szakítani a dolgok intézésére, a műemlékvédelemre, a helytörténet tanulmányozására és az ismeretterjesztésre. Az évek során nemcsak a lelkesedés csökkent, hanem a közösségi összefogás is egyre lanyhult. Egyesek külföldre mentek, mások saját karrierjüket és az egyéni munkát vagy az üzleti vállalkozásukat tartották fontosabbnak.

KAPCSOLATAINK, MŰEMLÉKI VILÁGNAPOK ÉS TÁRSSZERVEZETEK

*„Tiszteld a múltat a jelenben
És tartsd a jövőnek“*

Vörösmarty Mihály

A BMME az első olyan váradi civil szervezet volt, amely már 1990-ben felvette a kapcsolatot az ilyen jellegű magyarországi, pontosabban a debreceni műemlékvédő szervezetekkel. Ez a kapcsolat a továbbiakban elmélyült és a Műemléki Világnap (április 18.) közös megrendezésében is kifejezést nyert. Pedig ez akkoriban nem volt olyan könnyen kivitelezhető dolog. A határátkelőknél sokszor 5–6 órát is kellett várakozni, ezért jó előre el kellett küldenünk a küldöttség minden egyes tagjának a nevét, munkahelyét, beosztását, hogy a Hajdú-Bihar megyei önkormányzat „a küldöttség tagjai részére az ártándi közúti határátkelőnél biztosítani tudja a soron kívüli határátkelést“.

A korszakra jellemző, hogy az első alkalommal Debrecenbe menet két, visszatérőben négy órát várakoztunk a határon. A későbbiekben ezért inkább a lényegesen hosszabb és körülményesebb vasúti utazást választották azok, akiknek a kedvét nem szegték az első találkozás határnyodalmai és a kötelező kapupénz.

Alljon itt az 1992-es Műemléki Világnap meghívója, ahol egyesületünket Borbély Gábor, Coroiu Nicolae, Péter I. Zoltán és S. Németh Katalin képviselte.

Műemléki Világnap
1992

MEGHÍVÓ

a műemléki világnap alkalmával
1992. április 17-én, délelőtt 10 órakor
a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban
rendezett ünnepi ülészakra.
(Debrecen, Hunyadi u. 1-3.)

Rendezők:

BIHAR MEGYEI MŰEMLEKVÉDŐ EGYESÜLET, NAGYVÁRAD;
DEBRECEN M. J. VÁROS MŰEMLEKI ALBIZOTTSÁGA;
DEBRECEN VÁROSVÉDŐ ÉS SZÉPÍTŐ EGYESÜLET;
HORTOBÁGYI NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁGA;
KÖLCSEY FERENC MŰVELŐDÉSI KÖZPONT;
MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA;
MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT MŰEMLEKI SZAKÉRTŐ
TESTÜLETE;
MŰSZAKI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYESÜLETEK
SZÖVETSÉGÉNEK MEGYEI MŰEMLEKVÉDŐ ALBIZOTTSÁGA;
PÉCHY MIHÁLY ÉPÍTŐIPARI SZAKKÖZÉPISKOLA;
SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE MŰEMLEKI
ALBIZOTTSÁGA;
YBL MIKLÓS ÉPÍTŐIPARI MŰSZAKI FŐISKOLA.

Április 17-én, délelőtt 9 órakor

A rendező bizottság Debrecenben megkoszorúzza:
PÉCHY MIHÁLY és YBL MIKLÓS mellszobrát,
POVOLNY FERENC és BORSOS JÓZSEF emléktábláját

Műsor:

Délelőtt 10 órakor:

VILÁGHÍRŰ MŰEMLEKEK

A debreceni Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium
dr. Porcsalmy János tanár által alapított
Iskolamúzeumának makettjeit bemutató fényképkiallítás
a művelődési központ előcsarnokában.
A MŰEMLEKI VILÁGNAP tiszteletére rendezett
ülésszak és kiállítás ünnepélyén beszédet mond:
BUGÁR-MÉSZÁROS KÁROLY építészmérnök,
műemlékvédelmi miniszteri biztos

ÜNNEPI ÜLÉSSZAK

a művelődési központ konferenciatermében
a résztvevőket üdvözl: DR. ANGYAL LÁSZLÓ,
az MTESZ Műemlékvédelmi Albizottságának elnöke

Egyesületünk célkitűzése, eredményei és gondjai
S. NÉMTH KATALIN, a Bihar Megyei Műemlékvédő
Egyesület (Nagyvárad) elnöke

Szabolcs, Bereg természeti és épített értékei
DR. VINCZE ISTVÁN, megyei főépítész

Hajdú-Bihar megye műemlékeiről
ARATÓ ANDRÁS, megyei főépítész

A helyi értékek védelméről
GELLÉR FERENC, építészmérnök

Borsos József építészetének ismertető jegyei
RÁCZ ZOLTÁN, építészmérnök

Az MTESZ Megyei Műemlékvédelmi Albizottság ajándéka:
a MÚLTUNK TANÚI - Hajdú-Bihar műemlékei - színes film
átadása a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület (Nagyvárad) kül-
döttsége részére

Szünet

MÚLTUNK TANÚI - Hajdú-Bihar műemlékei - színes film
vetítése.

Hajdú-Bihar és Debrecen főként klasszicista s népi építésze,
nemzeti zarándokhelyei a műemlékvédelem eredményeként
világítják be múltunk századait. Mind olyan szövetség, melyről
eleven tüzek gyúlnak.

Szakértő: dr. Angyal László, dr. Letényi Árpád, Kriszt György,
Masits László, dr. Módy György.

Vágó: Losonczi Teréz, narrátor: Lukács Sándor, zene: Berkes
Sándor, gyártásvezető: Pásztory János, operatőr: Jankura Péter,
rendező: András Ferenc,

Az ÉVM tájékoztatási önálló osztály, a Hajdú-Bihar Megyei
Műemléki albizottság és a Hortobágyi Intéző Bizottság megbízásából
készítette az Építésügyi tájékoztatási Központ Filmstúdiója, 1986.

Ahogy az a meghívóból is kiderül, a BMME elnöke az alábbi
előadást tartotta, tájékoztatva a hallgatóságot az egyesület
munkájáról.

EGYESÜLETÜNK CÉLKITÚZÉSEI, EREDMÉNYEI ÉS GONDJAI

1990 tavaszán néhány megszállott ember úgy érezte tenni kell valamit hagyományaink, szépséget rejtő értékeink, múltbéli emlékeink megőrzéséért.

A változó világban mindig szomorú sors várt a régi épületekre. Az ellenségtől, tűztől, víztől földrengéstől pusztított épületeket el-takarították az útból. Merő véletlen, hogy egyesek mégis megmaradtak. Ezeket kell számba vennünk, védelmükre széles összefogást szerveznünk. Mindez persze intézményes kereteket kíván, de elsősorban műértő közönséget. Pusztuló műemlékeinket a kevés szakember nem tudja megőrizni a holnapnak. Tudatosítani akarjuk az állandó védelem szükségességét és az egyéni felelősség fontosságát.

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület a műemlékpártolók önkéntes szakmai egyesülete, önálló jogi személy, amely munkakapcsolatot tart fenn az Országos Műemlékvédő Bizottsággal (a műemlékvédelem önálló főhatósága), valamint annak operatív szervevel, a Műemléki Igazgatósággal és természetesen a regionális szervezetekkel (mi a Körös-vidék és a Bánát régióhoz tartozunk). Továbbá kapcsolatok kiépítése minden más, a műemlékvédelemben érdekelt társasággal és egyesülettel, a tapasztalatcsere és a kölcsönös támogatás érdekében.

Kedves kötelességem megjegyezni és egyben megköszönni a Hajdú-Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottságnak, hogy már az indulásnál figyeltek ránk, véleményünkkel, tapasztalataikkal segítették első lépéseinket.

Egyesületünk szorgalmazza a történelmi, egyházi, kegyeleti, építészeti, régészeti, népi, ipari műemlékek és műemlék jellegű együttesek védelmét, függetlenül attól, hogy ezek milyen felekezeti vagy nemzetiségi érdekűek. Erdély kultúrája egyedülálló szintézis és a műemlékvédelemnek így kell hozzáállnia a tennivalókhöz. A románság a keleti keresztény kultúrát örökölte, az erdélyi magyarok és szászok a nyugati keresztény kultúrát. Mindkettő európai, mindkettő értékes, ha bizonyos tekintetben különböznek is. Egymás kultúrájának örökségét ismernünk, tisztelnünk és védenünk kell. Műemlékeink folyamatos karbantartása tehát mindannyiunk érdeke és kötelessége.

Gyönyörű példája volt a spontán műemlékvédelemnek és az összefogásnak, amikor 1964 pünkösdjén városunk lakossága (románok, magyarok, zsidók, szlovákok, cigányok) megakadályozták a Szent László-templom lebontását.

Ezt a hagyományt visszük tovább azzal, hogy különös szerepet szánunk a közvéleménynek a műemlékvédelemben.

Egyesületünk nyilvántartásba kívánja venni a megye műemlékeit, javasolja azok megfelelő védelmét, véleményezési jogot kér magának mindenféle műemlékkel összefüggő terv kapcsán.

Az egyesület 6 (hat) szakosztállyal működik (történelmi, ipari, népi és köztéri műemlékek szakosztálya, valamint szakmai tanácsadó szolgálat és dokumentációs osztály).

Elkészítettünk egy műemlékvédő kérdőívet, melynek segítségével fel akarjuk mérni a megye valamennyi műemlékét és műemlék jellegű alkotását. Figyelemmel kísérünk minden műemléket és az illetékes hatóság figyelmét felhívjuk, ha annak állagába beavatkozást tapasztalunk. Így történt ez 1990 augusztusában, amikor a várban lévő templomot ki akarták adni sütödének. Azonnal intézkedtünk. A város akkori tapasztalatlan, de jóérzésű vezetőinél sikert értünk el. Visszavonták a határozatot. A templom, amely romosan és elhagyottan állt a várfalak között, valóságos jelkép volt a mi számunkra. Azóta visszakerült a római katolikus egyház tulajdonába és ma szépen helyreállítva várja a Szent László-ünnepségek kezdetét.

Évente egy-két tudományos ülészakot szervezünk. Legközelebb májusban lesz, a vár török iga alóli felszabadulásának 300. évfordulóján. Dolgozatainkat remélhetőleg az egyesület Évkönyvében közöljük majd román és magyar nyelven.

Szívügyünk a váradi vár, az ország egyik legszebb építészeti emléke. A közelmúltban egy hasznos találkozó résztvevői lehettünk, ahol megyénk és városunk vezetői a szakemberekkel érdemben tanácskoztak a vár sorsáról, s a sürgős konzerválás és a majdani szakaszonkénti helyreállítás ügyében. Mindnyájan kihangsúlyozták, hogy a várnak kultúrközpont szerepet kell szánni. Örülünk a gyökeres szemléletváltásnak és reménykedünk, hogy az egyedülálló műemlék nem pusztul tovább.

A műemlékek védelme, helyreállítása és folyamatos karbantartása csak a helyi közösségek műértő és gondoskodó részvételével lehetséges. Tevékenységünk legeredményesebb területe az értő és érző közönségnevelés, az emberek figyelmének felkeltése. Sike-

rült bevinnünk a köztudatba kulturális örökségünk megőrzésének és ezen belül a műemlékvédelemnek fontosságát. Mindez a helyi sajtóval (BIHARI NAPLÓ) való bensőséges együttműködésnek köszönhető, ahol állandó rovatunk van VIGYÁZÓ KÖVEK címen. Hetente jelennek meg ismeretterjesztő írásaink Várad és vidéke legértékesebb műemlékeiről. Valóságos mozgalmat indítottunk az értékek számbavételére és legszebb hagyományaink ápolására törekszünk.

Ugyanolyan gondjaink vannak, mint amilyenek az egész ország kulturális örökségére nehezednek.

Nálunk otthon nincs érvényes műemléktörvény (a tervezet már egy éve a parlament előtt van), egy tárcaközi döntés szabályozza a műemlékekkel kapcsolatos kérdéseket. A szabályzat kötelezi a tulajdonost, hogy az épületet úgy kell kezelnie, hogy annak műemlék jellege megmaradjon. Minden beavatkozás csak a műemléki hatóság által jóváhagyott terv alapján történhet. Nem mindig tartják be. Az intézményes műemlékvédelem 1990 áprilisában alakult újra. Működési elvei helyesek, a mai korszerű gyakorlat alapelveire épülnek, de nincsen elég szakember és természetesen pénz. Mind a régi, mind pedig a jelenlegi műemlékvédelem – lehetőségei szerint – Románia minden műemléke iránt azonos felelősséget vállal.

Közvetlen gondjaink is vannak: nincs székhelyünk, nem tudtuk kiadni egyesületünk Évkönyvét (a magas nyomdai költségek miatt). Nehezen indulnak be a vidéki műemlékvédő csoportok, az ifjúság részéről elég nagy érdektelenséget tapasztalunk. Természetesen nem csüggedünk. Városvédő, városnéző sétákat szeretnénk beindítani ezen a tavaszon, nyáron pedig műemlékvédő tábort szervezni vidéken, valamelyik templom vagy kastély helyreállításánál segíteni.

Nagy elődtünk és példaképtünk Kelemen Lajos szellemében kívánunk dolgozni, hogy megmaradt műemlékeink túléljenek bennünket és a jövő nemzedékeinek meséljenek *„mindarról, ami az Időben és a sorsunkat meghatározó térben egyetlen cirógató szó, Szülőföld”*.

Különös szeszélye a naptárnak, hogy a Műemléki Világnap az idén a Feltámadás ünnepén van. Hisszük, hogy a kereszthalál az ember megváltásáért volt. Reménykednünk kell abban, hogy előbb-utóbb az értelem és a szeretet uralja majd a világot, s akkor megbecsülés övezi mindazt, amit ránk hagytak a századok.

A Debrecenben megünnepelt Műemléki Világnapon Agyal László mellett, a hazai gondokról beszélt S. Németh Katalin

A Műemléki Világnapon a Bihari Naplóban az alábbi jegyzet jelent meg az egyesület elnökének tollából: *Mementó a műemléki világnapra.*

A következő évben 1993. április 16-án, az előzőleg említett felállásban szintén Debrecenben szerveztük meg a Műemléki Világnapot. Erről a Bihari Napló 1993. április 22-i számában az egyesület elnöke így tájékoztatta az olvasókat:

„A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület szíves felkérésnek tett eleget már másodízben: testvéregyesületünkkel együtt szerveztük meg a Műemléki Világnapot Debrecenben.

Igazi ünnep volt. Délelőtt megkoszorúztuk a nagy építész, Ybl Miklós mellszobrát a róla elnevezett főiskola előcsarnokában, ahol dr. Tóth Zoltán főiskolai tanár méltatta a nap jelentőségét, hangsúlyozva az ifjúság bekapcsolását a műemlékvédelem nem mindig látványos, de igen fontos és nemes munkájába.

Az ünnepi ülészak a Péchy Mihály Építőipari Szakközépiskola hangulatos klubjában zajlott. Itt az iskola névadójának építészeti

tevékenységét és ereklyetárgyait bemutató szép kiállítás fogadott, majd dr. Angyal László, a Hajdú Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottság elnöke, meleg szavakkal üdvözölte a szépszámú hallgatóságot, és szívhez szólóan buzdított mindnyájunkat, hogy ne lankadjunk, minden egyes megóvásra méltó épületet, tárgyi emléket mentsünk meg az utókornak, amíg még lehet az egyre érdesedő világban. Kiváló szakmai felkészültségű és a műemlékvédelem iránt elkötelezett építészmérnök kollégáink, Gellér Ferenc és Rácz Zoltán, értékes előadásaikban vázolták Debrecen város műemlékvédelmének szemléleti és gyakorlati kérdéseit, illetve a bihari települések építészeti és szerkezeti vizsgálatát: minden településen felmérni és számba venni a meglévő építészeti értékeket (lakóházak, gazdasági épületek, templomok, temetők stb.). A BMME elnöke az itthoni gondokról, kilátásokról, elképzelésekről szövegeztetett. Ami még megmaradt... című előadásban.

Az ülészakot meghatóan szép rövidfilm zárta, azt a gondolatot sugallva, hogy megmaradt örökségünk bennünket is megtart és visszaadja szülőföldünk méltóságát..."

AMI MÉG MEGMARADT...

*„Szedjétek össze a megmaradt darabokat
Hogy semmi el ne vesszen“*

János 6,12.

A. A váradi vár restaurálásának kilátásai

„Boldog Várad“- mostanában így emlegetjük kedvenc városunkat, kölcsönvéve a szép középkori himnusz egyik sorát. Örömkök és bánatok, történelmet író események sodrában néha meg kell állnunk, hogy számba vehessük és próbáljuk megóvni történelmi és kulturális örökségünk még meglévő tárgyi emlékeit.

Az eseményeket leírják a krónikák, de a történelem igazi élő tanúi mégiscsak a kövek: a bástyák, a tornyok, a várfalak, hiszen közvetlen részesei voltak az egykori szomorú vagy nagyszerű napoknak, ha nem állnának ezek a mindenféle pusztulást és pusztítást túlélő épületek, bizony nehéz volna érzékelni érdemben felidézni a múltat.

Egyedülálló műemlék, kiemelkedő építészeti alkotás áll városunkban: „Várad-vára“, az egykori „szép végház“ (ahogy Balogh Jolán, a tudós asszony mondta). Nem adózhatnánk jobban múltunk e nagyszerű tanújának, minthogy ráirányítjuk a közvélemény figyelmét.

Tavaly, májusban a Varadinum '92 rendezvénysorozat keretében Egyesületünk tudományos ülésszakot szervezett: *A váradi vár védelmi rendszere és építészeti értékei* címmel. Igen érdekes volt az a filmvetítéssel egybekötött beszámoló, amelyet muzeológus kollégánk tartott a vár területén 1991-ben folytatott ásatások eredményeiről. (A régészeti ásatások 1992-ben is folytatódtak, amelyről decemberben időszakos kiállítás nyílt a múzeumban.)

Ugyancsak a tavaly, év végén egy belga konzern kedvező ajánlatot tett a polgármesternek a vár restaurálásával és majdani

hasznosításával kapcsolatban. Ehhez sokféle egyeztetésre, jóváhagyásra, esetleges jogi bonyodalmak tisztázására van szükség, csak ezután következhet a végleges szerződés aláírása.

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület szívesen tett eleget annak a felkérésnek, hogy véleményét, javaslatait kifejtse a vár majdani hasznosításával kapcsolatban. Ezek a következők:

1. A vár maradjon meg várnak!
2. A várban elsősorban kulturális intézményeknek kell helyet biztosítani. (Körös-vidéki Múzeum, Megyei Könyvtár, Levéltár, amely már most is ott van, Várostarténeti Múzeum, Kiállítási termek, Koncerttermek stb.)
3. A külső udvar legyen „korszerű üzletközpont”.
4. A bástyákat, a várfalakat ne takarja el semmi...

Javaslatainkat továbbítottuk a Területi Műemléki Bizottságnak Temesvárra.

Hisszük, hogy nem leírásokból vagy a régi fényképekről fognak rá emlékezni az utódaink, hanem szépen restaurálva hirdeti majd az itt élő emberek ragaszkodását történelmi és kulturális örökségünkhöz.

B. Elképzelések a Rhédey-kápolna helyreállításáról

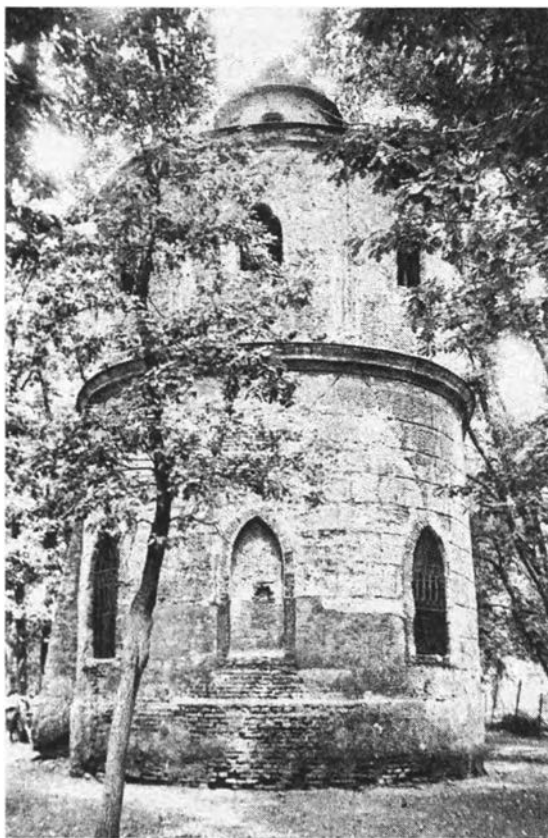
Váradon az állatkert területén van egy kis mauzóleum, amely gróf Rhédey Lajos és felesége hamvait őrizte. A kápolna a 18. század végén épült. Stílusa meghatározhatatlan, belső tere barokkos jellegű, falait fehér márvány borítja, és ugyanilyen oszlopok futnak fel a mennyezetig. A kápolna közepén fehér márvány alapzaton alabástrom koporsó: Ferenczy István szobrászművész alkotása 1834-ből. Külső végét kettős nemesi címer díszíti (a Katsándy és a gr. Rhédey családok címere). A fehér koporsó négy oroszlánlabon nyugszik és négy szögletes emberfő alakban végződik.

Gróf Rhédey Lajos a város mecénása volt. Ő javasolta, „hogy a váradi utcák más városok példájára égő lámpásokkal világítassanak meg”, és ő adományozta a városnak a Rhédey-kertet, „az egész publikumnak üdültetésére szolgáló közönséges mulatóhelynek”. Majdnem száz éve az itt lévő szabadtéri színpadon csendültek fel Jászai Mari szavai, Szophoklész Elektra szerepében.

A Csokonai epizód is említésre érdemes. Gróf Rhédey Lajos neje, a nemes szívű Kácsándy Terézia 1805 április elején elhunyt.

Ekkor a gróf nevében Csokonai Vitéz Mihályt kérték fel a búcsúztató gyászbeszéd megtartására. Csokonai Váradra jött. Másnap dr. Sándorffyyval a mély gyászba borult grófnál részvéltatogatást tett, majd megírta atyafiaktól és ismerősöktől búcsúztató beszédét. Emlékezetes, hogy ezt követően került ki a nyomdából a Lenni vagy nem lenni című hosszabb költeménye, mellyel mélyen meghatotta az olvasóit. A gyászszertartás után a költő súlyosan beteg lett, és csak április 22-én tudta őt Sándorffyy Debrecenbe hazavinni.

A nagyilelkű gróf megérdemli az utókor háláját és kegyeletét, ezért a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület szeretné megmenteni és helyreállítani a Rhédey-kápolnát.

A Rhédey-kápolna Debrecenben is téma volt

Néhány szó a Rhédey családról: a történelmi Erdély egyik legrégebbi famíliája. A 13. század végéről már hiteles adataink vannak szereplésükről (a dobokai, az erdőszentgyörgyi és a bihari ág). Néhányan a család nagyjai közül: Rhédey Ferenc váradi várkapitány, bihari főispán, hasonló nevű fia rövid ideig erdélyi fejedelem 1658-ban, Rhédey László, a kolozsvári kőszínház megalapítója, és végül egy különleges kapcsolat: Rhédey Claudia, a világszép magyar grófnő közvetlen rokonsága az angol királyi családdal: II. Erzsébet, a jelenlegi brit uralkodónő a grófnő ükunokája.

A kápolna helyreállításához szükséges anyagi támogatást elsősorban a váradi lakosságtól, vállalkozóktól, intézményektől és társaságoktól várjuk, de levelet írtunk ez ügyben Ófelsége, II. Erzsébet angol királynőnek. Ők ugyanis évekkel ezelőtt már érdeklődtek erdélyi rokonaik kegyeleti helyei iránt. Az elmúlt rendszerben Váradon járt az angol nagykövet két munkatársa, sikertelenül.

Hisszük, hogy megmaradt örökségünk bennünket is megtart és visszaadja az otthoni táj méltóságát.

C. Sikereink, terveink

Kollégánk, Péter Zoltán fáradságos munkával nagyon szép és hasznos könyvet állított össze Nagyvárad római katolikus templomai címmel.

Jelenleg is folytatjuk ismeretterjesztő cikksorozatunkat a Bihari Naplóban Vigyázó kövek címen. Ebből szeretnénk jövőre egy kötetnyi válogatást kiadni.

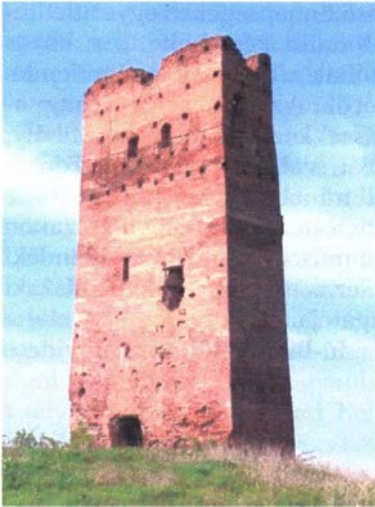
Falusi múltunk örökségének megőrzését egy alapítvány vállalta magára.

Nyáron készül el az a videokazetta, amely Várad műemlékeit mutatja be.

S. NÉMETH KATALIN

1994-ben újra közösen rendeztük meg Debrecenben a Műemléki Világnapot. Ezt megelőzően a Bihari Naplóban egyesületünk emblémájával Műemléki világnap rovatcím alatt két írás jelent meg, az egyik dr. Angyal Lászlónak, a Hajdú-Bihar megyei műemlékvédelmi albizottság elnökének tollából, *Az álmosp-díószegi győzelmek csata megőrkítése* címmel, a másikat a BMME elnöke, S. Németh Katalin írta és ebben *Műemlékeink sorsa...* címmel szövegezt a műem-

lékvédelem jelentőségéről. A debreceni ünnepeken egyesületünket Borbély Gábor és S. Németh Katalin képviselte, s a közös munkával összeállított előadással szóltak a Bihar megyei műemlékek és műemlékvédelem helyzetéről. Az ünnepség a hagyományokhoz híven most is koszorúzással kezdődött. Péchy Mihály, Ybl Miklós, Borsos József mellszobát, valamint Povolny Ferenc emléktábláját koszorúztuk meg, majd miután dr. Angyal László, az MTESZ megyei MAB elnöke köszöntötte az ünnepi ülészakon megjelenteket, elkezdődött az ünnepi műsor, amelyen a Műemléki Világnap jelentőségét dr. Sárvári Géza, az Ybl Miklós Műszaki Főiskola Építőipari Intézetének igazgatója méltatta. Ezt követte a mi tájékoztató előadásunk, majd a Hajdú-Bihari etűdök című videofilm következett.

A körösszegi várrom – donjon

Sólyomkő vára

**Tamáshida – román kori
templomrom**

Várasfenes – Bélavár

VIDÉKI MŰEMLEKEINK SORSA...

Épített örökségünk – műemlékeink – sorsa ritkán kerül az érdeklődés középpontjába. Keserűen vesszük tudomásul, hogy ma sincs még érvényes műemléktörvény, így aztán a tulajdonosok jóindulatán múlik, hogy a műemléképületet kulturális értékének megfelelően állítják helyre, bővítik, javítják vagy kényük-kedvük szerint. Van új műemléklista, amely tételesen felsorolja azokat az épületeket, amelyek hivatalosan is megérdemelnék a védeltséget... Világi műemlékeink, még a legértékesebbek is a szemünk láttára mennek veszendőbe.

Szerencsére egyházaink szűkös anyagi kereteikből, amivel rendelkeznek, templomokat állítanak helyre, és többnyire be is tartják a restaurálásra vonatkozó szabályokat. Váradon gyönyörűen helyreállították, és mára már eredeti szépségében pompázik a római katolikus bazilika, a Szent László téren városunkat alapító nagy királyunk nevét viselő templom, valamint a romos vár területén lévő kicsi templom.

Műemlékvédelmi tevékenységünk során számba vettük a bihari rommaradványokat. Sok van, de állaguk, annyira leromlott, hogy egyszerű megóvásukra is igen sok pénzre lenne szükség. Gondolok itt a Szalárd melletti Adorján várra, a Várasfenes melletti Bélavárra, valamint az Élesd közelében lévő Solyomkő várra. Körösszeg falu nyugati végében, a román-magyar határ mellett álló öregtorony talán a legépebb középkori várromunk.

Körösszeg vára a tatárjárás után épült, a 13. század második felében. Kb. harminc méter magas, négy méter falvastagságú, tégeléből épült lakótornya ma is áll, igaz teteje már nincs. Állagvédelme, helyreállítása nagyon fontos lenne.

Bihar megye műemlékeinek jelentős részét egyházi épületek alkotják. Ha Nagyváradról Szatmár irányába indulunk, számos Árpád-kori templomot tekinthetünk meg. A földváráról híres Bihar elhagyva, az országhatár közelében, Pelbárthidán egy 12. szá-

zadi templom áll, eredetileg egyhajós, félköríves szentélyzáródású, toronynélküli épület volt. A hajót a szentélytől elválasztó diadalív nyomott csúcsíves.

A Berettyó mentén felfelé indulva érkezünk Jákóhodosra, templomának nyugati része, melyet két- és háromtagú táмок erősítenek, román stílusra vall. Északi falának mészrétege alatt Lugossy József debreceni tanár 1848-ban falfestményeket fedezett fel. A későbbiekben a déli falon is előbukkantak a középkori freskómaradványok. Szalárd temploma a 15. században épült. Érdekes része a sekrestye, amely eredetileg nem az volt, hiszen bejárata a templomba nincs. Ez a négyoszögű épület a torony északi oldalához van csatolva. Bolthajtását kőgerincek tartják, melyek vasgyámokról indulnak és egy emberi főt ábrázoló zárókőben találkoznak. Ez a Csáky-nemzetség címere, akik hajdan Adorján várát bírták. A templomot az elmúlt években restaurálták és itt is középkori freskómaradványokat találtak.

Visszatérve a Nagyvárad–Szatmár műútra Félegyháza, majd Diószeg következik. A református templom az 1795-ös helyreállítás során nyerte el mai formáját. Határában áll az egykori monostor. Örvendetes, hogy a többször ledöntött, majd évtizedeken át becsületesen őrzött Kossuth-szobor most újra áll, igaz nem a templomkertben az eredeti talapzatán, hanem bent a templomban. (2002. szeptember 15-én visszahelyezték a talapzatára – szerk. megj.)

Székelyhíd várát hiába keressük, a vasvári béke után felrobantották. Ma is látható a várdomb, jól kivehető a bástyák és a falak alaprajzainak földdel betemett helye. Református temploma a 15. században épült gótikus stílusban. Az időközben erősen átalakított templom szentélyében a Zólyomiak címere látható, falában pedig az 1588-ban elhunyt Zólyomi Tamás sírköve (tumbája). A római katolikus templom 1711–1768 között épült, barokk stílusban.

Tarcsa előtt jobbra térve, Albisra érkezünk. Református temploma román kori. Legeredetibb része a hatalmas torony. Szentélye teljesen szokatlanul a torony alatt található. Keresztboltozatát durván faragott kőgerincek tartják, a falu szépen rendbetartott templomát gondozott park határolja.

Margittához közel van Érabrány. A falu neve az 1234. évi premontréi kolostorjegyzékben szerepel először, mint a monostorpályi kolostor filiáléja. Mára csupán a református templom szomszédságában álló templomrom maradt emlékeztetőül. Az egyhajós templom szentélye már sokszögű. A hajó magassági aránya meg-

lepően karcsú, ám az is szembeötlő, hogy a lőrésszerű, keskeny, félköríves ablakok a megszokottnál magasabban helyezkednek el. Mintha a korabeli építómester mellékhajókat álmodott volna az ablakok alá. Így is volt, de azok soha nem készültek el. A déli oldalon négy, az északin egy, a sokszögű záródású szentélyen három – de jóval alacsonyabban elhelyezett –, formában és méretben azonos ablak látható.

A herpályi apátsági templom építéstörténetét vizsgálva, Kozák Károly figyelemre méltó megjegyzést tesz: *„Az ábrányi premontrei prépostság romos templomának hajóján lévő hengertagokkal keretezett, lépcsős belletű, félköríves záródású román kori ablakok... román kori építészetünk ritka, talán egyedüli megoldásai közé sorolhatók”*. Rövid időn belül a falai is leomlanak. Nagy kár. A fedetlen templombelsőben akkorára nőtt a diófa, hogy koronája szinte befedi a templomhajót és a szentélyt... Templomrom? Holt műemlék? Ezeket a közel nyolcszáz éves falakat akkor is meg kellene menteni, mert történelmi, művészeti, és hangulati-érzelmi tizenetük van. Kihangsúlyozandó, hogy a hajdani premontrei monostor templomának épületrészeit, falait soha nem építették át. Itt minden eredeti és szemünk láttára pusztul el. (2003-ban szakzszerű restaurálást végeztek itt és tetőt helyeztek rá – szerk. megj.)

A Belényesi-medence és az azt övező bihari hegyek falvaiban a 17–18. századi fatemplomok vannak, festett ikonosztázokkal. De itt van a remetei kőtemplom is. Alapjai a 13. századból valók. Szentélyében Szent Istvánt, Szent Lászlót és Szent Imrét ábrázoló freskó látható.

Ott, ahol a Fekete-Körös kilép az Alföldre, Belényesszentmiklós határában található a 13. század második felében épült román stílusú templom romos tornya. A torony téglából épült, félköríves záródású ablakai, falpillérek által határolt mélyített mezőben vannak. Az ikerablakokat kettéválasztó, kör alaprajzú oszlopok a legépebbek. A belényesszentmiklósi magányos torony meglepő hasonlóságot mutat a Fekete-Körös alsó szakaszánál lévő tamáshidai hajdani háromhajós templom tornyával, ma is látható tornyával, valamint a herpályi toronnyal. Kivételes értékű emlék, kiemelkedő védettséget érdemelne. A gondosan restaurált herpályi torony, szép példa, hogyan kell megőrizni Bihar középkori történelmének nagyértékű emlékeit.

Bihar megye műemlékeinek egy részét kastélyok, kúriák teszik ki. Diószegen van a Zichy-kastély. Állaga kielégítő, ám féltő, hogy

romolni fog, mert a funkciója teljesen megváltozott. A hajdan főúri kényelemmel berendezett kastélyban előbb szőlészeti szakiskola, majd agronómusok háza, jelenleg varroda működik.

Székelyhídon a Stubenberg-kastélyban a helyi líceum diákjai tanulnak. (2008 őszén kiköltöztek, azóta állaga rohamosan romlik – szerk. megj.) Diószeg és Székelyhíd között található Csokaly, Fényes Elek szülőfaluja. Szülőháza, melyet kultúrházként használt a falu, ma aggasztó állapotban van. Csüngő födémgerendák, hulló cserepek. Csak a zömök oszlopok sorát átívelő boltívek őriztek meg valamit a hajdani kúriából. Fényes Elek egyik Kanadában élő leszármazottja fel akarta újítani, de nem tehetette. (A kúriát lebontották, meghagyva a boltívek sorát, előtte emlékparkot létesítettek, 2002. augusztus 31-én avatták fel – szerk. megj.) A rendezetlen tulajdonviszonyok, az idevágó törvények hiánya miatt ebben a faluban még néhány hasonló épület fog tönkremenni.

Népi építészeti emlékeink állaga jónak mondható. Itt elsősorban az érmelléki pincesorokra gondolok. A székelyhídi, a tarcsai, de különösen a szalacsi szinte összefüggő falurészt alkotnak.

Végezetül, nem hagyhatjuk említés nélkül a megye egyik közlekedéstörténeti emlékét, a várasfenesi kisvasutat. A századfordulón építették. Egy kivételesen szép és egységes képet nyújtó falu kb. öt km hosszú utcáján, a Fenes-patak partján kúszik fel a hegyekbe. Mára már a kisvasút síneit is felszedték. Egy-egy ipartörténeti emlék felszámolása saját értékeink lebecsülését jelenti, bizalmatlanságunkat múltunk és jövőnk iránt.

Igen, nem hoznak anyagi hasznot, de műemlékeink egész közösségünk kulturális örökségének maradandó jelei: Vigyázzó kövek.

BORBÉLY GÁBOR és S. NÉMETH KATALIN

Az előadás anyagából készült összeállítást a Debrecenben megjelenő *Hajdú-Bihari Napló* közölte 1994. december 17-én.

Már alakulásunk évében felvettük a kapcsolatot a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságával és ennek igazgatóságával. Elküldtük részükre Egyesületünk megalkulásának, alapszabályzatának és bírósági bejegyzésének valamennyi dokumentumát. A műemlékvédelmi főhatóság később lefelénk a következő választ küldte.

ROMÁNIA MŰEMLEKEK, EGYÜTTESEK és TÖRTÉNELMI
KÖRNYEZETEK NEMZETI BIZOTTSÁGA
MŰEMLEKEK, EGYÜTTESEK és TÖRTÉNELMI KÖRNYEZETEK
NEMZETI BIZOTTSÁGA IGAZGATÓSÁGA
DIRECTIONS DES MONUMENTES, ENSEMBLES, ET SITES
HISTORIQUES
DIRECTION OF HISTORICAL MONUMENTS, ENSEMBLES AND SITES

Tel.:15 54 20;13 70 08
Iktatószám. 117/3.IV.1992.

Ienăchiță Văcărescu utca 16. szám
70528 BUKAREST Postafiók 53

A BIHAR MEGYEI MŰEMLEKVÉDŐ EGYESÜLET
részére

Postafiók:32

Postahivatal: 10

Nagyvárad 3700

a MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM

- Kisebbségek Főigazgatósága

- Banat-Crișana-zóna Bizottság figyelmébe.

Elégedettséggel vettük tudomásul az Önök egyesületének megalakulását, amit dicséretes tettek tartunk a mai helyzetben, amikor sajnálatos módon folytatódik számos műemléknek az elhanyagolása vagy éppenséggel azoknak a megsemmisítése, oly módon, hogy legtöbbször brutális beavatkozásokkal helyrehozhatatlan károkat okoznak architektúrájukban.

Programjuk elolvasása után a következőket ajánljuk a figyelmükbe:

- javasoljuk, hogy a restaurációs tervek elkészítését és végrehajtását megfelelően képzett és e területen járatos szakemberekre bízzák,

- a történelmi műemlékek restaurálása (lásd a program 7. pontját) csak az M.E.T.K.N.E. által láttamozott terv alapján végezhető,

- tartsanak minél szorosabb kapcsolatot a Banat-Crișana-zóna Bizottságával.

Kérjük, hogy közöljék velünk egyesületük összetételét, hogy szükség esetén kapcsolatba léphessünk önökkel.

A gyümölcsöző és hasznos együttműködés reményében, várjuk első konkrét kezdeményezésükről a híradást.

Igazgató

Dr. DERER PETER építész s.k.

Szaktanácsadók

CONSTANȚA CARP építész s.k.
AURELIAN STROE történész s.k.

ROMÂNIA
COMISIA NAȚIONALĂ A MONUMENTELOR,
ANSAMBLURILOR ȘI SITURILOR ISTORICE

DIRECTION DES MONUMENTS, ENSEMBLES ET SITES HISTORIQUES	DIRECTIA MONUMENTELOR, ANSAMBLURILOR ȘI SITURILOR ISTORICE	DIRECTION OF HISTORICAL MONUMENTS, ENSEMBLES AND SITES
---	--	--

Tel.: 15 54 20; 13 70 08
Nr. 116/3.10.1992

Str. Ionel Băișescu nr. 16
70528 BUCUREȘTI—Of. poștal 53

Către,
ASOCIAȚIA PENTRU OCROTIREA MONUMENTELOR ISTORICE
C.P. 32
Of. Poștal 10
3700 ORADEA

Spre știință: MINISTERUL CULTURII
~Direcția Generală Minorități
~Comisia zonală Banat - Crișana

Am luat cunoștință cu satisfacție de înființarea asociației dv., acțiune salutară în condițiile de astăzi, când se continuă, din păcate, neglijarea sau chiar distrugerea a numeroase monumente sau se intervine brutal și, de cele mai multe ori, iremediabil în rezervațiile de arhitectură.

În urma lecturării statutului-program, vă supunem atenției următoarele:

- recomandăm ca întocmirea proiectelor de restaurare și execuția lucrărilor să fie încredințate unor cadre calificate, cu experiență în domeniu
- restaurarea monumentelor istorice (vezi punctul 7 din statutul-program) se face numai pe baza unui proiect avizat de D.M.A.S.I.
- legătură cât mai strânsă cu Comisia zonală Banat-Crișana a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice.

Vă rugăm să ne comunicați componența asociației dv., pentru a putea, în caz de nevoie, să vă contactăm.

Cu speranța într-o bună și rodnică colaborare, așteptăm cu nerăbdare primele acțiuni concrete ale inițiativei dv.

D I R E C T O R ,
Dr. a. h. Ștefan Șerzer

REFERENȚI,
Arh. Constanța Carp
Ist. Aurelian Stroe

A Műemlékvédelem központi szervétől néhány tanácsot kaptunk

Mint arról már szóltunk, nem túl szoros kapcsolatot tartottunk a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társasággal is. Ugyanakkor minden műemlékvédelemmel kapcsolatos kezdeményezést támogattunk. Így részt vállaltunk az Erdélyi Fotódokumentációs Archívum létrehozását kezdeményező szervező bizottságban. Harmonikus volt a kapcsolatunk társszervezetünkkel, az 1993-ban alakult Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsággal, amely a mi Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületünkhöz némileg hasonló célkitűzésekkel indult. Mi kizárólag csak a műemlékvédelemmel és a műemlékekkel kapcsolatos ismeretterjesztéssel és ezeknek a román és magyar sajtóban való népszerűsítésével foglalkoztunk. Ebből adódott az egyesületünk tagságának és vezetőségének nemzeti sokszínűsége is, ami lehetővé tette, hogy az együtt élő társnemzeteket illető kényes ügyekben az érintett nemzetnek a tagjai foglaljanak állást. Így nem érhetette egyesületünket a sovinizmus vádja. Társegyesületünk a nemzeti emlékhelyek ápolását és a könyvkiadást is felvállalta. A PBMEB Dukrét Géza személyében egy kiváló menedzseri adottságokkal megáldott vezetővel bírt. Ilyen menedzser-személyiség a mi egyesületünk vezetői között nem volt. Pénzbeli támogatásra soha nem pályáztunk, mert ehhez közülünk senki nem értett és a 90-es évek elején ez még nem is volt divat. Székhelyünk sem volt soha, hogy ott összegyűljünk. 1995 után egyesületünk lassan sorvadásnak indult és tagjainak egy része a PBMEB-ben folytatta a munkát, így e sorok írója is, aki 1995-től 2003-ig a honismereti pályázatokra beérkezett dolgozatokat elbíráló zsűri tagja, majd a zsűri elnöke volt. Talán említésre méltó, hogy a Duna Televízió *Több szem többet lát* című pályázatán egyesületünk is részt vett egy hosszabb dolgozattal. Ennek elismeréseképpen egy videomagnót nyertünk, amelyet sajnos, a technikai fejlődés csakhamar meghaladott. Arra viszont alkalmas volt ez a pályázat, hogy ott is tudjanak a létezésünkről.

EMLÉKLAP

A DUNA TELEVÍZIÓ

TÖBB SZEM TÖBBET LÁT

CÍMŰ PÁLYÁZATÁRA KÜLDÖTT

TANULSÁGOS MEGFIGYELÉSEIK ÉS AJÁNLÁSAIK

ELSIMERÉSEKÉNT

A DUNA TV RT ÉS A DUNA TELEVÍZIÓÉRT ALAPÍTVÁNY

EGY VIDEOMAGNÓT AJÁNDÉKOZOTT

**BIHAR MEGYEI MŰEMLÉKVÉDŐ EGYESÜLET
(NAGYVÁRAD)**

KÖZÖSSÉGÉNEK.

BUDAPEST, 1997 OKTÓBER

H-1910 Budapesti, Széchenyi u. 46. sz. / 0134-3197-1224 Fax:034 31-134 0727

A Több szem többet lát pályázat emléklapja

KÜZDŐTÁRSUNK, A SAJTÓ

*„Mi féltve őrzünk minden kis parázst is,
Oh, mert nekünk kihűlni nem szabad,
Száz istenük lehet a lármázóknak –
Nekünk egy: a megváltó gondolat...”*

Ady Endre

Egyesületünk megalakulása előtt, már a kezdet kezdetén, tisztázásra várt az, hogy mit is tehet a műemlékek védelméért néhány lelkes polgár, akiknek sem pénze, sem befolyása, sem hatalma nincs arra sem, hogy egy pár négyzetméteres műemléki teret helyrehozzon. Tudtuk azt, hogy tetteinknek igencsak szűk teret szabnak a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok.

Egyetlen valós eszköz állt a rendelkezésünkre: a szó. Mai divatos kifejezéssel élve, a kommunikáció. Olyan kultúraformáló műemléki, műemlékvédelmi információk közvetítése volt az alapvető célkitűzésünk, amely a közfigyelmet az általunk felvetett témák felé irányítja. Tudtuk azt, hogy a műemlékvédelem csak akkor válik a közbeszéd és közgondolkodás tárgyává, ha az ilyen témájú írásokkal minél gyakrabban jelentkezünk.

Mindehhez a negyedik hatalomként emlegetett sajtót kellett megnyernünk. Ez sikerült, mert mind a magyar, mind pedig a román sajtó partnerünk volt küzdelmünkben, sőt, időnként az elektronikus média is készséggel foglalkozott ilyen témákkal. Arra törekedtünk, hogy tevékenységünket a közvélemény megismerje és ezáltal részese legyen a műemlékvédő cselekvéseknek, hogy a folyamatos tájékoztatás és érdeklődés felkeltése nyomán, az emberek közügynek tekintsék a műemlékvédelmet. Talán kissé naivan, arra vágytunk, hogy mindezzel valóságos műemlékvédelmi mozgalmat indítsunk el Bihar megyében. Szellemi energiákat kívántunk mozgósítani, a műemlékek felkutatására, felmérésére és arra, hogy a város polgárai értéknek tekintsenek egy romló vakolatú

épületet, egy rozsdás, de szecessziós stílusa miatt igen szép és művészileg értékes kovácsoltvas kaput.

A tudatformálás leghatékonyabb eszközének a napisajtót tartottuk. Az akkoriban induló Kelet-Nyugat című hetilap is számos műemlékvédő írást közölt, de olvasói rétege lényegesen szerényebb volt, mint a Bihari Naplóé, amely akkoriban naponta húsz-huszonkét ezer példányban jelent meg. Ez a példányszám jelentős olvasói réteget biztosított számunkra a megye egész területén. Nem csak az értelmiségiek szűk rétegét kívántuk ebbe a társadalmi cselekvésbe bevonni, hanem azokat is, akik a műemlékvédelemről legfeljebb csak a magyar tv-ből, Ráday Mihály műsoraiból értesültek. Mi úgy véltük, a könyv, bár jelentős forrása lehet az ilyenirányú ismeretszerzésnek, csak igen kis réteghez jut el, és a műemlékvédelemben nincs közfigyelem felkeltő ereje.

Többszöri tanácskozás és a sajtó képviselőivel való egyeztetés után alapvető célként fogalmaztuk meg azt, hogy az általunk közölt szövegekkel:

- a műemlékvédelem témakörében járatos,
- azt felismerő és értő,
- a műemlékeket a valós kulturális értéknek tekintő olvasóközönséget és közvéleményt formáljunk.

Ezt a célt szem előtt tartva, gondoltuk át az írássok tematikáját és hangvételét. E tekintetben nem alakult ki összhang egyesületünk tagjai között. Akkor és azóta sem tudtuk tisztázni, hogy egy műemlék bemutatásánál mi legyen a domináns elem? Vajon a napilapok olvasóit érdeklik-e egy épületnél a technikai leírások? S ha igen milyen szinten? Vagy inkább az épített örökséggel, műemlékkel kapcsolatos történelmi ismeretek, történetek, anekdoták a vonzóbbak? Esetleg azoknak a jelentős irodalmi, művészeti személyiségeknek élete, ide kötődő élményvilága, akik abban az épületben éltek, alkottak, szerettek.

Akkor és most is úgy gondoljuk, az emberek, ha megállnak egy műemlék épület előtt és felnéznek annak homlokzatára, nem csak az ott látható díszítőelemekben fognak gyönyörködni. Azok attól válnak széppé és érdekessé, ha tudják, hogy a falak mögött egykor Ady vagy Juhász Gyula vallott szerelmet és írta verseit. Egyszóval érzelmi kötődések nélkül nincs igazi műemlékvédelem és még kevésbé odafigyelő, értő közönségformálás.

Meg kellett keresnünk azokat a közlési elveket és a tematikát, amelyek a legalkalmasabbak a vállalt feladat megvalósítására. Ezt a következőkkel kívántuk elérni:

- A számunkra hozzáférhető lapokban olyan témájú írásokat közlünk, amelyek közérthető és olvasmányos stílusban bevezetik az olvasókat a műemlékvédelem általános témakörébe.

- Ezek az írások szólnak épített örökségünk kultúrtörténeti, nemzet- és helytörténeti fontosságáról.

- Írásaink folyamatosan bemutatják a műemlékeket, vagy az annak tekinthető együtteseket (sitek), helyeket, műalkotásokat.

- Betekintést nyújtanak a műemlékvédelem nemzetközi dokumentumaiba és a más országokban folyó műemlékvédő munka eredményeibe.

- A műemlékvédelmi munkához kedvet érző embereknek, útmutatót, gyakorlati kalauzt adunk környezetük épített örökségének és a műemlékszámba menő helyeknek a felkutatására, felleltározására és esetleges leírására.

- Tájékoztatják az olvasókat egyesületünk műemlékvédő munkájáról és az abban elért sikereinkről és kudarcainkról.

- Olyan ismeretterjesztő írásokat publikálunk, amelyek nem merülnek el sem az építészet, sem a történelem apró részleteiben.

Mindehhez hozzátesszük, hogy kezdetben az is döntő szempont volt, hogy az írásaink lehetőleg érzelmfelkeltő hangvételűek legyenek, mert az olvasókat csak ilyen írásokkal lehet ügyünknek megnyerni.

Ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítására sikerült partnereket találnunk az akkori magyar és részben a román sajtóban is. A *Bihari Napló* alapító főszerkesztője, Stanik István, majd az őt követő Bokor András és Szűcs László, sőt egy ideig még Rais W. István is gyümölcsöző együttműködést biztosítottak számunkra azzal, hogy eleinte öthetente, később egyre gyakrabban, egy egész oldalt, vagy egy rovatot szántak a műemlékvédelemnek.

Bokor András főszerkesztő, hogy lehetőséget biztosítson olyan műemlék épületek megtekintésére, amelyek abban az időben még nem voltak látogathatók, 1992. május 1-jei dátummal egyesületünk öt tagjának (Borbély Gábor, Dukrét Géza, S. Németh Katalin, Péter Zoltán és Schneider N. Antal), külmunkatársi újságíró igazolványt adott. Péter Zoltán ezt 1994. március 1-jén, hivatásos belső munkatársi igazolványra cserélte.

A román nyelven megjelenő lapok közül elsősorban a Moldovan Gheorghe által szerkesztett, rövid életű *Direct* említendő, ahol több, a Vigyázó kövek rovatban már megjelent írást közöltek. Időnként

a *Crișana* és a *Bihoreanul* továbbá a *Gazeta de Vest* voltak partnereink és publikálták egyesületünk román anyanyelvű tagjainak írásait. A sajtóval a továbbiakban is gyümölcsöző kapcsolatot ápolunk. Nemcsak a *Bihari Napló*, de a *Kelet-Nyugat* is közölt számos műemlékvédelemmel kapcsolatos írást.

A *Kelet-Nyugat* közölte ezt a ritka grafikát

A műemlékvédelem elválaszthatatlan a történelmi ismeret-terjesztéstől. Nem lehet egy műemlékről úgy írni, hogy ne helyezze el azt a szerző a megfelelő történelmi korban, ne szóljon azokról a viszonyokról, amelyben megszületett, vagy amikor elpusztult. Mindez számos dilemmát vetett fel, hiszen vannak olyan műemlékek, amelyekhez legendák fűződnek. A napilapban az ismeret-terjesztő cikket megfogalmazónak ezekre a legendákra figyelnie kell, hiszen a napilap terjedelme és olvasói nem kedvelik azt, hogy tudományos részadatok leírásával a szerző kedvét szegje az olvasónak, esetleg az általa ismert legendát száraz történelmi adatokkal megcáfolja. Ilyen, a legendákban egyként, de a szakemberek által másként tudott és másként megítélt témájú cikk több is megjelent, a műemlékvédő tevékenységünk során. Így a Szent László királyunk szentté avatásának dátumával kapcsolatban e sorok írója úgy vélte, hogy egy napilapban a könnyebben követhetőség kedvéért tegyük

egy napra a sírból való kiemelést és a szentté avatást. Kollégám, Dukrét Géza a Szent Jobb ereklye évszázadokon átívelő itteni kultuszát, az ereklyének Szentjobbon való több évszázados őrzésével társította. Mindez lehet hiba, de ha arra gondolunk, hogy évtizedekig szó sem eshetett ilyen témákról a napilapokban, megbocsáthatónak véljük.

Könyvünknek ebben a fejezetében a sajtóval való kapcsolatunk történetét írjuk meg, röviden bemutatva miként alakult és fejlődött egyesületünknek a kommunikációs tevékenysége, kik és mit írtak egyesületünkről és a műemlékvédelemről.

A hivatalos megalakulásunk napját megelőzően, május 29-én sikerült közzétenni a Bihari Naplóban azt a Programtervezetet, amit később a bírósági bejegyzést kérő dossziénkhoz is csatoltunk. Ezt követően kezdtek napvilágot látni a műemlékvédő, városvédő és várostörténeti írásaink. A lap terjedelmének bővülésével¹⁰ párhuzamosan a műemléki tematikájú oldalak is egyre gazdagodtak. Egyesületünk megalakulását követően, a 90-es évek elején a Bihari Naplóban először csak hírként, szórványosan, majd *BN Műemlékeink védelmében* (a továbbiakban Mv.), a *Pillantás a múltba* (a továbbiakban PM.), *Műemlékfigyelő* és a *Hitvilág* (a továbbiakban Mf. és H.) oldalon, és a *Vigyázó kövek* (a továbbiakban Vk.) és *Mesélő képeslapok* (a továbbiakban Mk.) vagy *Hagyatékaink* (Ha) rovatcím keretében jelentek meg. Időnként a fontos műemlékvédelmi hírek vagy tudósítások e rovatokon kívül is napvilágot láttak. Az általunk megőrzött, válogatott anyag alapján a következő kis „műemlékvédelmi sajtótörténet” vázolható fel.

Az első műemlékvédő oldal 1990. augusztus 18-án jelent meg bekeretezett főcímmel. Az oldal címével egyező, beharangozó cikket az egyesület elnöke írta. Az anyagot az alábbi mottóval vezette be:

MŰEMLÉKEINK VÉDELMEBEN

*„Ki van még életben köztetek,
Aki látta ezt a házat az ő első dicsőségében?
És milyennek látjátok ti most ezt?
Avagy olyan-é ez a ti szemetekben,
Minttha semmi volna?”*

Aggeus 2,3

¹⁰ A Bihari Napló indulásakor mindössze négy oldalon jelent meg.

A próféta szavai figyelmeztetőek, akárcsak szép szavunk: műemlékvédelem. Egy pillanatig külön-külön értelmükre gondoltam; *mű*: maga az alkotás az ember által létrehozott érték, emlék: a történelmi tudat és „az időt átvészelő tárgyi valóság”, *védelem*: halaszthatatlan kötelesség, magunk megőrzése lélekben és felmutatása a tárgyakban.

A változó világban mindenkor szomorú sors várt a régi épületekre. Az ellenségtől tűztől, árvízről, földrengéstől pusztított, elhasználódott épületeket eltakarították az útból. Merő véletlen, hogy egyesek mégis megmaradtak. Ezeket kell számba vennünk, védelmükre széles körű összefogást szerveznünk. Mindez, tudjuk, intézményes kereteket kíván, de nincs hathatós műemlékvédelem műértő közönség nélkül. Pusztuló műemlékeinket a kevés szakember nem tudja megőrizni a holnapnak. Ezért szeretnénk felhívni minden lelkes, jószándékú ember figyelmét a még létező tárgyi emlékeinkre, tudatosítani az állandó védelem szükségességét, az egyéni felelősség fontosságát. Mert nincs eredményes műemlékvédelem a műemlékek ügyéért tette kész közvélemény nélkül.

Nagy elődünk és példaképünk, Kelemen Lajos nyomdokain haladva, szavait idézve mondjuk mi is „...ez a letört koponyaként előnkbe meredő épület figyelmeztet, hogy segítsünk magunkon, amíg lehet, hogy minél kevesebb ilyen szomorú emlékeztetőnk kiáltson ránk vádlóul.”

Tudjuk a megmaradás törvénye a HIT. Ez segített a gonosz évtizedek túlélésében, az itthon maradásban. Segítsük most mi is megmaradt emlékeinket, hogy túléljenek bennünket és az utánunk jövő nemzedéknek meséljenek „mindarról, ami az időben és a sorsukat meghatározó térben, egyetlen cirógató szó: Szülőföld.”

Hiszem, hogy munkánk eredményes lesz.

S. NÉMETH KATALIN,
a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület elnöke

Ebben a lapszámban tettük közzé azt a felhívást is, amellyel az olvasókhöz fordultunk a megye műemlékeinek felmérése érdekében, továbbá arra biztattuk a vidéken élőket, hogy a községekben, falvakban alakítsanak műemlékvédő köröket. Tájékoztatásul modellként mellékelünk egy műemlékeket felmérő kérdőívet is.

KEDVES BARÁTAINK

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület munkáját csak akkor tudja kiteljesíteni, ha a műemlékvédelem valódi mozgalommá válik, ha városunkban, községekben, falun műemlékvédő körök alakulnak. Nem hagyhatjuk veszni értékeinket. Tudjuk sokan tartják szívügyüknek hagyományos környezetük megóvását. Ne várjanak hát felülről jövő intézkedéseket, azt, hogy műemlékvédő szakemberek jelöljék ki mi a fontos. Megyénk igen gazdag falusi építészeti együttesekben. Ne hagyjuk veszni ezeket. Nemes szép feladat vár mindazokra, akik lelkes, gondoskodó szeretettel akarják környezetük értékeit megóvni.

Első lépésként mérjük fel teendőinket, mindazt, amiről úgy érezzük, fontos népi építészeti emlék. Ehhez kívánunk segítséget nyújtani Kis műemlékvédő kalauzunkkal.

KIS KALAUZ

A műemlékek és műemlék-jellegű épületek, műtárgyak, falusi építészeti együttesek felmérésére:

1. A helység neve (a helyi sajátosságoknak megfelelően román, magyar, német, szlovák nyelven).

2. A műemlék megnevezése (templom, kápolna, kastély, udvarház, lakóház, gazdasági épület, pincesor, pince, kiépített kút, forrás, kapu, oszlop, emlékmű, technikai műtárgyak, malom, műhely, temető, síremlék, történelmi kertek stb).

3. Az építés éve (templom esetén a felszentelés éve is).

4. Kinek a terve alapján készült?

5. Mi volt az eredeti rendeltetése?

6. Mi a jelenlegi felhasználása?

7. A hajdani tulajdonos vagy

8. Jelenleg ki a tulajdonos?

9. A műemlék rövid leírása.

10. A műemlék állapota (jó, még javítható, romos stb).

11. Miért tartja a helyi lakosság fontosnak? (Gondoskodik-e róla?)

12. Legendák, történetek, anekdoták, a műemlékkel kapcsolatban.

13. Szerepel-e a műemlék valamilyen monográfiában, történeti munkában?

14. Van-e róla kép, fénykép, levelezőlap, kinek a birtokában?

15. Mi a környezet, az emberek véleménye a műemlék megóvásával kapcsolatban?

16. Milyen konkrét teendőket lát legsürgősebbnek a helyi műemlékvédő kör?

17. Mi tud ebből elvégezni a saját erejéből és miben kér segítséget?

Az első műemlékvédő lapszám tematikus oldalán rövid jegyzet jelent meg az Olaszi temetőről, és hírt adtunk első sikerünkről is, a várbeli templom megmentéséről. Ezeket a cikkeket könyvünknek ilyen tematikájú fejezeteiben idézzük.

Szeptember 22-én jelentkeztünk újra műemlékvédelmi oldallal. Elmaradhatatlannak éreztük egy rövid írás közlését a műemlékvédelemmel foglalkozó építészek és szakemberek II. Nemzetközi Kongresszusán, 1964-ben kidolgozott – a szakma által Velencei Charta-nak ismert – okmányból. Ez akkoriban még nehezen hozzáférhető anyag volt és szükségesnek véltük, hogy a nagyközönség ennek alapján ismerje meg a műemlék fogalmát, ami nálunk akkor (és azóta is) meglehetősen ingadozó és számos szubjektív elemmel tarkított fogalom. A műemlék fogalmának meghatározása a Velencei Charta 2. pontja, amit mi máig érvényesnek fogadunk el.

„A műemlék fogalma alatt az önálló építészeti alkotásokat és városi vagy falusi településeket értjük, amely valamely sajátos kultúrának, jelentős fejlődésnek, vagy történelmi eseménynek tanúi. A műemlék fogalma nemcsak a nagy alkotásokra terjed ki, hanem azokra a szerény művekre is, amelyek az idők folyamán kulturális jelentőségre tettek szert.”

Ebben a lapszamban jelentkezett először alelnökünk, Alexandru Pop *Váradi pillanatfelvételek* című hangulatos írásával, Péter Zoltán *Az egykori vármegyeháza*-ról írt, Ady szavaival pontosítva a cikke alcímében, hogy arról az épületről beszél *„amelyre fölszállott a páva”*.

Borbély Gábor a vidék műemlékeiről, a *Présházpincék*-ről közöl érdekes írást, ugyanott Somogyi Imre, egyesületünk titkára a Püspökiben *„eltemetett”* világháborús emlékmű sorsáról írt napló-részleteit közli.

Ezt követően készítette el Sólyom Lajos egyesületünk emblémáját, hogy minden műemlékvédő oldalt azzal mutassunk be. Szükségessé vált egy, a régi oldalcímnél pregnánsabb és a figyelmet jobban magára vonó cím. Ekkor választottuk a *VIGYÁZÓ KÖVEK* rovatcímét. Ezt azért is tartottuk váradi vonatkozásban helytállóknak, mert az első, Szent László által alapított székesegyháznak a köveit a vár védfalába építették be, Bethlen Gábor parancsára. Ilyen értelemben a templom kövei évszázadokon át védő, vigyázó kövekké lettek.

VIGYÁZÓ KÖVEK

A Vigyázó kövek rovat címe és a valódi vigyázó kövek a vár falában

Az első lapszámában, amely ezzel a címmel jelent meg 1990. november 1-jén, a halottakra emlékeztünk és ugyanakkor a temetkezési szokásokról nyújtottunk ismereteket.

Ez a rovat a továbbiakban önálló életet élt a lapban és több tematikus oldalon is helyet kapott. A rovat sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Debrecenben megjelenő *Hajdú-Bihari Napló* 1992. április 18-án, a Műemléki Világnap alkalmából egyesületünk emblémájával és a Vigyázó kövek rovatcímmel egy teljes oldalt közölt. A Műemléki Világnap Hajdú-Bihar megyei rendezőbizottsága szignóval a következő méltató szavakat írták: *„A nagyváradi Bihari Napló »Vigyázó kövek« című rovatában hetenként megjelenő írásokból ebből az alkalomból néhányat most közreadunk. A cikkek az egyesület tagjainak felkészültségét, sokirányú munkáját és társadalmi megbecsülését bizonyítják“*. A debreceni napilap a következő írásokat közölte, a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület szignóval: *A múltat nem lehet tőlünk elvenni, de csak akkor a miénk, ha ismerjük; Talán véget ér egy templom kálváriája; S. Németh Katalin: Műemlékeink védelmében, Péter Zoltán: Előkerül-e az egykori belváros nyugati kőfala?* A lap ugyanakkor közli Houfnagel híres VARADINYM című metszetét is.

Két évvel később, 1994-ben megrendezett debreceni ünnepekre – egyetlen alkalomra – a Bihari Naplóban a Vigyázó kövek rovatát felváltotta az egyesületünk emblémájával közölt *Műemléki Világnap* rovat.

Egyesületünknek a Bihari Naplóval közösen felvállalt ismeretterjesztő és közművelődést elősegítő tevékenységét talán a legpontosabban az világítja meg, ha itt közzé tesszük mindazon írásoknak a szerzőjét és a címét, ami 2001-ig jelent meg és amit elsősorban egyesületünk emblémája fémjelez. A felsorolásból kimaradtak azok a műemlékvédelemmel kapcsolatos cikkek, amelyek tisztán a PBMEB-hez köthetők, ugyanis egy ideig a két társegyesület egymás mellett működött és tagsága nagyrészt ugyanaz volt.

MŰEMLEKVÉDELEMMEL KAPCSOLATOS ÍRÁSOK A BIHARI NAPLÓBAN 1990–2001 KÖZÖTT¹¹

1. A Báthori István Alapítvány Kuratóriuma. FELHIVÁS. PM. Vk. 1992. november 21–22.
2. Angyal László: *Az álmosd–diószegi győzelmes csata megörökítése*. Vk. (Műemléki Világnap) 1994. április 16–17.
3. A *Velencei Charta 2. pontja*. Mv. 1990. szeptember 22.
4. Bogdán Ildikó: *Léteznek még csodák*. 1993.
5. Bogdán Ildikó: *Mihez kell a csoda*. 1993. január.
6. Bokor András: *Boldog Várad*. 1992. május 18.
7. Bolcaş Victor: *Fények a váradi éjszakában (A villamosítás kezdetei városunkban)*. Vk. 1991. január 23.
8. Bolcaş Victor: *Kardok és koponyák*. PM. Vk. 1992. március.
9. Borbély Gábor: *Csónak alakú fejfák az érmelléki temetőben*. Mv. 1990. november 1.
10. Borbély Gábor: *Présházpincék*. Mv. 1990. szeptember 22.
11. Borbély Gábor: *Műemlék jellegű kúriák Csokalyon*. PM. Vk. 1991. június 23.
12. Borbély Gábor: *Diószeg nyomdájáról*. PM. Vk. 1992.
13. Borbély Gábor: *Egy elpusztult síremlék*. Mf.
14. Borbély Gábor: *A Szent László legendáját ábrázoló középkori freskókról*. PM. 1993. július 3–4.
15. Borbély Gábor: *Kurucok emléktáblája Biharon*. PM. Vk. 1993. február 13–14.
16. Borbély Gábor: *Felsőábrány egyedülálló műemléke*. PM. Vk. 1993. szeptember.
17. Borbély Gábor: *Három „tornyok”*. PM. Vk.
18. Borbély Gábor: *A Szent István-kápolna freskói*. PM. Vk. 1995. december 5.
19. Borbély Gábor: *Kerítések és kapuk az Érmelléken*. Vk.
20. Coroiu, Nicolae: *Bóné kútjától a városi vízműig (részlet egy készülő nonográfiából)*. Vk. 1991. január 23.
21. Dánielisz Endre: *A szalontai vár*. PM. Vk. 1992.
22. Dánielisz Endre: *A nagyszalontai katolikus templom*. BN. PM. Vk. 1992. november 21–22.
23. Dérer Ferenc: *Váracska a templom udvarán*. PM. 1993. október 2–3.

¹¹ A kivágottnál újságcikkekre nem mindig írtuk fel a megjelenés dátumát.

24. Dobozy György: *PHOBEUS – egy gépgyár története*. PM. Vk. (Az írást hat folytatásban közölte a lap.)
25. Dobozy György: *Az ÍNFRÁTIREA története*. PM. Vk. (Az írást több folytatásban közölte a lap).
26. Dukrét Géza: *A szentjobbi vár*. Vk.
27. Dukrét Géza: *Adorján vára*. Mf. 1991. május.
28. Dukrét Géza: *Sebesvár*. PM. Vk.
29. Dukrét Géza: *Sólyomkő vára*. PM. Vk. 1992. október.
30. Dukrét Géza: *A fenesi Bélavár*. Vk. 1993. szeptember.
31. Dukrét Géza: *Micske műemlékei*. Vk. 1991. június 9.
32. Dukrét Géza: *Tamáshida tornya*. PM. Vk. 1993. május 8–9.
33. Emődi János: *Néhány szó műemlék templomainkról*. Vk. 1991. március 30.
34. Emődi János: *Szent László középkori székesegyháza*. Vk. 1991. március 7.
35. Fábián Imre: *Ünnepre készítik a templomot*. H. 1991. november 17.
36. Fábián Imre: *Gondolnak a várra*. 1991. április 8.
37. Fekete Attila: *Újra miénk a Vártemplom*. PM. Vk. 1992. május 10.
38. (f.a.) Fekete Attila: *A vártemplom újraszentelése*. 1992. május 12.
39. Fleisz Judit: *A váradvelencei plébániatemplom*. Vk. 1993.
40. Hesz Ágnes-Márta: *Séta a soron*. V. 1994. február 18.
41. Hodgyai Mátyás: *Nagyvárad újjászületése a XVIII. században*. 1995. január 21–22. (a több folytatásból álló sorozatnak néhány műemléki vonatkozása is volt).
42. Impon Irén: *Az erdélyi műemlékek kutatója*. PM. 1995. január 21–22.
43. (M. I.). *Idegen szemmel a középkori várról*. 1990. július 11.
44. – : *Kedves barátunk! KIS KALAUZ a műemlékek és műemlék jellegű épületek, műtárgyak, falusi építészeti együttesek felmérésére*. Mv. 1990. augusztus 18.
45. Kordics Imre: *Rómer Flóris*. PM. Vk. 1992. szeptember 20.
46. Kordics Imre: *Egy hiányzó emléktábla*. PM. Vk. 1992. november 7.
47. Kordics Imre: *Körösszeg vára*. PM. 1993. július 19–20.
48. Kordics Imre: *Amihez nem csak a pénz hiányzik*. PM. 1993. július 21.
49. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*. PM. 1995. augusztus 5–8. és október 7–8. között ezzel a címmel tíz cikk jelent meg.

50. Kordics Imre: *Fugyi református temploma*. PM. Vk. 1992. október 3.
51. Kordics Imre: *Biharpüspöki református temploma*. PM. Vk.
52. Kordics Imre: *Albis református temploma*. PM.
53. Kordics Imre: *Falfestmények a szalárdi református templomban*. Hitvilág 1993. augusztus 28.
54. Kordics Imre: *Jákóhodos református temploma*. H. 1992. december 12–13.
55. Kordics Imre: *Székelyhíd vára*. PM. Vk. 1992. május 24.
56. Kordics Imre: *Székelyhíd református temploma*. PM. Vk.
57. Kordics Imre: *Istállónak használják a Rhédey-kápolnát*. Vk. 1993. augusztus 7–8.
58. Kordics Imre: *Hájó műemlék temploma*. Vk. 1993. október 23–24.
59. Kordics Imre: *Veszélyben a pincesorok*. PM. 1993. szeptember 11–12.
60. Kordics Imre: *Kallódó váradi kőfaragványok*. PM. 1994. február 4.
61. Kordics Imre: *Pelbárthida református temploma*. PM. Vk. 1994. február 9.
62. Kordics Imre: *Már nem műemlék?* 1995. március 18–19.
63. Kordics Imre: *Építészeti örökségünket védve önazonosságunkat őrizzük*. BN. 1999. július 31.–augusztus 1.
64. Kordics Imre: *Köröskisjenő református temploma*. PM. Vk.
65. Kordics Imre: *A nagyváradi Rómer-hagyaték*. PM. 1996. január 20–21.
66. Kordics Imre: *Kallódik egy szobor*. PM. 1995. január 13.
67. Kordics Imre: *Veszélyben egy kápolna*. PM. Vk. 1998. október 24–25.
68. Kordics Imre: *Hegyközszentimre egykori apátsága*. PM. Vk. 1999. január 23–24.
69. Kordics Imre: *Honvédsírok Nagyváradon. Március Idusa*. 1999. március 15.
70. Kordics Imre: *Olaszi plébániatemplom halotti címerei*. PM. 1998. július 11–12.
71. Kordics Imre: *Százéves a nagyváradi Múzeum*. 1996. június. 22–23.
72. Kordics Imre: *Biztos helyen Balogh István sírköve*. PM. 1999. január 16–17.
73. Kordics Imre: *Adalékok a szentjobbi vár történetéhez*. PM. 1997. május 10–11.

74. Kordics Imre: *Adorjánvár romjai*. PM. 1998. november 7-8.
75. Kordics Imre: *A sírkerítéseket is lopják*. PM. 1997. május 7.
76. Kordics Imre: *Kár veszni hagyni a régi kúriákat*. PM. 2001. július 21-22.
77. Kordics Imre: *Festmények egy szőszéken*. PM. 2000. május 21.
78. Kordics Imre: *Gyors sírkőmentés*. Vk.
79. Kordics Imre: *Hegyközszentimre egykori apátsága*. Vk.
80. Kordics Imre: *Jákóhodos műemlék harangja*. Vk. 1998. október 24-25.
81. K. I. (Kordics Imre): *Jákóhodos műemlék temploma*. Vk. 1998. október 24-25.
82. Kordics Imre: *Az érsekapáti templomrom*. PM. Vk. 2000. február 12-13.
83. Kordics Imre: *Kallódó kőfaragványok*. PM. Vk. 2001. június 2-3.
84. Lakatos Péter: *Flórián, a védőszent*. PM. Vk. 1993.
85. Messzer László: *A Halott város röntgenképe*. PM. 1991. november 6. (Több folytatásban megjelenő cikksorozat.)
86. Messzer László: *Szimpozium a várról*. BN.1992. május 12.
87. Messzer László: *A harmadik emléktábla*. 1992. május 19.
88. (név nélkül): *Vigyázó kövek (A körösszegi donjonról)*. Vk. 1994. május.
89. Pálffy Török László: *Oroszlánok földjén*. PM. 1994. október 15-16.
90. Péter Zoltán: *A római katolikus székesegyház*. 1990. május 8.
91. Péter Zoltán: *Az egykori püspöki palota*. 1990. május 26.
92. Péter Zoltán: *A Kanonok sor*. 1990. május 31.
93. Péter Zoltán: *A vártemplom*. 1990. június 22.
94. Péter Zoltán: *Az egykori vármegyeháza*. Mv. 1990. szeptember 22.
95. Péter Zoltán: *A Rhédey-kápolna* BN. Mv. 1990. november 1.
96. Péter Zoltán: *A nagyváradai Pietà-szobor*. Vk. 1991. március 30.
97. Péter Zoltán: *Az egykori irgalmas rend temploma és kórháza*. Vk. 1991. március 30.
98. Péter Zoltán: *Az újvárosi Neológ zsidó templom*. PM. Vk. 1992.
99. Péter Zoltán: *Bethlen Gábor emléktáblája*. Vk.
100. Péter Zoltán: *(Cím nélkül a Kapucinus templom melletti szoborfülkéről)*. Mf. 1991.
101. Péter Zoltán: *A Sas palotáról*. Mf. 1991. április 5.

102. Péter I. Zoltán: *A szállósi Szentháromság plébániatemplom.* PM. Vk. 1992. november 7.
103. Péter Zoltán: *Nagyvárad homlokzatok.* Vk. 1991. július.
104. Péter Zoltán: *Az egykori papnevelde.* Vk. 1991. július.
105. Péter Zoltán: *Az egykori görög katolikus székesegyház.* H. 1991. április.
106. Péter Zoltán: *Az egykori Kováts-féle ház.* Mv. 1991. augusztus 25.
107. Péter Zoltán: *Műemlék figyelő (Az Irgalmas rendi kórház kapuszobráiról).*
108. Péter Zoltán: *Előkerül-e az egykori belváros nyugati kőfala?* PM. Vk. 1991. november 8.
109. Péter Zoltán: *A Nagyvásár tér legrégebb épülete.* PM. Vk. 1991.
110. Péter Zoltán: *A Bihar megyei közkórház.* PM. Vk. 1991.
111. Péter Zoltán: *Az egykori Széchényi Szálloda.* PM. Vk. 1992.
112. Péter Zoltán: *Tanácskozás a várról.* PM. 1992. április 12.
113. Péter Zoltán: *Nagysándor József emléktáblája.* PM. Vk.
114. Péter Zoltán: *Kizöldült az egykori Zöldfa Fogadó.* 1992.
115. Péter Zoltán: *Az egykori Szent Vince Intézet.* PM. 1991. október 13.
116. Péter Zoltán: *Kit érdekel a városkép?! Vk. 1992. június 16.*
117. Péter Zoltán: *A 420 éves Bástya.* PM. Vk. 1992.
118. Péter Zoltán: *Vizsgálódások a Szent László-templom tatarozása kapcsán.* Vk. 1991. június.
119. Péter Zoltán: *A Szent László-templom szentélyfalának rejtélye.* PM. Vk. 1991. november. 24.
120. Péter Zoltán: *Az Orsolya Zárda és a Szent Anna-templom.* PM. Vk. 1991. november 17.
121. Péter Zoltán: *A kapucinus templom.* Vk. 1991. szeptember 1
122. Péter Zoltán: *A nagyvárad ortodox zsidó templom.* PM. Vk. 1992.
123. Péter Zoltán: *A Körös-parti református templom.* Vk. 1992.
124. Péter Zoltán: *Mária mennybemenetele-szobor.* Vk. 1992.
125. Péter Zoltán: *Szigligeti Edére emlékezve.* PM. Vk. 1992. március.
126. Péter Zoltán: *A Premontrei templom.* PM. Vk. 1991. július 21.
127. Péter Zoltán: *A Katolikus Legényegylet egykori székháza.* PM. VK. 1992.
128. Péter Zoltán: *Az egykori Szent József Intézet.* PM. Vk. 1991.

129. Péter Zoltán: *A Sf. Mare Mucenic Gheorghe ortodox templom*. PM. Vvk. 1992
130. Péter Zoltán: *Az olasz plébániatemplom*. PM. Vvk. 1992. február 9.
131. Péter Zoltán: *Az eklektikus építészet és a Rimanóczy Szálló*. PM. Vvk. 1992.
132. Péter Zoltán: *A nagyváradi kereskedelmi csarnok*. PM. Vvk. 1992.
133. Péter Zoltán: *A váradi „indóház”*. PM. Vvk. 1992.
134. Péter Zoltán: *Esti fények a Főtéren*. Vvk. 1992.
135. Péter I. Zoltán: *Szent László alakja a váradi köztéri szobrászatban*. BN. PM. Vvk. 1992. május 8.
136. Péter I. Zoltán: *Az ortodox katedrális* [Holdas templom]. PM. Vvk. 1992.
137. Péter I. Zoltán: *Volt egyszer egy szerkesztőség*. PM. Vvk. 1993.
138. Péter I. Zoltán: *A Körös utcai Evangélikus templom*. PM. Vvk. 1992.
139. Péter I. Zoltán: *A Park Szálló*. PM. Vvk. 1992. október 31.
140. Péter I. Zoltán: *A Szigligeti Színház*. PM. Vvk. 1992. augusztus.
141. Péter I. Zoltán: *A prefektúra székháza*. PM. Vvk. 1992.
142. Péter I. Zoltán: *Szent László alakja a váradi köztéri szobrászatban*. PM. Vvk. 1992. május.10.
143. Péter I. Zoltán: *A Bazár-épület*. Vvk. 1993.
144. Péter I. Zoltán: *Az újjáépítés kezdetei Váradon*. PM. 1992. május 17.
145. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1992. október 3.
146. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1992. október 10.
147. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. április 3–4.
148. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. május 8–9.
149. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. augusztus 7–8.
150. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. szeptember 11–12.
151. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. október 8–9.
152. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. október 23–24.
153. Péter I. Zoltán: *Kolozsvári utcai lelet*. Mf. d.n.
154. Péter I. Zoltán: *Műépítész a városi tanácsban*. Pm. Vvk. 1992. október 2.
155. (Péter I. Zoltán): *Mesélő képeslapok*. PM. 1993. október 2–3.

156. Péter I. Zoltán: *Műemlékeink védelme*. 1994. július 4.
157. Péter I. Zoltán: *Az elfeledett kápolna*. H. 1995. szeptember 29.
158. Péter I. Zoltán: *Múltidéző fényképek*. PM. 1997. július 19–20.
159. p. z.: *Műemlékeink*. BN. PM. 1997. július 19–20.
160. Péter I. Zoltán: *Kihalóban vannak a népi építészeti emlékek*. Ha. 1998. május 4.
161. Péter I. Zoltán: *Napvilágra került Szent László kőszobra*. 1999. április 2.
162. Pop Alexandru: *Várad pillanatfelvételek*. Mv. 1990. szeptember 22.
163. Pop Alexandru: *Az ortodox katedrális elhelyezése*. Vk. 1991. március 7.
164. Pop Alexandru: *A régi velence vízrajzáról*. 1995. október 21–22.
165. Schneider N. Antal: *Lépj csendesen!* Mv. 1990. augusztus 18.
166. Schneider N. Antal: *Egy 700 éves templom reneszánsza*. 1990. november 1.
167. Schneider N. Antal: *Falbontás nélkül*. Vk. 1991. január 22.
168. —: *Talán véget ér egy templom kátváriája*. Mv. 1990. augusztus 18.
169. S. Németh Katalin: *A műemlékvédelem nemzetközi dokumentumaiból* BN. Mv. 1990. augusztus 18.
170. S. Németh Katalin: *„Az ősök sírjai avatják az országot hazává”*. Mv. 1990. november 1.
171. S. Németh Katalin: *(Cím nélkül, a Kapucinus templom melletti szoborfülke helyreállításáról)*. Mf. 1991.
172. S. Németh Katalin: *Mementó a műemléki világnapra*. 1992. április 22.
173. S. Németh Katalin: *Nagyvárad római katolikus templomai*. (Elhangzott a könyv bemutatóján, a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületben). PM. Vk. 1992.
174. S. Németh Katalin: *A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület javaslatai*. 1993. március 9.
175. S. Németh Katalin: *Örökségünkhöz méltóan*. Vk. 1992. október 12.
176. S. Németh Katalin: *Szentté avatás a boldog Váradon*. BN. Pm. 1992. február 2.
177. S. Németh Katalin: *„Emlékek nélkül a nemzetnek híre csak árnyék”* BN. 1993. március 19.
178. S. Németh Katalin: *Vég-Várad szerelmese*. Vk. 1991. március 7.

179. S. Németh Katalin: *Műemlékeink sorsa...* Vk. (Műemléki világnap) 1994. április 16–17.
180. Somogyi Imre: *Eltemetett emlékmű.* 1990. szeptember 22.
181. Szegedi László: (Cím nélkül, *Jegyzet a Szent László-templom melletti közlekedésről*) 1990. június.
182. Szilágyi Aladár: *Öntevékenyek.* 1992. november 11.
183. Szegedi László: *Az Olaszi temető sorsáról.* 1993. d.n.
184. Szűcs László: *Párbeszéd a várért.* 1993. március 4.
185. Tempfli József: *Ledöntött Krisztus-keresztrel kezdjük az 1992-es évet.* 1992. január 3.
186. Tótkés László – Szilágyi Aladár: *Ion Mihăilcan Nagyvárad ortodox püspöke ökegyelmességének (Folyamodvány)* 1995. június 16.
187. Tóth Krisztina: *Egyéves a Műemlékvédő Egyesület.* 1991. június 11.
188. Varga Árpád: *Az egykori telegdi vár.* PM. Vk. 1992. augusztus.
189. Varga Árpád: *A mezőtelegdi református templom* PM. Vk. 1992. október.

Szinte valamennyi írás fotóval jelent meg, melyet többnyire a szerző mellékel, vagy a lap fotósa készített.

A lapban nemegyszer közzétettük az alábbi felhívást is:

„A Bihar Megyei Műemlékvédő egyesület köszönettel fogadná mindazok támogatását, akik régi képeslapok, fényképek, építészettörténeti leírások, esetleges épületervrajzok felajánlásával munkánkat segítik. Postacímünk: Asociația pt. Ocrotirea Monumentelor Istorice, 3700 Oradea, OP. 10., CP. 32.“

A műemléki figyelő című rovatban egyesületünk több műemlékkel és műemlékvédelemmel kapcsolatos rövid írást is megjelentetett. Íme egy példa:

„A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület a leghatározottabban tiltakozik a Fenes-völgyi iparvasút felszámolása ellen. A Belényesi Ökológia Társaság környezetvédelmi indokaival egyetértve, szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a Fenes-völgyi iparvasutat IPARI MŰEMLÉKNEK tekintjük, s megyénkben ez az egyetlen ilyen jellegű még működő létesítmény. Felszámolása nagymértékben szegényítene megyénk ipari műemlékeinek amúgy sem gazdag listáját.“

A fenti felsorolásból hiányoznak azok a tisztán történelmi témájú írások, amelyeket egyesületünk rendes vagy pártoló tagjai, mint Fleisz János, Fleisz Judit, Hodgyai Mátyás, Miklós Mihály vagy Messzer László írtak, s amelyek hozzájárultak Erdély és a Partium

történelmi múltjának a megismeréséhez és a műemlékeknek egy történelmi korszakban való elhelyezéséhez.

A rovat bárki előtt nyitva állt, aki úgy érezte műemléki, műemlékvédelmi ügyben mondanivalója van. A fent felsorolt közel kétszáz cikket több mint 30 személy írta. Köztük volt olyan is, aki bár nem volt tagja az egyesületünknek, de úgy érezte mondanivalója van a Vigyázó kövek rovatban. Példaként említem Lakatos Péter mérnököt, jelenlegi parlamenti képviselőt. Mindezt annak tudjuk be, hogy már a kezdet kezdetén arról állapodtunk meg a szerkesztőkkel, hogy minden téma érdekes lehet az olvasónak, legyen abban általános műemlékvédelemről, városi vagy vidéki műemlékekről szó. A megjelent írások tükrözik az egyesület tagságának szakmai összetételét is, mert a 18 általánosnak mondható cikk mellett 118 a városi, 45 a vidéki műemlékekkel foglalkozik. Sajnos, alig találunk írásokat az ipari műemlékekről. Így nagyon kevés írás szól a hajdani Várad gyárainról (pl. Dreher sörgyár, téglagyárak, raktárak stb). Váradvelence villamos iparvasútjára ma már csak Sólyom Lajos tollrajza emlékeztet.

Váradvelencei utcakép a villamos iparvasúttal

A nagyállomás egykori peronjáról, a vasúti fűtőházról és a monarchiában épült, máig látható vasúti téglahidakról senki nem írt.

Egyesületünk és a Bihari Napló kapcsolatáról a lap megszületésének ötödik évfordulóján ezek a sorok jelentek meg:

„S. Németh Katalin a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület elnöke: Az elmúlt öt évben bensőséges kapcsolatban álltam a lappal. Egyesületünk is ötéves lesz az idén, s a kezdetektől kölcsönösen támogattuk egymást. A lap felvállalta a legfontosabb célkitűzéseinket: a tájékoztatást és a köznevelést, múltunk emlékeinek megismertetését, megővését. Köszönet ezért a Bihari Naplónak.” (BN. 1995. január 4.)

Sajnos, a Vigyázó köveknek az olvasók által kedvelt és megszokott, Sólyom Lajos tervezte rovatcímét 1995. december 5-től csempekereső háttérre változtatták. Igaz, az egyesületünk emblémája továbbra is megmaradt. Adataink szerint a Vigyázó kövek rovat és ebben az utolsó műemlékvédő írás 2001. június 2-3-án jelent meg, Kordics Imre tollából.

„MENJÜNK KI A TEMETŐBE!...“

*„Királyi bíbor itt elvásik
És rongy lesz a föltámadásig.*

*Szeretem és keresem őket,
Az igazságos temetőket.“*

Juhász Gyula

A címben szereplő felszólítást Ady Endre írta a század fordulóján a nagyváradi Szabadság című napilapban. A költő aligha gondolt arra, hogy a század végére ennek a nevezetes váradi temetőnek még az emlékét is igyekeznek eltemetni. Amit ő látott, azt mára éppen úgy lerombolták, mint egykoron városalapító királyunknak a sírját. Arról, hogy milyennek látta Ady az Olaszi temetőt, a nagyváradi temetkezési kultúra legszebb emlékét, beszédes képet fest a Csontharang című írásában:

„...Rohantunk mohó indulattal az írtatlan úton. Jobbról és balról ködtől tompított sötétzöld ciprusok és vastag levelű más bokrok között fehér, barna, fekete kövek. Süppedő és lesüppedt dombok. Bólingató szomorú fűzfák.(...)

- Kié ez a törött oszlop?...

- Az Iványi Ödöné...

Hajadonfővel, a ködbe bámulva megtámaszkodunk a vasrácsú kerítésbe. Egy óriási tör látszik ideszegeződni. A tör hegye ez a sír. A kő teteje pedig el van törve... Ez ifjú ember nyugodtan alszik itt.

- Szép helyet kapott – szólt egyszerűen közöttünk a vén cinikus, ki idecsalt bennünket. Hátunk megett megmozdulnak a sötétlő fák. (...)“

A költő által említett Iványi Ödön síremléke jól szemlélteti az Olaszi temető, mára (2009) már befejeződött lassú haldoklását. E kiváló publicistáról és tehetséges íróról, az egyik méltatója, Hegedűs Géza ezt írja: *„Nagyváradnak ez az irodalmi hangvételújító szerepe - néhány történelmi másodperccel Adyék indulása előtt - alighanem*

Iványi Ödön rövid, de annál jelentékenyebb írói-újságírói jelenlétével kezdődik“.

Iványi síremlékét a temető főútjának V alakban elágazó 12. parcellájánál 1895-ben állította sírja fölé a nagyváradi Szigligeti Társaság. A fekete márványból készült törött oszlopról először az ötvenes évek végén az író arcmását megörökítő bronz plakett tűnt el. A hatvanas években a szimbolikus jelentést hordozó, derékba tört fekete márványoszlopot is elvitték. Pár év múlva a síremlék márvány talapzata is eltűnt. A temető bezárásának hírére a szomszédos parcellák egyikéből Iványi kortársának, Josif Vulcan írónak a hamvait és fekete márvány obeliszkjét, a Rulikowsky temetőbe vitték át. Az „irodalmi hangvételújító“ hamvai felett ma sétány vezet és lassan még a neve is kihull az emlékezetből.

Az a szomorú, hogy a sírhelyek és temetők kegyeletsértő felszámolásának nálunk sok évszázados „hagyománya“ van. És még azt sem mondhatjuk, hogy mindezt csak a kommunisták meg az idegenek tették. Szent László-síriját először a reformáció idején dúlták fel éppen magyar testvéreink. Az ember el sem hinné, ha nem olvasná Bunyitay Vince könyvében, hogy: *„Izabella halálával az ifjú fejedelem udvarából eltűnt az utolsó mérséklő elem, mely legalább az erőszak nyilvánulásait távoltartá. Most már ezek is napirendre kerültek. Megújultak a váradi egyházfi s a Barcsai-testvérek ismeretes, minden vallásos érzületet sértő tettei, még pedig most már büntetlenül.*

Előbb a régi vallás szabadon, nyilvános helyeken álló jelvényei ellen intéztek támadást. A képeket, szobrokat, keresztekét, atyáink vallásossága, áldozatkészsége s műérzékének emez emlékeit zúzták össze vagy csonkíták meg, s téptek ki velök ugyanannyi lapot nemzetünk műveltségének történetkönyvéből. Így a várban a Szent-László kápolnáját ékesítő szobrok közül, melyek a négy evangelistát tünteték fel, háromnak a fejét törék le, a negyediket pedig egészen elvívék s Isten tudja, mit cselekedtenek vele.

Az utczáról később betörték Istennek házaiba, sőt a sírok, s ezek közt a legdrágább sír feldulásától sem riadtak vissza. 1565. június 22-én feltörték Szent-László király sírját, és kincseket keresve, kihányták onnat az aranytól, gyöngynél drágább szent csontokat.“ (Bunyitay V. 1883. I. 441.)

Sok váradi temetőt a város fejlődése miatt számoltak fel. Pop Alexandrunak a Partiumi füzetek sorozatban megjelent kiváló tanulmányában, Nagyvárad 1785-ös térképén több, mára már eltűnt temetkezési helyet látunk. Az utódok már nem is emlékezhetnek

arra, hogy száz évvel korábban hol, milyen temető volt. Egyesületünk tagja, Bolcaş Victor éppen egy ilyen temetkezési hely kényszerű megbolygatásáról ír a Vigyázó kövek rovat Kardok és koponyák című cikkében. A kegyeletsértő viselkedés gyakori emberi megnyilvánulás. Végigkíséri az emberiség egész történetét. Egyes emberek például előszeretettel díszítették emberi koponyával a könyvespolcukat. Ady poétikus újságcikke ezt a holtakhoz fűződő mentalitást is megvilágítja.

„De süppednek a sírok, s szélesednek az utak. Mondatik, hogy e szép temetőbe igen régen vándorolnak már a csendes emberek. Aztán a besüppedt sír felé új sír jön. (...)

Mondatik aztán, hogy a sírásó néha kiveti a fehér csontokat, hogy hely csinálódjék az új lakóknak. S a sok fehér csontot összegyűjtik a temető csontbarlangjában...

A csontbarlang... Sokáig kerestük... A halott város vége felé van. Kasul jártunk a sárguló gyepen. A szomszédban kukoricásföld van. Zörögtek a száraz nyársforma levelek. Emberek kiáltoztak egymásnak. A kukorica-élet szedődött a temető végén... Keresztül botorkáztunk néhány jeltelen síron. Itt már, hátul, a krajcártalan embereket helyezik el.

- Itt a csontbarlang.

Mély-mély gödör. Felette zsindeletető. Volt. Most csak félig van befedve. A zsindelet elkorhasztotta az idő, vagy elvitték tüzelni fázó, szegény emberek, vagy lebontották élelmes csontkereskedők, mivel e gödörben sok a csont...

Bevilágítottunk. Hátunk megett halkán szólt a legfiatalabb s minden filozófiától mentes:

- Jaj, ha lehetne egy koponyát elvinni!...

Ölnyi halomban csontok feküsznek egymáson nagy testvérülésben. Öt emberöltő itt ismerkedik. Itt lesz „egy múlttá a múlt”. Itt hever az élet, mozgás, érzés, tudat, gondolkozás, önérzet, vágy, szenvedély és tudás... Fehérek, porlók a csontok. Valaha velő forrt mindenikben. Valaha jártak, beszéltek és ölelkeztek.”

Kilencven évvel később, 1990. február 9-én, a nagyváradi újságírásnak kiválósága, Implon Irén egy irodalmi riportot közöl az Olaszi temetőről a Kelet-Nyugat című irodalmi-művészeti-közéleti hetilap 1. számában. A kövek visszanéznek című írásában hiteles képet fest a temető sorsának alakulásáról és megszólaltatja mindazokat, akik az ott örök nyugalomra helyezett váradi személyiségek földi maradványaiért és műemlékértékű síremlékeikért sokat tettek.

A gondolatébresztő írás egyik fontos üzenete a mai olvasónak, hogy *„A végső pihenés lehetősége is emberi jog, ha nem is vitatkoznak róla nemzetközi fórumok. E jog súlyát, tekintélyét mi sem bizonyítja jobban, mint a tőle való megfosztottság – ahogy némely bibliai átkokban megszólal: A föld ne vegye be testét! Vesse ki a föld magából! – Az Olaszi temető földjéből magunk kapartuk ki a halottainkat az elmúlt években. Hányat? Tanúk rá a gödrök. Csupa seb ez a földterület.”* Az újságíró megrázó szavakkal szól arról az életre szóló lelki traumáról, amit a hozzátartozóikat kihantoló és új temetőbe átszállító emberek átéltek. És szól a befogadókról is. *„A legnagyobb befogadó az olaszi római katolikus plébániatemplom. Kriptájában 118-an kaptak végső menedéket. Tempfli József apátkanonok mondja:*

– A rombolás láttán határozottam el az átköltöztetést. Egyre másra tették tönkre a temető művészi értékű szobrait. Egyik nap tizenkét keresztet találtam elpusztítva. Meggyalázták a premontrei rend tisztelt tanárainak nyugóhelyét. Közöttük volt Károly József Irén, korának elismert fizikusa. Nem igen mérlegettem a sok megmentésre váró előd válogatásánál, akit tudtam, elhoztam. A Rimanóczy család egyik leszármazottja külföldről kért, fogadjam be a századforduló Váradijának építőit. Hálás szívvel! Szembe velük Recht Sándor hegedűművész. És az a sok érdemes pedagógus, lelkipásztor, aki nemzedékeket nevelt a kultúra, a szellem megbecsülésére. Madách Imre hányatott sorsú hitvese, a református Fráter Erzsébet életében sokat szenvedett a felekezeti türelmetlenség miatt, most jelezze tábláján a virág a felekezeti megbékélést is. Igyekeztem megmenteni sok műemlék rangú alkotást, ezeket részben a templomban, részben a templomudvaron helyeztük el. Sajnálom, hogy azt a szép Krisztus fejet, Pálffy Jenőnek, Gulácsy Irén¹² férjének a sírjáról nem hoztuk el hamarabb. Megcsonkították. Olyan, mintha jelpék lenne. Szenvedő. Megaláztott.”

Implon Irén külön teret szentel azoknak az egyházi személyiségeknek, akik a várost *„visszalátnunk segített az időben”,* s akiknek a sírjaira hasonló sors várt volna, de: *„A rombolás elől őket – szám szerint 83 egyházi személy földi maradványát – a székesegyházba menekítette Matos Ferenc apátplébános. Pontosabban a székesegyház*

¹² Implon Irén A Fekete völgyének alkalmi feltámadása című írásában olvashatjuk: *„Gulácsy Irén életében huszonhárom kiadást ért meg a Fekete völgyének. Megjelenése arra az esztendőre esett – 1927 – mikor a könyv mellől elköltözött a társ. ... Pálffy Jenő sírjának exhumálásánál a koponya alatt ott találták a regény első kiadásának három kis kötetét.”* (Implon I. 1993. 31.)

**Pálffy Jenő síremléke egykor
az Olaszi temetőben**

alatt kialakított 22 méteres altemplomba.” Olyan neveket sorol fel a szerző, amelyeknek hallatán minden műemlékvédő fejet hajt, hiszen Rómer Flóris, Ipolyi Arnold vagy Bunyitay Vince neve összefonódik a magyar műemlékvédelemmel és művészettörténettel is.

Egyesületünk megalakulását követően az is kiderült, hogy tagjaink, így Emődi János, Méder Árpád és Kordics Imre már a nyolcvanas évektől gyakran kilátogattak az Olaszi temetőbe, hogy ott összeírják és lefényképezzék a még létező síremlékeket, kereszteteket, szobrokat, kriptákat. Méder Árpád fényképei és Kordics Imre könyve e tekintetben hézagpótló dokumentumai az egykori Olaszi temetőnek.

Kordics Imre könyve, a *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben* címmel, a Partiumi füzetek sorozat 2. kötete volt. E kötetben is olvassuk, hogy egyesületünk tiszteletbeli elnöke miként mentette e

temetőben valaha örök nyugalomra helyezettek és azok sír-
emlékeit.

Látogatásaink folytatódtak a kilencvenes években azért, hogy folyamatosan tájékoztassuk a közvéleményt a temetőben uralkodó állapotokról. Már az első BN Műemlékeink védelmében oldalon egy jegyzetben szoltunk azokról az áldatlan állapotokról, amit ott láttunk.

LÉPJ CSENDESEN!

1990. július végi vasárnap. A Műemlékvédő Egyesület néhány tagjával elhatározzuk, hogy megnézzük milyen állapotban van az Olaszi temető.

A főbejáratnál feszület, Krisztus szenvedő arca néz ránk. Az egykori ravatalozó felé indulunk közben betűzgetjük a sírfeliratokat. Nyugodj békében! Odihnešte-te în pace! Béke poraira! A dzsungelszerűen elburjánzott növényzet között kisebb tehéncsorda legel. A kripták feltörve. Az egyikből hosszú vasrúd áll ki, a szomszédos építkezés betonvasa. Ezzel zúzták be a lenti koporsó oldalát. Nyugodj békében?

Kettőtört fejfák, ledöntött, széttört obeliszek. A burjánzó vadszőlő tövében üvegcserepek. A még meglévő kápolnák ajtaját tokostól ellopták. Bent szemét és bűz. Kiáltanék, ordítanék, üvölnék: Emberek, gyertek nézzétek ezt! Itt, Európában, ide juttattak egy temetőt. A felém áradó emberi ürülékszag belém fojtja a szót.

Tovább megyünk. A hátsó sövénykerítést és a szélső sírokat buldózerrel nyomták félre. Garázsokat telepítenek a hajdanvolt szegények feje fölé. Béke poraikra?

A sírok között egy Dacia személygépkocsi roncsa, szalonnasütés és tábortűz nyomai, fürdőruhás, napozó hölgyek. Ha nem restellném, megszólítanám őket: Kérem, ez temető, lehet, hogy szépajuk sírján sütkéreznek.

A hivatal közömbössége és az eldurvult emberi lélek minden megnyilvánulása itt ölt testet.

Kis sírkert. A bejárat feletti márványtáblát barbár kezek letörték. A sírkő még megvan. Olvasom: Negreané Váci Ilona. Egykori magyartanárnom nyugszik itt. Lehajlok, megpróbálom összeilleszteni a széttört márványdarabokat. Felrémlik egy vers sora. A kövekből már nem, csak emlékezetből tudom összerakni utolsó sorát, „Lépj csendesen!”

Ebben a temetőben naponta meggyalázzák a holtak emlékét.
Tanárnő, nagyon szégyellem magam!

SCHNEIDER ANTAL

A köznevelés szándékával még ugyanabban az évben, a halottak napját megelőző Vigyázó kövek oldalán több írásban is foglalkoztunk a temetőknek az emberi létben betöltött szerepével és a tájainkon honos temetkezési szokásokkal. Erről jelentek meg ismeretterjesztő írások Németh Katalin, Péter Zoltán és Borbély Gábor tollából.

„AZ ŐSÖK SÍRJAI AVATJÁK AZ ORSZÁGOT HAZÁVÁ”

„Beth Hácháim – az élők háza.” Így nevezik a zsidók temetőiket, mert a halottak lelkét halhatatlannak tekintik. Világi értelemben is élő a temető mindaddig, amíg kapcsolata van az utódokkal, közölnivalója marad az utókor számára, s amíg az e földön élő emberekben él a kegyelet.

A régi korok emberének elsősorban a sír volt a fontos. Az uralkodók és az előkelők földi maradványait őrző díszes szarkofágokat a templomban helyezték el (gondoljunk csak Hunyadi János sírjára a gyulafehérvári székesegyházban). A köznép temetkező helye a templom környéke, az úgynevezett cinterem (cimiterium) volt. Itt nyugodtak jeltelen sírokban. A középkor elejétől feliratokkal ellátott díszes emléktáblát, epitáfiumot helyeztek el. A templomba való temetkezés fokozatosan megszűnik, ám a temetők templom körüli elhelyezése máig élő hagyomány.

A XVII. századtól válik általánossá – a ma már jelentős műemléki értéknek tekinthető – családi kripták és kápolnák építése.

Az első templomtól független köztemetőt Erdélyben az 1585-86-os nagy pestisjárvány kényszere hozta létre Kolozsváron. A járványban elhunytak a városfalon kívül, a Házsongárdi temetőben várják a feltámadást. Ez a megoldás terjedt el később, így a temető rendszeren a település szélén kap helyet. A sírok, síremlékek hűen tükrözik a temetkezési szokásokat, hagyományokat, de az eltávozottak rangját, nemét, sőt olykor a halál okát is. A síremlékek anyaga általában kő, a falusi temetőkben fa. A fából készült emlékek különleges népi műfajokat és díszítő formákat hoznak létre.

A temető a maga több száz éves múltjával hozzátartozik egy város vagy község, tájegység vagy egy egész ország történetéhez. Aki vérségi őseivel nem törődik, elhanyagolja családi sírhelyeit az kisebb vagy nagyobb közössége múltját tagadja meg.

A temetők értéke mindig az együttes hatásban rejlik, hiszen az egyes síremlékek műemléki értéke nagyon különböző. Mégis a kápolnák, családi sírboltok, díszes sírlapok vagy az egyszerű fejfák hirdetik, hogy minden örömmel vagy bánattal közös végsorsa az elmúlás. A hívő embernek vigaszul megmaradnak a zsoltár szavai:

*„Minden elmúlik, ami földi
Minden az ég alatt,
S a megmaradt űrt, ami betölti
Csupán a lélek az.“*

S. NÉMETH KATALIN

A RHÉDEY-KÁPOLNA

A sors iróniája, hogy az állatkertben lévő Rhédey-kápolna építetője, gr. Rhédey Lajos elképzelése szerint az épület külső homlokzatát eredetileg mesterséges repedésekkel látták el. Fölösleges előrelátás volt; az eltelt két évszázad (a kápolna a XVIII. század végén épült), a nemtörődomség amúgy is megtette hatását: a vakolat lemállott és a romos állapot mára már nagyon is élethűvé vált.

A javításra rég megérett kis mauzóleum stílusa meghatározhatatlan. A csúcsíves bejárati ajtóval ellentétes oldalon kerek kupolájú gombban végződő torony van. Az ablakok csúcsívesek. Északra nyíló ajtaja előtt két csonka oszlop áll, melyek félbehagyott ívetzetbe indulnak. Az épület nyugati oldalán egy megkopott dombormű van. Ez Rhédey Ferenc volt váradi főkapitány Szentjóbbról Váradra hozott XVII. századi sírköve, reneszánsz szobrászatunk ismeretlen értéke.

A kápolna belseje barokkos stílusú. Falait fehér márvány borítja és szintén fehér márványoszlopok futnak fel a mennyezetig.

A kápolna közepén fehér-tarka márvány alapzaton – Ferenczy István szobrászművész alkotása – egy alabástrom koporsó. Külső végét egy kettős nemesi címer díszíti, a Kácsándy és a gr. Rhédey családok címere. A fehér koporsó négy oroszlánlabon nyugszik és négy szöglete emberfő alakban végződik.

Bíró József – Nagyvárad barokk, és neoklasszikus művészeti emlékei című könyvében – említést tesz a kápolna belső hajójában, a bal oldali falban egy páncélos, sisakos lovas-szoborról és a kriptát díszítő két festményről.

Gr. Rhédey Lajos a város mecénása volt. Ő kezdeményezte 1800-ban a közvilágítás bevezetését, s ő adományozta a városnak „az egész publicumnak üdőtöltésére szolgáló közönséges mulató-helynek” a Rhédey-kertet. Emlékének tartozik annyival az utókor, hogy az ő és a felesége hamvait őrző kápolnát restaurálja és visszaállítja eredeti rendeltetését.

PÉTER ZOLTÁN

CSÓNAK ALAKÚ FEJFÁK

Az érmelléki református temetőben a faragott csónak alakú fejfák fontos tanúvallomások a régi társadalmak emberének hitvilágáról. Abból a korból üzennek, amikor a halál után feltételezett túlvilági életet az evilági lét folytatásaként fogták fel.

A vizenyős, mocsaras Érmelléken a csónak nagyon szorosan hozzátartozott az emberek mindennapi életéhez. Tavaszi olvadáskor szinte meder nélkül folyt az Ér. Ilyenkor több helyen, még a faluban is, csak csónakkal lehetett közlekedni. De ismert volt a felgömbített orrú sárccsónak is, melyet a felázott földön vontattak, különösen ősszel, amikor kerekesszekér ott el nem mehetett. Ám nemcsak a gyakori áradások miatt volt elterjedt a csónak, de nélkülözhetetlené tette azt a mocsárvilág természetadta javait gyűjtögető életmód is. A halászó, csíkászó, madarászó, tojást keresgélő rétes emberek el se tudták képzelni életüket csónak nélkül.

Ilyen összefüggésben nagyon régi hagyományokat érezhetünk ki a csónakos temetésből, a csónak alakú fejfákból. Sajnos, a faanyag romlandósága miatt a csónak alakú fejfákat csak egy-két évszázadig követhetjük visszamenően. Így a néprajzi kutatók véleménye megoszlik múltját illetően! Solymossy Sándor, a kiváló néprajzkutató 1930-ban tette közzé azt a feltevést, hogy a Felső-Tisza vidéki református temetőben levő csónak alakú fejfák az ősi ugor csónakban való temetkezés szokását őrzik. Hasonló véleményen volt Szabó T. Attila, aki egy 1938-ban írott tanulmányában a következőket mondja: *„A fejfák egyik formájáról meg éppen kiderítették, hogy az a halászó-vadászó finnugor népek ősi hitvilágának*

maradványát őrzi. Ugyanis ezek a felül kissé csapott, tompa csúcsfőben végződő fejfák eredetileg a halottak sírjához másvilági használatra odatett kezdetleges csónakok voltak.“

Hasonló fejfákkal találkozunk még a Sárréten, a Berettyó és a Körösök nagy kiterjedésű árterén. Itt a csónakos temetkezés emléke is fennmaradt! Az érkeserűi születésű K. Nagy Sándor írja a Komádiban látottakról: *„Még halottaikat is csolnakon hordták a temetőbe. Valóban nagyszerű volt látni 40–50 csolnakot egy temetésen, amely csolnakraj előbb a templom mellett kötött ki, hova többnyire szintén csolnakon jártak.“* Említést érdemel, hogy a Sárrét észak felé az Ér mocsaraival tartott összeköttetést, de a hortobágyi lápokkal, állóvizekkel is. Nádudvaron a visszajáró halott hiedelemköréhez kapcsolódó történetet jegyezték le: *„A falut víz vette körül. A temetkezés vízen kívül történt, azért, hogy a halott lelke ne jöhessen haza. Akinek rendezetlen ügye maradt, holta után visszajár, de a vízen a lélek nem tud keresztüljönni. A temetésre a holttestet kis csónakon szállították, és ezt a csónakot állították jelnek, ennek emlékére készítik ma is csónakállásúra a nádudvari fejfát. Ha a lélek mégis vissza tudott jönni, a ház nyugalma a kígyós kiskapu őrizte. Teteje koporsószerűen volt kiképezve“* – írja Zentai Tünde.

Az említett tájegységek mind vízrajzukban, mind vallási megszólásukban, szinte azonos képet mutatnak. Így nem csoda, hogy a hasonló néprajzi sajátosságokon túl, hasonló szemlélet érvényesült a temetéshez fűződő népszokásokban és a sírjelek állításában is.

A fejfákat falusi ácsok készítik, azok, akik az utcakerítéseket, nagykapukat, kalapos vagy fedeles utcaajtókat ácsolják.

A 150–200 cm magas, 20–40 cm széles fejfákat jól kiszikkadt fából: akácból, tölgyből vagy cserből faragták, majd gyaluval lesimították az egész felületet. Előlapjukon három részt különböztetünk meg. A felső rész felfelé elhegyesedik és kissé előrehajlik, ahogy mondják, a gyász szomorúságát jelzi. Ugyanakkor itt a legnagyobb a hasonlóság a csónak orrával. A fejfák homlokzatán találjuk az egyszerű díszítést, ahová egy rozettát, szabadon kanyargó indás-virágos növényi ornamentikát, de az esetek döntő többségében, a szomorú fűz stilizált rajzát vésték. A felső részt az alatta lévő mély bevágású, ún. ereszt választja el, melyen egyszerű elemi díszítések: vésőnyom-sorok és ék alakú bemetszések láthatók. A harmadik részen felül az A B F R A betűszavak olvashatók (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt) majd az elhunyt neve, a születés és az elhalálozás évszámai.

Végezetül megemlítem, hogy a Sárrétől délnyugatra, a szabadkígyósi (Békéscsaba közelében) honfoglalás-kori temetőben egy csónak alakú sírgödröt figyeltek meg, ami újabb adalék arra, hogy megőriztünk egy ősi temetkezési szokást és vele együtt egy jelrendszert.

Úgy érzem, temetkezési kultúránknak ezt a mozzanatát okvetlenül kívánatos kutatni és elemezni, mert nemcsak a halott iránti tiszteletet hordozza magában, de egy kellően fel nem tárt történelmi örökséget is.

BORBÉLY GÁBOR

Ezeket az írásokat aligha olvasták azok, akik a temetőt alantas célokra használták, esetleg alkoholos bódultságban vagy sátánista szellemiségtől űzve tovább törtek-zúztak az Olaszi temetőben. Így következett be az, amiről egyesületünk tiszteletbeli elnöke írt megdöbbenő sorokat a Bihari Napkóban.

LEDÖNTÖTT KRISZTUS-KERESZTTTEL KEZDJÜK AZ 1992-ES ÉVET

Szomorúan jelentették többen is az Olaszi temető környékén lakó híveink, hogy még szilveszter előtt ismeretlen huligánok ledöntötték és összetörték a főbejáratnál lévő Krisztus-keresztet.

Nagyvárád minden lakóját felháborítja ez a szomorú tény, hiszen a múlt rendszer legsötétebb napjaiban – mikor a halottak síremlékét százaival tették tönkre és kriptákat dúltak fel – a temető főkeresztjét még akkor sem bántották. Az egyház sem távolította el, ezzel jelezve, hogy amíg ez a kereszt áll, a temetőt nem adtuk fel és felszámolásába nem nyugszunk bele.

Feltesszük a kérdést: tudatos, netán irányított ledöntés, vagy csak felelőtlen, istentelen, sátáni személyek műve volt ez? – Akik bármit tudnak a tettel kapcsolatban, kérjük, hogy jelentsék a Római Katolikus Püspökségnek, a Stadionului utca 7. szám alatt.

Ezen temető Várad ősi temetője. S bár sokan exhumálták elhunyt hozzátartozóikat, még sok ezer halott pihen ott álmát, várva a feltámadást. Szent ez a hely nekünk, hol magyarok, románok, szlovákok, németek, mindenféle valláshoz tartozók nyugszanak. Egyházunk vállalta, hogy a temetőkápolnákat is rendbe hozza, ha be lesz kerítve, s így védve lesz, s valamint egy nappali és éjjeli őr is védi. Ez a váradí Polgármesteri Hivatal feladata, hiszen a temetőkből származó jövedelmeket is e hivatal illetékes szervei veszik fel.

Mi vállaljuk, hogy amint az idő alkalmas, a keresztet visszaállítjuk saját költségünkön. De kérjük Nagyvárad lakosait, hogy minden eszközzel hassanak oda, hogy Nagyvárad ezen szégyenfoltja helyén a temető megmaradjon. Tartsa mindenki erkölcsi kötelességének, hogy a temetőben bármilyen romboló, szemetelő megnyilvánulást észlel, ne menjen el mellette szótlanul.

A holtak tisztelete is hozzátartozik emberi méltóságunk megőrzéséhez, s a hit megvallásához. A kereszt pedig azt jelzi, hogy nem vagyunk állatok, hanem örök életre hivatott emberek. Nagy volt a lelkünk ára. Ezt jelképezi a kereszten függő Krisztus!

TEMPFLI JÓZSEF
megyés püspök

A katolikus egyház nem maradt közömbös e gatzett láttán. Bár a feszület nem bírt különösebb műemléki értékkel, de a kereszten a korpusz és a talapzaton a szöveg minden keresztény temetőben a hitet erősítő üzenet volt: *„Én vagyok a feltámadás és az élet, aki énbennem hiszen, ha szintén meghal is élni fog.”* Szent János XI. 25. Még annak az évnek a tavaszán ezt írhattuk a BN-ben:

MENTÓ A MŰEMLÉKI VILÁGNAPRA

Különös szeszélye a naptárnak, hogy a Műemléki Világnap az idén Nagypénteken van. Az egybeesés furcsa képzettársításokra kényszerít. Elgondolkozhatunk a minden emberi értéket háttérbe szorító erőszakról, pusztításról, gyűlöletről, ami őszállatként tör elő minduntalan.

Műemlékvédelem? Egyáltalán szembe tudunk-e szállni az emberi butasággal, a barbársággal, az alantas indulatokkal? Pár száz kilométerre határainktól rommá lövik Dubrovnik csodálatos óvárosát. Erdély egyik legszebb kastélyától, a bethlenszentmiklósi kastélytól alig tíz méterre vágóhidat építenek, s egy téli éjszakán ledöntik az Olaszi temető bejáratánál, közel száz éve álló feszületet. Na és? Mi ez ahhoz képest, hogy Krisztust is megfeszítették, vagy hogy ezrek halnak meg naponta értelmetlenül? Kinek van ma kedve és ideje a műemlékekre figyelni?

Aki csak az aknavető célzókeresztjén át látja a világot, annak mindegy, hogy ember vagy templom a pusztítás tárgya. Aki csak meggazdagodni akar, az sose fogja fel, miért szép egy évszázados

**Az 1992-ben helyreállított feszület
az Olaszi temető bejáratánál**

omladozó épület. Aki nyers erejét fitogtatja, annak a megfeszített Krisztus szobra se tabu immár.

És mégis, mégis hinnünk kell, hogy az ember szépség iránti vágya, a magába forduló lélek tisztaság utáni igénye erősebb, mint alantas ösztönei. Mint ahogy hisszük azt, hogy a nagypénteki kereszthalál az ember megváltásáért volt. Reménykednünk kell abban, hogy előbb-utóbb az értelem és a szeretet uralja majd a világot, s akkor megbecsülés övezi mindazt, amit a századok ránk testáltak.

Az Olaszi temető bejáratánál újra a régi helyen áll a műemlék-feszület. Mementőként a mai napra.

S. NÉMETH KATALIN

Időközben Szegedi László újságíró biztató hírként közölte, hogy az egyházak felosztva a temetőt egymás között, szorgalmazzák annak helyreállítását, ami azért is kétséges volt, mert onnan már nagyon sokan vitték el hozzátartozójuk földi maradványait s legtöbb sírhely és kriptá állapota helyrehozhatatlanul megrongálódott.

AZ OLASZI TEMETŐ SORSÁRÓL

Végre jó hírt közölhetek az olvasókkal: valami megmozdult ebben az ügyben. Vegyük sorjába az eseményeket:

Mint már erről hírt adtunk, tavaly megkezdődött és elég jó iramban halad a temető területén lévő görög katolikus templom építése.

Nemrég megalakult a váradi-rogériuszi, 9. Református Gyülekezet. Ez fontos esemény, mert ez a gyülekezet döntött úgy, hogy a temető területén református templomot fog építeni. Ebben segítségére lesznek a váradi gyülekezeteken kívül a külföldi protestáns egyházak is.

És most jön a lényeg: az ökumenikus tevékenység szép példaként a római katolikus, református és görög katolikus egyházak felvállalták a temető helyrehozatalát és gondozását!

A Városrendezési Hivatal, a polgármester, a városatyák lelkesen támogatják a tervet, mely végre megoldaná ennek a rossz sorsra jutott temetőnek a helyzetét.

Az elgondolás komolyságát bizonyítja, hogy már megkezdődött az új templom tervezése, a költségek felértékelése, a pénzalap megteremtése. A tervek szerint a munkálatok jövő tavasszal kezdődnek el és 1995-re fejeződnek be.

Jelentős építményről, megvalósításról van szó, mely büszkeségre lesz Váradnak. Ha Isten és ember úgy akarja. Reméljük! És tegyünk!

SZEGEDI LÁSZLÓ

Az elmúlt két évtizedben a temető sorsa véglegesen megpecsétlődött. Az útszélesítések és az építkezések folyamatosan faragtak le a területéből. Most, 2009 nyarán már a katolikus egyház is arra kényszerült, hogy felszólítsa a híveit, exhumálják hozzátartozóiknak a földi maradványait. Már csak néhány helyrehozott sírkápolna emlékeztet arra, hogy ott valaha temető volt. A sírkertnek a neve is eltűnt. A villamosok már a Parcul Olosig (Olaszi park) mellett csörömpölnek.

CIVIL VÁRVÉDELEM

*„Privatum commodum, religionis odium,
longum concilium perdidit Varadinum”¹³*

Szaládi János

A történelem sajátos fintora, hogy a 20. század végén katonák helyett mi, civilek próbáltuk védeni a váradi várat. Nyolc óra kenyérkereső munka után hadakoztunk, no, nem a tatárral, nem a törökkel, hanem ezeknél sokkal nagyobb ellenséggel: az emberi közömbösséggel, tudatlansággal és felelőtlenséggel. Már az is kész csoda volt, amikor két hónappal 1989 decembere után egy civil polgár bemehetett a várba. Mert amikor Balogh Jolán Váradon járt, a várat nem nézhette meg belülről, pedig a nemzetközileg elismert kutatót a múzeum munkatársai kalauzolták, de ahogy az Gorun Gheorge visszaemlékezéséből kiderül, ezért is „megrovás” járt: *„...Például vannak szobortöredékek (a fej, a hatalom-alma és a törzs egy része, melyen egy Anjou-féle kereszt díszeleg). Nem tudni honnan származik, de Balogh Jolán nem tartotta fontosnak, vagy nem látta soha (pedig mindent látott, amikor Váradon volt és a múzeumban kutatót, Chidioşan kalauzolta, utána még bajba is került miatta).”*

Egyesületünk szervezésének időszakában írja Implon Irén *Századok háza* című riportjában a következő sorokat:

„Az én házam – az én váram.

Fordítva nem igaz vajon? Az én váram – az én házam.

¹³ Szalárdi szállóigéjének magyar fordítása: „Magán kényelmesség, vallási gyűlölet és hosszas tanácskozások okozták Váradnak veszét”. Itt jegyezzük meg, hogy a korabeli udvari propaganda szerint Várad elestének az volt az oka, hogy a várvédők nem akarták befogadni a német helyőrséget, mondván, hogy „inkább akarnak hallani török Alláht, mint német Halleluját” (Nagy L. 2003.77).

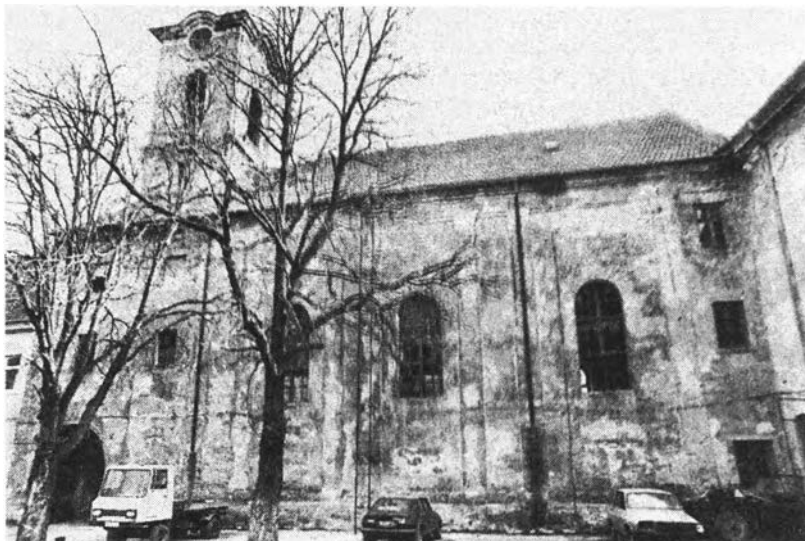
Csakhogy ennek a háznak most lépek be először a kapuján. Meghatottan, izgatottan, mintha odabenn számot kellene adnom: tudom-e ennek a sokszázados kóhalomnak sokszázados rendeltetését? S ha igen, most éppen miért zavarom az állandósult időfelettségét? A műemléket akarom látni?...

Kívülről már sokszor láttam... A csillag alakú vár élete ott túl a falon, ott túl a századokon, olyan messzire volt...

A kapu most tárova. Azaz nincs is kapu. Csak félkör alakú nyílás a falban. Felül sebes. Zárköveit levették a járművek. A lovas katona sisakja nem ért odáig. Lándzsája sem. Kérem, a műemlékek nem az utókór használatára épülnek, amikor épülnek. Azért van, hogy egyre átépítik őket."

Egy ilyen „átépítési szándék” miatt vívtuk egyesületünk megalkulásának évében első sikeres műemlékvédő csatánkat.

Egy augusztusi nap reggelén telefonált nekünk tiszteletbeli elnökünk, Tempfli József püspök, hogy a vártemplomot a Polgármesteri Hivatal kenyérsütődének utalta ki. Ő nem tud intézkedni, mert külföldi vendégeket vár, próbáljuk meg mi. Lévéen iskolai vakáció, csak én rendelkeztem annyi szabadidővel, hogy azonnal elinduljak és végére járjak ennek a sajátosan groteszk helyzetnek, ami az illetékes hatóságnak nemcsak a felelőtlenségét, de nagyfokú tájékozatlanságát is jelezte.

A vártemplom 1990-ben, amikor sütődének utalták ki

Azokban az időkben a közigazgatási fórumok jobban odafigyeltek a sajtóban elhangzó szövegekre, ezért első utam a Bihari Napló főszerkesztőjéhez, Stanik Istvánhoz vezetett. Arra kértem őt, hogy a helyhatósággal való tárgyalásaimról egy jó tollú riporter tudósítson. A főszerkesztő Bogdán Ildikót bízta meg a feladattal, akivel elindultunk a városházára, hogy ott megkeressük azt a személyt, aki a templomból pékséget akart csinálni. Persze, hogy ilyen személyt nem találtunk. Senki nem tudott semmit, senki nem vállalt semmit. Ekkor, mint a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület elnöke, kihallgatást kértem a polgármestertől, aki aligha hallott addig ilyen civil szervezetről, de azonnal fogadott. Hívó ember volt, mert azonnal keresztet vetett és szemmel látható megdöbbenéssel fogadta a hírt, hogy munkatársai egy templom épületet ilyen profán célokra utaltak ki. Azonnal intézkedett és visszavonták a kiutalást.

A Bihari Naplóban a hosszabb riport elmaradt, de augusztus 18-án az alábbi kis hír jelent meg:

TALÁN VÉGET ÉR EGY TEMPLOM KÁLVÁRIÁJA

Ki tudja már milyen félreértések révén, augusztus 7-én a vártemplomot maszek sütődének utalták ki. Azt a templomot, ahová a katolikus egyház tisztségviselői 40 évig be se tehették a lábukat. Volt az minden. Legutóbb bútorraktár. Szerencsére a jóérzésű kisvállalkozó felismerte, milyen óriási bűn lenne e rangos műemlék profanizálása.

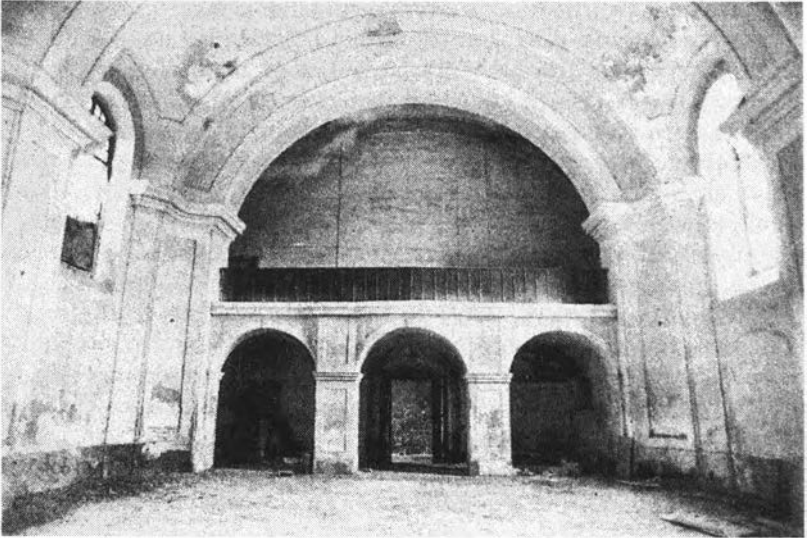
A Műemlékvédő Egyesület vezetősége kihallgatást kért Ivan Matei polgármester úrtól, aki döbbenetben értesült az esetről, és azonnal intézkedett. Folyamatban van a kiutalás visszavonása.

Remélhetőleg a vártemplom rövidesen a katolikus egyház gondnoksága alá kerül, és eredeti rendeltetésének megfelelően szolgálja majd a hívek lelki épülését.

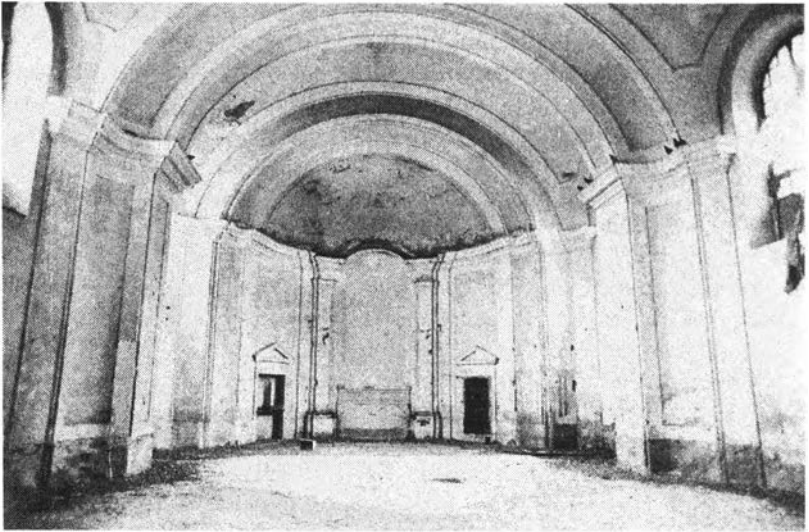
Megértő, gyors intézkedéséért ezúton mond köszönetet Ivan Matei polgármester úrnak és kiváló munkatársának, Paul Dorobanțu úrnak.

A BIHAR MEGYEI MŰEMLEKVÉDŐ EGYESÜLET

Még abban a hónapban „tényfeltáró” sétára mentünk a várba, hogy ott szemrevételezzük a valós helyzetet. Akárcsak Implon Irénnek, nekünk is most nyílt először lehetőségünk arra, hogy a belső

A templomajtó, végre előttünk is megnyílt

A vártemplom belső tere

várban, évtizedekig a katonaság által szigorúan őrzött részeket is megszemléljük. Az elénk táruló kép több mint lehangoló volt. Elsőként a vártemplomba mentünk, amelynek a tornyán kereszt helyett egy rádióantenna éktelenkedett.

Az ajtaja nyitva, ablakai betörve, fent a párkányokon galambok fészkeltek, a mennyezetben a beázások „freskói”, lent a padozaton a felhalmozódott szemét és madárürülék. Elgondolkoztató volt, hova jutott ez a barokk stílusú templom, amelynek az építését Balogh Jolán 1775–1776-ra teszi. Azt írja róla, hogy *„teljesen újonnan építették fel a vártemplomot, de nem a régi helyén, a déli szárnyon, hanem az észak-keletin, mindazáltal az eredeti elgondolás szerint beillesztve az ötszög oldalvonalába.”* (Balogh J. 1982. 74.). Továbbmentünk. Az előző évtizedekben az Avintul gyár által raktárnak és paprikaszárítónak használt, beomlott északi épületrész látványa már-már szimbolikusan üzent nekünk arról, hogy a belső várat a legsikeresebben „belülről” ostromolták a kommunista időkben.

A vár egyik épülete, miután „belülről megostromolták”

A külső udvaron szögesdrótok és kerítések álltak utunkat. Átbújva alattuk lemerészkedtünk az egyik kazamata-szerű helyiségbe is, ami alighanem börtönként szolgálta a belügyi szerveket. Minde-

nütt pusztulás. Itt-ott a leomlott részekből kitermelt téglarakások, több száz éves téglákból. A múlt „építőköveit” egy élelmes atyafi szépen megpucolva összerakta, talán disznóólnak jó lesz. A bástyákon nem ágyúk, de szépen sárguló tengeri csövek meredeztek. Eltűnődöttünk, íme, a török újra „meghódította” a váradi vár bástyáit, de most békésen, a törökbúza képében. Péter Zoltán nem sokkal a látogatásunk után *A vártemplom* címmel egy hosszabb cikket közölt a Bihari Naplóban, részletesen leírva abban a templom történetét és akkori állapotát. Írását a következő szavakkal fejezte be: *„Remélhetőleg egy általános várbeli helyreállítási munkálat során a templom restaurálására is sor kerül majd. Eredeti rendeltetésének visszaadva, minderre talán még hamarabb is sor kerülhet.”* Ez a „hamarabb” két év múlva következett be, egyesületünk tiszteletbeli elnökének, Tempfli József püspöknek áldozatos munkája révén.

Még abban az évben egy ennél sokkal nehezebb és évekig tartó műemlékvédelmi küzdelmet indítottunk a vár érdekében. 1990-ben került fel először az ortodox katedrális építésének terve. Egyesületünk tagjai, nemzetiségre és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül valamennyien hibásnak tartottuk azt a helyet, ahova a templomot építeni akarták. Több évig küzdöttünk azért, hogy a bukaresti szakhatóság és a helyi egyházi és világi előljáróság figyelmét felhívjuk arra, hogy a templomot ne a mostani, hanem más, általunk jobbnak tartott területen építsék fel. Azt mondhatjuk, hogy a BMME mindent megtett, amit egy civil szervezet megtehetett, hiszen elértük azt, hogy a műemlékvédelmi főhatóság, a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága külön gyűlésen foglalkozott a váradi vár főbejáratát eltakaró, az elé építendő katedrális ügyével. Egyet értett az általunk emelt műemlékvédelmi és városképi kifogásokkal. Mindezt levélben is közölte az építető ortodox püspökséggel, az építkezési vállalattal és a helyhatósággal.

De vegyük sorra az eseményeket és ezt a hosszúra nyúlt műemlékvédelmi küzdelmet, amit folytattunk, s ami igen kényes volt, hiszen a hívő ember nem emelhet kifogást egy keresztény templom építése ellen. Kényes volt, mert egyesületünk az időben az RMDSZ ernyője alatt működött, és bár számosan voltak benne román, sőt ortodox vallásúak is, nem szerettük volna azt, hogy akciónkat román- vagy ortodoxellenes megnyilvánulásnak tartsák. Úgy gondoltuk, a legjobb lesz, ha egy olyan személyiséghez fordulunk segítségért, aki tudósként, történészként, és politikusként is tekintélynek

örvend a Román Parlament Szenátusában. 1990. november 24-én 106/1990. iktatószámmal egyesületünk nevében a következő levelet küldtük Demény Lajos szenátornak:

Tisztelt Szenátor Úr!

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület felkéri Önt, úgy is mint a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságának tanácsosát, hogy próbáljon lépéseket tenni a váradi vár érdekében.

Tudomásunkra jutott, hogy vár főbejáratához közel, mintegy 50-70 méterre ortodox katedrális akarnak építeni. A tervek elkészültek, a megyei szervek jóváhagyták a terveket és kijelölték a helyet, annak ellenére, hogy egy minden szempontból alkalmasabb hely is rendelkezésre állt az építésznek (Mellékelt vázlatunkon feltüntetjük mind a két elhelyezési lehetőséget¹⁴.)

Ez ellentmond minden műemlékvédő törvénynek és az országunk által is aláírt Velencei Chartanak.

Az úgy „kényes volta” miatt, mi egyelőre csak a „csendes diplomácia” eszközeivel kívánunk élni, ezért minden kompetens szervnek felhívjuk a figyelmét. Félő ugyanis, hogy egy erőteljesebb sajtókampány céljainkkal ellentétes hatást váltana ki. Persze, ezt is fenntartjuk, mint lehetséges tiltakozási módot.

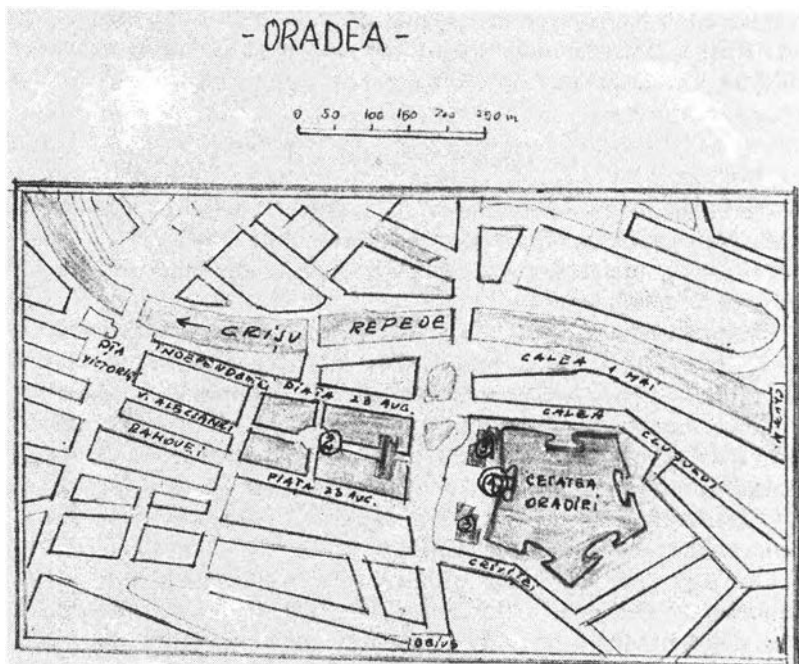
Kérjük Önt arra is, hogy amennyiben időt tud szakítani, érdeklődj meg, milyen módja van annak, hogy a váradi várat felvétesük az UNESCO világörökségbe.

Kívánunk Önnek jó egészséget és sok kitartást. És hogy mint történésznek örömet szerezzünk, elküldjük egyesületünk első tudományos szessziójának anyagát.

S. NÉMETH KATALIN
elnök

Ui. Székhelyünk még nincs, ezért saját címemet adom meg:
Cím...

¹⁴ Alexandru Pop alelnök vázlatos rajzot készített a katedrálisnak a tervezett és az Egyesületünk által helyesnek vélt elhelyezéséről.

Alexandru Pop térképvezérlése az ortodox katedrális optimális elhelyezéséről

A levélre következő kézírásos választ kaptam Demény Lajos szenátortól:

Kedves Hölgyem!

A hozzám eljuttatott kérésében a váradai vár főbejárata elé tervezett ortodox katedrális ügyében a mellékelt iratokból tudomást szerezhethet miként próbáltam intézkedni. Mind a két helyről ígéretet kaptam, hogy intézkedni fognak, kérésének megfelelően.

Kérem fogadja újévi jókívánságaimat. Remélem, a legközelebbi váradai kiszállásom idején lesz alkalmunk találkozni és egyeztetni a tennivalókat.

Ami a váradai vár felvételét illeti az UNESCO védnöksége alá, arra is keresem a legmegfelelőbb lehetőséget és alkalmat.

Addig is tiszta szívből üdvözli,

DEMÉNY LAJOS

Bukarest 1990. XII. 28.

s.k.

A szenátor a nekünk címzett leveléhez a következő iratokat csatolta:

1. Andrei Pleșu miniszterhez írott levelét, amelyet, mint a Szenátus Tanügyi, Tudományos, Ifjúsági és Sport Bizottsága elnökeként szignált és amelyhez mellékelte az általunk hozzá intézett levél román fordítását.

2. A Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságához, Radu Popa figyelmébe ajánlott levelét, amelyhez szintén mellékelte a BMME-től kapott levél román nyelvű másolatát.

3. A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület elnökétől kapott levél román fordítását.

A történelmi hitelesség kedvéért mellékeljük két irat eredetijének másolatát, ami azért is érdekes, mert ezeket a leveleket még a Ceaușescu-korszakban használt nagybetűs írógépekkel írták.

PARLAMENTUL ROMÂNIEI
S E N A T
Comisia pentru învățământ,
știință, tineret și sport

Mult stimată domnule ministru,
Andrei Pleșu

Vă înaintez spre informare sesizarea Societății de ocrotire a monumentelor istorice din județul Bihor (în original și în traducere românească) împreună cu schița atașată, sesizare privitoare la planul de ridicare a unei catedrale ortodoxe în imediata apropiere de intrarea principală a cetății din Oradea. Acest plan este cu totul contraindicat, deoarece el va bloca punerea în valoare a unui monument istoric de mare valoare, păstrată în forma sa originală din secolul al XVII-lea.

Vă informez că sesizarea am trimis-o și la Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor istorice.

Vă rog să binevoiți a interveni pe lângă forurile de decizie pentru a opri aplicarea planului amintit și ridicarea catedralei ortodoxe pe locul propus de Societatea de ocrotire a monumentelor istorice din județul Bihor.

Cu stimă și prietenie din totdeauna

Demény Lajos
Vicepreședinte

București, 28.12.1990

Demény Lajos szenátornak
Andrei Pleșu miniszterhez írott levele a váradi vár ügyében

PARLAMENTUL ROMÂNIEI
S E N A T
Comisia pentru învățământ,
știință, tineret și sport

Către,
Comisia Națională a Monumentelor,
Ansamblurilor și Siturilor Istorice
Str. Enăchișii Vicorescu 16

În atenția domnului Radu Popa,

Conform discuției noastre vă transmit sesizarea Societății de ocrotire a monumentelor istorice din județul Bihor cu privire la planul de a ridica catedrala ortodoxă ohiar în apropierea imediată de intrarea principală a cetății din Oradea.

Fiind vorba de un monument istoric de răză valgar conservat (în ciuda vicisitudinilor istorice) în forma ei din sec. al XVII-lea, care renovat ar deveni, cu siguranță, un punct turistic de importanță europeană, vă rog să interveniți la forurile competente pentru a opri această acțiune, deoarece ea este cu totul contraindicată. Așteț în original și în traducerea românească sesizarea primită de mine din partea Societății de ocrotire a monumentelor istorice din județul Bihor împreună cu schița aștețată sesizării.

Cu prietenie și stimă deosebită,

Al dvs. Demény Lajos
Vicepreședinte

Demény Lajos szenátornak a váradi vár ügyében
a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek
Nemzeti Bizottságához írott levele

Miközben ez a levelezés zajlott, egyesületünk alelnöke, Alexandru Pop decembrie 12-én, a Crișana napilapban *Amplasarea Catedralei Ortodoxe* [] címmel egy érvekkal nagyon jól indokolt cikket közölt, kifejtve benne, miért is tartja helytelennek műemlékvédelmi, valóási és városképi szempontból az ortodox katedrálisnak a vár főbejárata előtt való felépítését. Alexandru Pop érvrendszere mintául szolgált a későbbiekben minden e tekintetben közölt írásnak, mert az érvek helytállóságát a mai valóság fokozottan igazolja. A cikkiró javaslatot is tesz a katedrálisnak a December 1. parkban való elhelyezésére. Ez az írás a következő év márciusában megjelent a Bihari Napló Vigyázó kövek című műemlékvédő sorozatában is.

AZ ORTODOX KATEDRÁLIS ELHELYEZÉSE

Az új ortodox katedrális fontosságáról és építésének költségeiről már döntöttek az erre hivatottak. Ami az építkezés helyét illeti – a tervezők és a jóváhagyó szervek mellett – széles körű véleménynyilvánítás szükséges. Így történik ez a civilizált világban, ahol minden jelentős urbanisztikai ügyben kikérik az adófizető polgár véleményét.

Nem tudjuk, vajon esetünkben a tervező és az erre illetékes szervek áldásukat adták-e már arra, hogy a katedrális az Independenti tér keleti részén nyerjen elhelyezést, de a mi véleményünk az, hogy ez a terület nem a legszerencsésebb választás. Érveink a következők:

1. Még olyan monumentális méretek esetén is, a katedrális aligha nyújthat kellemes látványt a tőle jobb és bal oldalon magasodó tömbházak fojtó szorításában.

2. A katedrális szentélye és ennek külső tere a vársánc területére esne. Ez ismét helyrehozhatatlan károsodást jelentene, hiszen a vársánc szerves része a történelmi műemlékként nyilvántartott várnak.

3. A katedrális teljes mértékben takarná a várat. Remélhetőleg a vár már a közeljövőben a város legfontosabb kulturális és turisztikai létesítménye lesz. A vár restaurálása egyben az oda vezető utak, a felvonóhid előtti place d'arme visszaállítását is jelentené, és erre már most is kevés hely van.

A fenti megfontolások arra készítetnek, hogy kétségbe vonjuk a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságának építési engedélyét. Annál is inkább, mert a váradi vár az UNESCO világörökségének várható része.

4. Tekintve, hogy a Szakszervezetek Művelődési Háza a katedrális főhomlokzatának tengelyében helyezkedik el, lehetetlenné teszi a katedrálisra való rálátást, a „mélységperspektívát”.

5. Az igen élénk közúti forgalom, a zaj és a szennyezett levegő, amit a templomba igyekvőknek le kell győznie, lehetetlenné teszi a lelki felkészülést mindazok számára, akik az áhítatra vágyanak.

Mindezek arra készítetnek, hogy egy más változatot ajánljunk a katedrális elhelyezésére, éspedig a December 1. parkban (volt Augusztus 23.) a Román Katona Emlékműve és a Szakszervezetek Művelődési Háza között. Érveink:

a. A katedrális mind építészeti, mind pedig esztétikai szempontból uralná a teret, ha nem vennék körül épületek.

b. Nem károsodna más műemlék és helyrehozható lenne a vársánc is, ahol lehetőség nyílna egy ritka faféleségekkel bíró dendrológiai park és sétatér létrehozására. Szükség esetén a Román Katona Emlékművét át lehetne helyezni az egyik mostani szökőkút helyére, nagyobb előteret biztosítva így a katedrálisnak.

c. A Román Katona Emlékműve és a katedrális együttes architektúrája szerencsésebb és hatásosabb képzettársításokra ad lehetőséget, mint az elképzelt Independenței téri megoldás.

d. Az Unirii térről nézve a V. Alecsandri utcán át a Román Katona Emlékműve és a katedrális egyik legszebb és legreprezentatívabb perspektívája lenne városunknak.

e. Ez a megoldás megkönnyítené a templomon kívüli szertartásokat (pl. Feltámadás, Vízkereszt), és lehetőséget nyújtana a templomozás utáni meghitt beszélgetésekre.

ALEXANDRU POP

A 91-es év első teendője az volt, hogy újabb levelet írtunk a műemlékek bukaresti főhatóságának. Azzal a nem titkolt szándékkal tettük ezt, hogy ébren tartsuk a felkeltett figyelmet a váradi vár ügye iránt. A levél magyar fordítása a következő:

Címzett: Románia Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságához, Bukarest, Enăchiță Văcărescu utca 16. szám

Tárgy: Történelmi műemlék: a VÁRADI VÁR

Tudatjuk önökkel, hogy 1990. július 3-án törvényesen bejegyzett egyesületünk többek között feladatának tartja az ötbástyás váradi várnak, az ott lévő épületeknek és a várat övező térség romlásának megállítását, ennek restaurálását, kulturális és turisztikai célokra való értékesítését.

1990 őszén az építendő ortodox katedrális számára a vár nyugati főbejárata előtti területet jelölték ki, azt a történelmi térséget, ami az elmúlt évtizedekben már amúgy is helyrehozhatatlan károsodásokat szenvedett a környezetében felhúzott tömbházak miatt.

Reménykedtünk, hogy az új épület tervezője és annak megrendelője nem rendelkezik az önök jóváhagyásával, tekintettel arra, hogy mi ezt a tervet műemlékeink és épített örökségünk rombolását megvalósító visszaélésnek és túrhetetlen gyakorlatnak tartjuk.

Visszaigazolást kérünk arról, hogy Önök adtak-e engedélyt az épület általunk kifogásolt elhelyezésére. Kérjük, hogy amennyiben ezt Önök szükségesnek látják, ellenőrizték az általunk leírtakat és lépjenek közbe a történelmi műemlék védelmében.

S. NÉMETH KATALIN
elnök

A műemléki főhatóságtól levelünkre a következő 715/ 21.02.91. számmal iktatott választ kaptuk. Tekintettel e levél rendkívüli fontosságára, itt is közöljük az eredeti másolatát és annak magyar fordítását is, hiszen ez a váradi vár érdekében kifejtett műemlékvédő munkánknak maradandó dokumentuma.

Fordítás: (A nagybetűs román, angol és francia szövegek az irat szalagcímében olvashatók)

ROMÁNIA

MŰEMLEKEK, EGYÜTTESEK ÉS TÖRTÉNELMI KÖRNYEZETEK
NEMZETI BIZOTTSÁGA

MŰEMLEKEK, EGYÜTTESEK és TÖRTÉNELMI KÖRNYEZETEK
NEMZETI BIZOTTSÁGA IGAZGATÓSÁGA

DIRECTIONS DES MONUMENTES, ENSEMBLES, ET SITES
HISTORIQUES

\ DIRECTION OF HISTORICAL MONUMENTS, ENSEMBLES
AND SITES

Tel.: 15 54 20; 13 70 08

Enăchiță Văcărescu utca 16. szám

Iktatószám. 785/21.02.91.

70528 BUKAREST Postafiók 53

A BIHAR MEGYEI MŰEMLEKVÉDŐ EGYESÜLET

S. Németh Katalin

részére

(Utca, házszám)

Várad - 3700

Hivatkozással az önök által küldött 280/25.01.1991. számú, a váradí Ortodox Katedrális elhelyezéséről szóló levélükre, tudomásukra hozzuk, hogy az 1991.01. 09-én megtartott gyűlésünkön a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága nem értett egyet a Katedrálisnak a vár főbejáratához, a nyugati oldal közelében való elhelyezésével, ugyanis így érinti ennek a fontos műemléknek a védett területét (Minisztertanácsi Határozatban a Műemléki listáján az Építészeti Műemlékek 1619/1957, 13. pozíciója).

Megemlíjtük, hogy sem az építető (a váradí püspökség), sem a tervező (IPJ Bihor) nem kérte a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága véleményét az építvány elhelyezésére. Bizottságunk 1991. 01. 09-én hozott határozatát tudomásulvétel végett elküldtük Várad Polgármesteri Hivatalának, a beruházást végző Nagyváradí Püspökségnek, a tervező Nagyváradí IPJ-nek, a Bánát-Crişana Területi Bizottságnak, a Felekezetek Állami Felügyelőségéhez és az Urbanisztikai, Környezeti és Területrendezési Osztályhoz.

E fontos műemlék (a vár) további rongálódásának megakadályozására és valódi értékeinek érvényre juttatásáért a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága megrendelte a váradí tervezőintézetnél az állagmegóvás, a restaurálás és a vár környékének rendezési tervét. Ugyanakkor felkérte a Körös-vidéki Múzeumot, hogy a vár területén régészeti kutatásokat végezzen.

Köszönjük az önök levelét, és kérjük, hogy a jövőben is jelezzék nekünk, ha egy védett műemléknél vagy térségnél a megyéjükben bármilyen nem megfelelő beavatkozást tapasztalnak.

Igazgató
dr. arh. PETER DERER s.k.
P.H.

Referensek
arh. CONSTANŢA CARP s.k.
ist. STROE AURELIAN s.k.

ROMÂNIA
COMISIA NAȚIONALĂ A MONUMENTELOR,
ANSAMBLURILOR ȘI SITURILOR ISTORICE

DIRECTION DES MONUMENTS,
ENSEMBLES ET SITES
HISTORIQUES

DIRECȚIA MONUMENTELOR
ANSAMBLURILOR ȘI
SITURILOR ISTORICE

DIRECTION OF HISTORICAL
MONUMENTS, ENSEMBLES
AND SITES

Tel.: 15 54 30; 11 70 08

Nr. *785* / *21.02.91*

Str. Jenchița Văcărescu nr. 16

76528 BUCUREȘTI - Ot. poștal 53

C a t r e

ASOCIAȚIA PENTRU OCROTIREA MONUMENTELOR
ISTORICE - BIHOR -

D-lui S. Nemeth Katalin
str. Aluminei 70 et.I ap. 32

ORADEA - 3700 -

Referitor la adresa dv. nr. 280/25.01.1991, privind amplasamentul Catedralei Ortodoxa din Oradea, va aducem la cunoștință că în ședința din 09.01.1991 Comisia Națională Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice nu a fost de acord cu propunerea de amplasare a Catedralei în vecinătatea intrării principale pe latura vest a cetății, întrucât afectează zona de protecție a acestui important monument (listat în HCM 1619/1957, poz. 13 în secțiunea Monumente de Arhitectură).

Menționăm că nici beneficiarul (Episcopia Oradei) nici proiectantul (IPJ Bihor) nu au solicitat aviz Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice pentru acest amplasament. Hotărârea Comisiei din 09.01.1991 a fost transmisă spre luarea la cunoștință Primăriei orașului Oradea, beneficiarului Episcopia Oradei, proiectantului IPJ Oradea, Comisiei Teritoriale Banat - Crișana, Departamentului de Stat pentru Culte și Departamentului de Urbanism și Amenajarea Teritoriului.

În vederea opririi deteriorării monumentului și punerii lui în valoare, CNMASI a hotărât lansarea comenzilor de proiectare la IPJ Oradea pentru consolidare, restaurare și amenajare a cetății, precum și Muzeului Tarii Crișurilor pentru efectuarea cercetărilor arheologice și a documentării istorice asupra monumentului.

Va mulțumim pentru scrisoarea transmisă de dv. și va rugăm să ne sunați orice intervenție necorespunzătoare asupra monumentelor și a zonelor lor de protecție din județul dumneavoastră.

D I R E C T O R

Dr. Constantin Derer

REFERENȚI

arh. Constanta Carp

ist. Stroe Aureliu

CC/AS/4 ex.

A Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti
Bizottságának egyesületünkhöz írt levele

Egy válaszlevélben azonnal megköszöntük a műemlékvédelmi főhatóság számunkra szakmai és etikus levelét. Mindez arra bátorított minket, hogy a jövőben bizzunk a szavukban és jó viszonyt alakítsunk ki a hivatallal. Közben reménykedve vártuk az erre hivatott hatóságok további intézkedéseit és közben tettük, amit egy civil szervezet tehet. Egy sajtóközleményben tájékoztattuk a közvéleményt akciónkról:

A MŰEMLEKVÉDELEM HÍREI

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület felkérte a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságát, hogy foglaljon állást az ortodox katedrálisnak a vár főbejárata előtt való elhelyezésével kapcsolatban. A Bizottság hivatalos átiratban közölte egyesületünkkel, hogy tekintettel a vár rendkívül fontos műemlék voltára, körzetében semminemű építkezést nem engedélyez. Ezt a határozatot megküldték Várad város polgármesteri hivatalának, az illetékes püspökségnek, a tervezőintézetnek és más illetékes hatóságnak is.

Az átirat befejező sorait szó szerint idézzük: *„E fontos műemlék (a vár) további rongálódásának a megakadályozására és valódi értékeinek érvényre juttatásáért a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága megrendelte a váradi tervezőintézetnél az állagmegóvás, a restaurálás és a vár környékének rendezési tervét. Ugyanakkor felkérte a Körös-vidéki Múzeumot, hogy a vár területén régészeti kutatásokat végezzen.”*

Egyesületünk úgy véli, hogy tagságunk és sok Várad-szerető polgár nevében is köszönetet érdemelnek mindazok, akik a váradi vár ügyében lépéseket tettek. Így Andrei Pleșu miniszter, Demény Lajos szenátor és dr. Dérer Péter építész urak. Hatásos támogatásukat továbbra is várjuk.

A levélben nekünk megígért várbéli archeológiai ásatások hamarosan elkezdődtek. Minderről Fábíán Imre költő és folklorista, a Bihari Napló rovatvezetője egy igen érdekes cikkben számolt be *Ásatások a nagyváradi várban* címmel. Többek között ezeket írja:

„Az ásatást dr. Adrian Rusu kolozsvári régész vezeti, művészet-történészként a feltárási munkálatok szakembere, dr. Kovács András. A kutatók a Királyfia-bástya egyik szárnyától indultak el, merőleges – mintegy két méter széles – szelvényt húztak a Bethlen Gábor emelte palota délnyugati bástyájához. A jelenlegi ásatás felmérő jellegű, hogy

adatokat szolgáltatson a Műemlék igazgatóságnak a későbbi – elkövetkező években sorra kerülő – ásatási és restaurálási munkálatokhoz. A megválasztott ásatási szelvény mélyítésével feltételezik, hogy valahol felbukkan a középkori vár, esetleg a középkori püspöki palota alapzata. Ha sikeres lesz a feltárás, a mélység- és rétegmeghatározás az elkövetkező évek ásatási munkálatainak fontos adatokat szolgáltathat. A kutatók jelenlegi munkájukban hasznosíthatják a múzeum archívumi anyagából előkerült egyedi dokumentum – térkép – adatait, mely a XVIII. század utolsó negyedéből származó felmérést rögzíti: nagy viaszosvászon lepedőre kézzel van rárajzolva a vár és a palota alaprajza. Ezzel a rajzzal sikerült azonosítani a fejedelmi palotának még ma is álló töredékeit... Az ásatások eseményeiről az elkövetkező hetekben folyamatosan tudósítjuk olvasóinkat, s rövidesen beszámolunk a várbeli templom – a vártemplom – tatarozásáról is.“

Tény, hogy a váradi vár egyre inkább az érdeklődés középpontjába került, bár az ortodox katedrális elhelyezéséről vajmi kevés biztató szó esett a hivatalos fórumok által szervezett tanácskozáson.

1992. április 3-án nagyszabású tanácskozás volt a Körös-vidéki Múzeumban, amelyen jelen volt a Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságának alelnöke, dr. Radu Popa professzor (akihez Demény Lajos egyesületünk levelét is eljuttatta), a várbeli ásatások vezetője, Adrian A. Rusu professzor. A megye és a város is a legmagasabb szinten képviseltette magát. Jelen volt Vasile Blaga prefektus, Petru Filip polgármester és kíséretükben számos hivatal és intézmény vezetője. Így jelen volt Mircea Iurea kinevezett városi főépítész is. A tanácskozáson egyesületünket S. Németh Katalin elnök, Alexandru Pop alelnök és Péter Zoltán, a dokumentációs osztály vezetője képviselte. A jelentős műemlékvédelmi eseményről a Bihari Napló két cikke is beszámolt. Április 8-án Fábián Imre *Gondolnak a várra* címmel írt tudósítást. Ezt követően Péter Zoltán *Tanácskozás a várról* címmel a Vigyázó kövek rovatban egy hosszabb és részletes írással szövegezte a tanácskozáson elhangzottakról. Ebből a cikkből idézzük a vár műemléki értékeléséről és az ortodox katedrális elhelyezésével kapcsolatos sorokat. A hozzászólók „...hangoztatták, a vár már a XVI. században jelentős kultúrközpont volt, kora Európájának csúcsteljesítménye, megmentése – ha későn is – elsőrendű feladat. Az utóbbi években a vár közelében épített tömbházakkal súlyos agresszió érte

az ország egyik legszebb reneszánsz építészeti emlékét – fűzte hozzá Radu Popa.”

Mindez csak hangsúlyosabbá tette azokat a felszólalásokat, amelyek az általunk kifogásolt templom-építkezésre vonatkoztak. *„A vár környezetére többen is – Alexandru Pop, a „városvédők” elnöke, Constantin Mălinaş, Orbán Károly, dr. G. Georgescu – felhívták a figyelmet, ennek során felvetődött a tervezett ortodox katedrális ügye, amire majd egy későbbi időpontban visszatérnek.”* Hogy mikor tértek vissza a hivatalosságok erre a témára, az számunkra máig titok maradt.

Azt még hozzátesszük az egykori krónikás soraihoz, hogy Radu Popa professzor ígéretet tett a körösszegi donjon állagmegőrzési munkálatainak elkezdésére is.

Egy hónap múltán, 1992. május 8-án egyesületünk tudományos ülészakot szervezett a várról. Az ünnepi ülésről Messzer László tudósított a BN hasábjain.

SZIMPÓZIUM A VÁRRÓL

Bethlen Gábor már uralkodásának megszilárdulása idején jól ismerte fel a váradi várnak, mint Erdély bástyájának jelentőségét, ezért írta 1618 októberében a vár kapitányának:¹⁵ *„Várad építésétől költséget nem szánom, noha nem magamnak építem, de hazámért, nem pénzemért, de véremet, sőt életemet is, ha kívántatik megbizonyítom akkor, hogy kész leszek elfogyasztani.”* És a vár mai alakjában el is készült, a nagy fejedelem itt írta végrendeletét is jó tíz évvel később. A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület ünnepi ülésen emlékezett a váradi vár védelmi rendszere és építészeti értékei témakörrel. A meghívott előadók Alexandru Pop mérnök, Emődi János történész, városunk régmúltjának fáradhatatlan kutatója és Gorun Gheorghe történész, a megyei múzeum munkatársa. Utóbbi előadását vetítéssel köthette egybe, bemutatva a legutóbbi várban végzett ásatásokat, melyek a tatárjáráskor leégett építmény maradványait is megtalálni vélik.

S. Németh Katalin, az egyesület elnöknője joggal mondta a megnyitójában: *„Várad vára, az egykori szép végvár, egyedülálló műemlék közép-európai viszonylatban. Nem adózhatnánk méltóbban múltunk e nagyszerű tanújának, minthogy az évforduló kapcsán ráirányítjuk a közvélemény figyelmét. Hisszük, hogy nem leírásokból,*

¹⁵ Rhédey Ferenc

vagy régi fényképekből fognak rá emlékezni utódaink, hanem szépen restaurálva hirdeti majd a jövő évszázadokban az itt élő emberek ragaszkodását történelmi és kulturális örökségünkhöz.“

S ha idéztük a protestáns fejedelem értékelését Várad váráról, idézzük az ellenreformáció katolikus vezérének álláspontját is. „Én részemről Váradot és vidékét méltónak tartom arra, hogy megtartásáért

„Megtartásáért az egész kereszténység harcoljon“

az egész kereszténység harcoljon” – írta a váradi születésű Pázmány Péter esztergomi érsek... s mi, a mai váradiak sem vélekedhetünk másként, amint a Varadinum rendezvénysorozata is tanúsítja.

A tanácskozás végén arról is beszélgettünk, hogy pár nap múlva az első VARADINUM ünnepségsorozat keretében újrászentelik a felújított vártemplomot. Ez mindannyiunk öröme május 10-én meg is történt.

A VÁRTEPLOM ÚJRASZENTELÉSE

Vasárnap reggel kilenc órakor a vártemplom újrászentelésével megkezdődött az a nyolcnapos rendezvénysorozat, melyet Varadinumnak kereszteltünk el, vagyis Várad ünnepének. Középpontjában nagy királyunk, Szent László alakjának felidézése áll, valamint a város török uralom alóli felszabadításának évfordulója. Az a sok ezer ember, aki elzarándokolt a várba, botra támaszkodó öregek, gyermeküket kézen fogó szülők, valamennyi ünneplő ruhában és ünnepi lélekkel készült a nagy eseményre, hogy tanúja legyen leghányatottabb sorsú templomunk újjászületésének, megdicsőülésének. Csodálatos gyöngyszemet vehetett birtokába a hívek serege: történelmünk egy kőbe faragott darabkáját, mely a múlt üzenetét hordozza, s most már, amíg élünk ebben az ősi városban, emlékeztetni fog sok hősi kitartásra, s egyszersmind a hit szavára. A templom újrászentelése nem csak a katolikusok, de minden váradi magyar szívügye: fényesen bizonyítja ezt az a főlemelő ökumenikus istentisztelet, melyen a különböző egyházak képviselői mondták el fohászaikat, adták áldásukat az imádság e megújult házára. Sok csodálatos, igaz gondolat hangzott el; én itt csak egyet emelnék ki: nagy és már alig remélt öröm számunkra a templom megnyitása, de nem kisebb jelentőségű az a tény, hogy közösen, egy akarattal, egy nyelven ünnepelethtünk e napon, felekezeti hovatarozástól függetlenül. Tudom, hogy ez így helyes, hiszen a Szent László emlékét idéző, a nagy király oltalmáért esdeklő ének csakúgy, mint a szívbemarkoló 90. zsoltár, s a többi gyönyörű egyházi kórus egyformán kedves szívünknek, s kedves a Mindenható előtt... A Varadinum tehát elindult útjára. Kísérje tovább szeretetünk, féltő gondunk, és közös Jövőnkbe vetett biztos hitünk.

FEKETE ATTILA

A helyreállított vártemplom a felszentelés előtt

Ugyanennek az évnek december hónapjában a vár a nagyváradai polgármesteri hivatal tulajdonába került(!). Ezzel gyakorlatilag egy időben David Briggs, egy belga üzletembereket tömörítő tanácsadó konzern képviselője kereste fel a nagyváradai polgármestert és ajánlatot tett a vár újjáépítésére. Az ajánlat lényege az volt, hogy a vár külső arculatát megőrizve a belső teret a nemzetközi szabványoknak megfelelően alakítják át üzletemberek korszerű központjává. A belgák persze közölték, hogy a 12 millió dollárra becsült munkálatokhoz csak minden aláírással ellátott és hitelesített szerződéskötés után látnak hozzá. A szándéknyilatkozat szerint a felújítás nyomán a belgák 99 évre kapták volna használatba a várat. A polgármesteri hivatal március közepére várta azt a belga műépítész csoportot, amelyik a váradai szakértőkkel együtt elvégezte volna a vár szerkezeti és architektúrális felmérését és véleményezte volna a befektetés gazdaságosságát. A terveket az Országos Műemlékvédő Bizottságnak akarták bemutatni, majd a gazdaságossági tanulmány elkészítése után írták volna alá a végleges szerződést. A munkálatokat 1994 tavaszán kezdték volna el és két év alatt fejezték volna be, írja a korabeli sajtó.

Minderről értesülve Egyesületünk is fontosnak tartotta, hogy megismerje a polgárok véleményét és elképzelését a vár helyreállításával kapcsolatban, ezért március 2-án a következő kis sajtóhírral hívtuk beszélgetésre a város polgárait: *„A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület tanácskozásra várja az érdeklődőket az RMDSZ-székházba ma, délután 6 órakor. Téma a váradi vár helyreállítása és majdan felhasználásának kérdései.”*

Erről a rendezvényről a Bihari Naplóban Szűcs László *Párbeszéd a várért* című cikkében többek között ezeket írta: *„Kedden délután a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület nyilvános megbeszélést szervezett a váradi Vár helyreállításának, s későbbi hasznosításának kérdésköre kapcsán. Az ott elhangzott véleményeket, javaslatokat, pontokba összegezve továbbítják Pafka Ernő építész által...*

Az egyik legfontosabb kérdés: miként egyeztethető össze a nyilván nem minden anyagi érdek nélkül beruházni szándékozó belga vállalkozók várhasznosítási elképzelései, a városnak vélhetően más jellegű igényeivel... A továbbiakban a városi tanácsnak szigorúbban kellene tartania magát ahhoz, hogy ne engedélyezzen semmiféle építkezést a várban, illetve közvetlen közelében.”

A beszélgetésen az ortodox katedrális építési helyére számos utalás történt és olyan tisztázandó kérdések is felmerültek, hogy a majdani beruházó a vár területén a meglévő létesítményeken kívül felhúzhat-e új épületeket? A vélemények e tekintetben eltérők voltak. Abban viszont mindenki egyetértett, hogy a kulturális intézmények kizárása teljesen elfogadhatatlan. A jelenlévők számos ötlettel, tették érdekessé ezt a beszélgetést, így javaslat hangzott el vármúzeum, kiállító terem, képzőművészeti információs központ, hangversenytér és levéltár létesítésére. Volt aki a föld alatti pincék, kazamaták hasznosítását is jónak tartotta. A megbeszélésen elhangzott javaslatokat hat pontban fogalmaztuk meg és a közvélemény tájékoztatására a Bihari Naplóban is közzétettük március 9-én:

A BIHAR MEGYEI MŰEMLÉKVÉDŐ EGYESÜLET AZ ALÁBBI JAVASLATOKAT TETTE A VÁR HASZNOSÍTÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

1. A Vár maradjon meg várnak!
2. Modern vonalú épületet ne építsenek a vár területén.
3. A várban elsősorban kulturális intézményeknek kell helyet biztosítani (a belső udvarban). Ide költözzön a Körös-vidéki Múzeum, a Megyei Könyvtár (a levéltár maradjon); legyen itt

Várostarténeti Múzeum (állandó jellegű műemléki kiállítással), Modern Művészeti Múzeum (alkotó műhelyekkel, kiállító termekkel) különleges kiképzésű koncertterem.

4. A külső udvarban legyen a „korszerű üzletközpont” (irodaház, szálloda, kávéház, mulató stb).

5. A vársánc maradjon meg parkolónak.

6. A ritkaságszámba menő építészeti együttes legyen körös-körül jól látható (a bástyákat, várfalakat ne takarják el fák).

Javaslatainkat továbbítottuk a Területi Műemléki Albizottsághoz Temesvárra.

NÉMETH KATALIN

Ezt követő években folytatódtak a várbeli ásatások, és úgy tűnt, az ortodox katedrálisnak a főbejárat külső hídfője előtti felépítése lekerült a napirendről. Egyesületünk tagjai önálló kutatási, ismeretnépszerűsítő munkával vagy a sajtóban a várral és környékével foglalkozó írásokkal próbálták a közvélemény (és reményeink szerint a városvezetés) érdeklődését és figyelmét ébren tartani.

Arról, hogy mivel is foglalkoztak egyesületünk tagjai elmondok egy valódi eseményt, ami 1993-ban történt. Egy nyári vasárnapon a vártemplomban tartott mise után a vársáncban lévő ösvényen sétáltunk haza, amikor az Aranyos-bástya közelében egy hosszú összetolható alumínium létra tetején megláttuk egyesületünk egyik tagját, Emődi Jánost, aki drótkéfével a kezében elmélyülten tisztított egy szegélykövet. Köszöntésünkre és tréfás megjegyzésünkre, hogy ne akarja már egyedül bevenni Várad várát, lemaszott a magasból és elmondta, hogy ezt a tisztító munkát azért végzi, mert a köveken szeretné megtalálni azoknak a kőfaragó műhelyeknek a mesterjegyeit, amelyek a várfal építéséhez ezeket a szegélyköveket faragták és ideszállították. Ezt az aprólékos kutatómunkát csak vasárnap végezheti, lévén hétköznap a munkahelyén. Még elmondta, hogy már igazoltatták is mindezért, de szerencsére nála volt egyesületünk tagsági könyve, aminek a címlapján éppen a váradi vár emblémája van. Ezt látva szó nélkül továbbálltak. Emődi János kutatásainak eredményét két kötetben írta meg: *Történeti adatok Nagyvárad múltjából* és a *Literátor* Kiadónál adta ki.

A várfalakon belüli teret továbbra is az elhanyagoltság jellemezte. Semmiben sem különbözött attól, amit egy évvel korábban a múzeum igazgatója mondott az ott uralkodó állapotokról vagyis:

„Kétes elemek a mai napig téglát, faanyagot hordanak el a várból, mindenütt rom, szemét és patkányok hada“. A nyugati kapun továbbra is nehézjárművek gördültek ki-be, senki nem tiltotta ki őket.

Ami még megmaradt...

Egyesületünk számára más lehetőség nem maradt, mint a közvélemény tájékoztatása a fent vázolt siralmas állapotokról.

Péter Zoltán, már mint a Bihari Napló belső munkatársa *Műemlékeink védelme* címmel közölt beszámolót a városi tanácsosok üléséről 1994 júliusában. Cikkében leírja, hogy: *„Külön beszéltek városatyáink a várról. Közismert a vár súlyos állapota, főleg az északi részén. Egyetlen módot találtak arra, hogy ellenőrzés alatt tartsák a várat: megalakítva a Várad Vár Társaságot. A társaság legsürgősebb feladata egy várszabályzat összeállítása, az összes helyiség felleltározása, őrzésének biztosítása, a bérleti díjak beszedése. A Múzeum részéről Aurel Chiriac igazgató, Gheorghe Gorun részlegvezető, valamint a*

várbeli úsatásokat vezető kolozsvári Adrian Rusu bővítette hozzá-
szólásával a várról alkotott képet. ... Visszatérő motivumként mindig
a pénz került előtérbe. ... Értékelendő, hogy tanácsosaink hozzászólása
ehhez a témához egyértelműen pozitív." A krónikás nem említi meg,
hogy szó esett volna az ortodox katedrális elhelyezéséről is. Pedig
ez továbbra is aktuális maradt, mert az ott folyó előkészületekből
erre következtettünk, hiszen eltávolították az ott lévő kommunista
szocreál emlékművet, majd annak talapzatát is. A Váradi Vár Tár-
saságról nem sokat hallottunk, de azt láttuk, hogy a várban semmi
reménykeltő dolog nem történt. A környezetében még kevésbé. A
vársánc állapotáról 1995 márciusában Kordics Imre *Már nem mű-
emlék?* címmel közöl cikket a Bihari Naplóban, emlékeztetve az
olvasót, hogy egy műemléknek a környezete is minden szempontból
védett. Ezzel szemben a vársáncban ez a kép tárult a cikkíró elé?

*„A sáncot a benne felépített garázsok és hőközpontok, a leaszfal-
tozott és szegélyezett utak, a képcsők, valamint a szeméttárolók, a
porolók kivetkeztették eredeti formájából. A Bethlen- és Csonka-bástyák
közötti épületekről és forgalomról ítélve nehezen mondaná meg bárki
is, hogy egy reneszánsz vár vizesárkában jár. A nyár folyamán kábel-
fektetés során három-négy helyen is átvágták a külső sáncfalakat. Ezt
követően a Bethlen-bástya faragott köveit verte a csákány. A habtéglá
és fémlemez felvonulási épületek tovább csúfították a műemléket. Az
amúgy sem odavaló betontárolókat nemrég betonlappal ellátott kerítéssel
vették körül. Hogy a Bethlen-bástya körül végleg ne lehessen a vár-
sáncra ráismerni, az út másik oldalán erős korlátokkal ellátott fizetett
parkolót létesítettek! Aztán, hogy igazán biztosítva legyen a szemét,
itt működött a káposztapiac is. Mindez egy műemlék területén.*

*Továbbhaladva a Királyfia- és a Veres-bástya közötti részen kivágott
fák és legelésző állatok képe fogadja az arra járókat.*

*A Veres-bástya közelében a sportpályák uralják a sáncot. Ezt
követően jutunk el az északkeleti kapuhoz, melyen akadály nélkül jár-
nak be a nehézjárművek. A kapu környéke romos, szemetes.*

*Az Aranyos-bástya irányába kitaposott kocsit vezet a sáncban a
Csonka-bástyáig. Ezen szakaszon is rombolás nyomai láthatók. A külső
sáncfalon építkezők is mindent elmozdítanak.*

*A Csonka-bástyával szemközt utak, lemezgarázsok szegélyezik a
Kolozsvári utca felőli részen a vársáncot. Az utca elején a lebontott
házak helyén a sáncfal egy része is leomlott.*

*Lassan nem is lehet felismerni, hogy ez egy vársánc – feltöltik,
beépítik, tönkreteszik és végül megsemmisítik. Arra nincs pénz, hogy*

megőrizzük az állagát, de arra igen, hogy olyan további átalakítások folyjanak itt, melyek a felismerhetetlenségig tönkreteszik. Ha a sánc elpusztul, történelmi örökségünk és a műemlékek jelentős része semmisül meg.

Ma az épületegyüttes jellegét igazoló réztábla is hiányzik a helyéről. Elvileg ez védettséget biztosítana."

Látva az ortodox katedrális építkezésére irányuló előkészületeket, egyesületünk 1995 májusában úgy döntött, hogy a közvéleményhez és újra a hivatalos szervekhez fordul.

A közvélemény figyelmének felhívását alelnökünk, Alexandru Pop vállalta el, aki egy leprellos megoldású röplapot szerkesztett a következő szöveggel:

S O S
SALVAȚI
CETATEA

Singura mărturie arhitectonică a Evului Mediu din Oradea, *cetatea are nevoie de ajutor*. Specialiștii în istorie, fără excepție, apreciază monumentul drept cea mai mare fortificație bastionară medievală din centrul Europei. Cu origine multiseculară, *prima fază de construcție a fost relevantă prin săpăturile arheologice datînd din sec. XI–XII, înaintea invaziei tătare, de la 1241.*

Evoluția orașului se impletește cu cea a cetății.

Numeroase asedii 1241, 1474, 1514, 1598, 1660, 1662 produc distrugerii urmate imediat de restaurări și reconstrucții.

Meșterii italieni, pricepuți în arta fortificărilor, dau cetății din secolele XVI–XVII înfățișarea pe care o păstrează astăzi în cea mai mare parte.

Dacă asediile străine (tătare, turcești, austriece) nu au reușit să pericliteze acest important monument, nepăsarea din ultimele decenii reprezintă, după opinia arheologilor începutul sfârșitului.

Dacă în Oradea s-a schimbat ceva în bine după 1989, tihna ne va fi totdeauna tulburată de un gând neîmplinit:

SALVAREA CETĂȚII ORADEA

A védtelen templom a bástya mögött

A röplap magyar fordítása:

S O S
MENTSÉTEK MEG
A VÁRAT

Várad egyetlen középkorból fennmaradt építészeti tanújának, *a várnak segítségre van szüksége*. Ezt a műemléket a történészek Közép-Európa legnagyobb középkori bástyás erődítményeként tartják számon. *Eredetét a régészeti ásatások nyomán a XI. századra, a tatárok 1241-es beözönlése előtti korszakra teszik.*

A város fejlődése a vár fejlődésével együtt teljesedett ki.

Az 1241, 1471, 1514, 1598, 1660, 1692-ös ostromok pusztításait mindig követte a vár újjáépítése és restaurálása.

A várnak a mai arculatát az erődítmények építésében jártas olasz mesterek adják meg a XVI-XVII. században.

Ha az idegen ostromlóknak (tatároknak, törököknek, osztrákoknak) nem sikerült végveszélybe vinni ezt a fontos alkotást, az elmúlt évtizedek nemtörődomsége a vég kezdetét indította el.

Ha Váradon 1989 után valami jobbá vált bennünk, akkor lelki ismeretünket örökké bántani fogja egy beteljesületlen gondolat: a

VÁRADI VÁR MEGMENTÉSE.

Sajnos, az egyesület szűkös anyagi helyzete nem tette azt lehetővé, hogy a röplapot tetszetősebb formában és mennyiségben készíttessük el, megszólítva a városnak több tízezer lakosát. A hivatalos szervekhez a következő irattal fordultunk, közölve velük a műemlékvédők álláspontját, Puncte de Vedere címmel. Ezt a román nyelven megfogalmazott kéziratot átadtam Tőkés László püspöknek, egyesületünk tiszteletbeli tagjának, hogy azt véleményezze, mielőtt a megfelelő fórumoknak elküldjük.

Tőkés László püspök az alábbi megjegyzéseket írta a kéziratra:

Kedves Katalin!

Úgy látom, hogy végül is egyedül maradt (?) a közösen vállalt munkával.

Számomra, laikus számára nincs kivetnivaló a szövegben.

Egyetlen kiegészíteni valóm van, éspedig: tálni kellene a kérdést („távolí” minta gyanánt odaadjuk a mi, egyházi levelünket); formát kellene adni a szövegnek (műfaj: Levél? Nyilatkozat? Tiltakozás? Felhívás? stb.)

Ennek nyomán döntöttünk úgy, hogy az iratot MEMORANDUM a váradi Ortodox Katedrális elhelyezéséről címmel írjuk meg és továbbítjuk az illetékeseknek. Ugyanakkor felkértem Dukrét Géza tanárt, a PBMEB elnökét, hogy társegyesületünk nevében aláírásával támogassa akciónkat. A Tőkés László püspökkel való újbóli konzultációra már közösen mentünk. A Memorandum kéziratára a püspök a következőket írta.

Kiegészíteni javaslom:

Solicitám... a Műemlékvédelem újbóli megkérdezése; speciális bizottság kiküldése Bukarestből (miként a kolozsvári ásatások esetében), hogy szakvéleményük döntsön a vitatott kérdésben.

Időközben, júniusban a Bihari Naplóban megjelent Tókéi László püspöknek a fentiekben már jelzett folyamodványa is, amiről úgy gondoljuk, fontos lépés volt a vár műemléki összképének megőrzésére.

Ion Mihălțan
Nagyvárad Ortodox Püspöke
Ókegyelmességének

Mi, a Református Egyház hívei és szolgálói kezdettől fogva szimpátiával és élénk érdeklődéssel követtük nyomon Kegyelmisséged által vezetett Egyház és az ortodox hívek kezdeményezéseit és emberfeletti erőfeszítéseit arra vonatkozóan, hogy katedrális emeljenek Nagyváradon, mely a város és a megye ortodox kereszténységének a fellegvárává növekedjék. Ezen érzelmekhez teljes megértés is párosul részünkről Kegyelmisséged híveinek szükségét illetően, annál is inkább, mert Református Egyházunknak is vannak hasonló kezdeményezései és hasonló erőfeszítései avégett, hogy úgy Nagyváradon, mint egyházkerületünk területén az évezred végéig minél több házat építesse Istennek. Együtt valamennyien elmondhatjuk a Jeruzsálemben templomot alapító Salamon király szavaival: „De most az Úr, az én Istenem nekem nyugodalmat adott, mindenfelől, úgy, hogy semmi ellenségem és senkitől bántásom nincs. Imé azt gondoltam magamban, hogy házat építsek az Úrnak, az én Istenemnek nevének“.

Bevallva Önnek ezen érzéseinket, szeretnénk Kegyelmisségeddel megosztani a magunk és több urbanisztikával foglalkozó szakember bizonyos fenntartásait a leendő Katedrális helyszínét illetően:

– Elsősorban úgy véljük, hogy a templom perspektívája, monumentalása, valamint arányai nem érvényesülnének teljességükben a tízemeletes épületek által körülvevett szűk térben.

– Másodsorban a Katedrális jellegzetes stílusa kedvezőtlen kontrasztba kerülne a környező modern tömbházakkal, melyek monoton ritmusa megzavarná a Székesegyház gazdagon díszített felületeit.

– Harmadsorban az optimális megközelíthetőség biztosítása végett a környező útrendszert, illetve a föld alatti infrastruktúra-hálózatot el kell költöztetni, ami tetemesen megnöveli az előkészítési költségeket és meghosszabbítaná a kivitelezési időt.

– Negyedsorban a székesegyház egy nagy forgalmú övezetbe kerülne, ahol az intenzív járműközlekedés miatt annak külseje és belseje egyaránt ki volna téve a kíméletlen környezetszennyezés ártalmainak.

- Ötöd sorban a Katedrális tervezői és kivitelezői ugyanabba a súlyos hibába esnének, mint azok a tervezők és építők, aki a vártól meg nem engedett távolságra, annak külső védműveire terveztek és emeltek fel tömbházmasztodonokat, melyekkel eltakarták és elrejtették azt, ahelyett, hogy biztosították volna a kellő rálátást városunk lakosainak örömeire és büszkeségére. A Vár nemcsak Románia szerte páratlan reneszánsz építmény, hanem egyike a világörökség értékeinek, ezért annak megőrzése mindannyiunk honpolgári kötelessége.

Mutatis mutandis:

Amennyiben az Ortodox Katedrális a December 1. térre kerülne, a Román Katona szobrának környékére, éppen a tér szívébe, a felsorolt hiányosságokat, gondokat és nehézségeket könnyen meg lehetne oldani: abban a sokkal tágasabb térségben a Székesegyház sokkal hozzáférhetőbbé válna, minden oldalról érvényesülne a maga monumentalitása, a kellő távolságban elhelyezkedő szecessziós épületek nem hatnának zavarólag, az útrendszeren, illetve az infrastruktúrán sem kellene változtatni, és nem utolsósorban városrendezési szempontból a katedrális méltó része lenne ama városrész architektúrájának.

Nagyvárad keresztény polgáraiként tisztelettel kérjük Kegyelmeségedet, vegye figyelembe javaslatainkat, addig, amíg nem késő.

Fogadja őszinte nagyrabecsülésünket:

TÓKÉS LÁSZLÓ
püspök

SZILÁGYI ALADÁR
főgondnok

Nagyvárad, 1995. június 6.

Szerkesztőségi megjegyzés:

A fenti szöveget a szerzők közel tíz napja juttatták el a címzetthez. Válasz mind ez ideig nem érkezett. A figyelemfelkeltés céljából vállalkozunk e püspöki folyamodvány nyilvánosságra hozatalához. Amennyiben lehetőségünk nyílik rá, az esetleges választ is közzétesszük. Hasonlóképpen szívesen fogadjuk olvasóink észrevételeit is.

Még abban a hónapban számos hivatalos helyi és központi szervnek elküldtük az alábbi Memorandumot, amelynek a magyar fordítását itt közöljük.

Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület

MEMORANDUM

a váradi Ortodox Katedrális elhelyezéséről

Városunk hithű polgárai örömmel és elégedettséggel veszik tudomásul azt a ténytet, hogy az utóbbi időben egyre több szent hely emeltetett és egyházaink egyre nagyobb erőfeszítést tesznek a keresztény hitélet színhelyeinek kialakítására.

Az újonnan építendő váradi Ortodox Katedrális elhelyezése viszont aggodalmakat szült a polgárok körében.

Bárhol a polgári társadalmakban az ilyen városrendezést és műemlékvédelmet érintő ügyekben a szakemberek és az erre illetékes szervek kikérik a helyi lakosság véleményét is. Egyesületünk bízva az előjáróság, valamennyi egyház, intézmény és más érintett személlyel való sikeres együttműködésünkben a következő állásfoglalást közli önökkel:

1. A Katedrális minden monumentalitása ellenére is beszorított-nak, bezsúfoltnak fog hatni a mostani jobb és bal oldali tömbházak környezetében.

2. A Katedrális oltára és egész keleti szentélye a vársánc közelébe kerül és ezzel érinti, vár főbejárata előtti már amúgy is jelentősen és helyrehozhatatlanul károsított területét.

3. A vár egyedülálló reneszánsz műemlékként a mai formáját a XVI. században kapta, nemzeti örökségünk része, amely szerepel az építészeti műemlékek listáján (HCM 1619/1957).

A Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága nem értett egyet a katedrálisnak a vár nyugati főbejárata szomszédságában való elhelyezésével, tekintettel arra, hogy sérti e fontos műemléknek a védett területét. Nekünk állampolgári kötelességünk, hogy megvédjük és érintetlenül megőrizzük az utódoknak ezt a városképet.

Következésképpen új helyet javasolunk a Katedrális felépítésére, éspedig a December 1. parkot az Ismeretlen Román Katona és a Szakszervezetek Háza közti térséget.

Érveink a következők:

a. Ebben a szabad környezetben jobban érvényesülne a katedrális építészeti és esztétikai szépsége, nem tűnne beszorított-nak és uralná az egész környezetet.

b. Az Ismeretlen Katona szobrával a Katedrális egy harmonikusabb és hatásosabb együtttest alkotna.

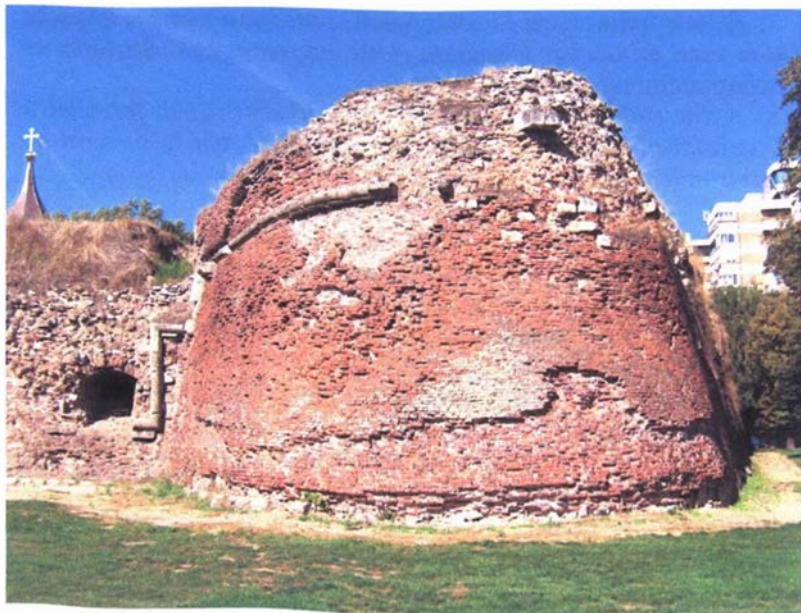
c. Az Egyesülés teréről nézve a V. Alecsandri utca – Ismeretlen Román Katona Emlékmű – Ortodox Katedrális tengely perspektívája a város egyik legszebb látványa lenne.

Nagyváradon, 1995. június 20.

S. NÉMETH KATALIN tanár,
az egyesület elnöke

DUKRÉT GÉZA tanár

Minderre válasz már nem érkezett. Azaz mégis, de ez már nem nekünk, műemlékvédőknek szólt. Az Ortodox Katedrális építése elkezdődött és mára (2009 nyara), amikor e sorokat írom, befejezés előtt áll. Mi, civil várvédők valahogy úgy jártunk, mint őseink 1660-ban. Az állami szervektől valódi támogatást nem kaptunk. Nem volt szabvány, sem kellően kihegyezett pennánk a Közömbösség, a Nemtörődömség, a múlt örökségének Semmibevevése

A várat ma új épületek „ostromolják“

ellen. Ezek a töröknél százszorta rosszabb és veszélyesebb ellenségek, mert nem láthatók, mert mosolyognak és egyetértenek, de semmit nem tesznek azért, hogy a helyzet megváltozzék.

Készítettünk egy számvetést arról, hogy e várvédő „csatánkban” milyen hivatalos szervekhez fordultunk segítségért, kiknek hívtuk fel – közvetve vagy közvetlenül – a figyelmét ennek az egyedülálló kelet-európai reneszánsz várnak és környezetének a védelmére. Íme a lista:

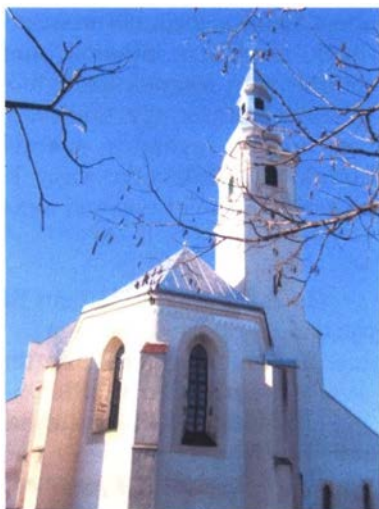
1. A Román Parlament Szenátusának Tanügyi, Tudományos, Ifjúsági és Sport Bizottsága
2. Andrei Pleșu miniszter
3. Demény Lajos, RMDSZ-szenátor
4. Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottsága
5. Műemlékek, Együttesek és Történelmi Környezetek Nemzeti Bizottságának Bánát-Crișana Területi Bizottsága
6. Vasile Blaga prefektus
7. Petru Filip polgármester
8. Várad Polgármesteri Hivatala
9. A beruházást végző Nagyvárad Ortodox Püspökség
10. A katedrális tervező Nagyvárad IPJ
11. Az Egyházak és Felekezetek Állami Felügyelősége
12. Az Urbanisztikai, Környezeti és Területrendezési Osztály.

Mindezen szerveknek és személyeknek hiába mondtuk volna el Paulus Crosnensis Ruthenus lengyel költő versét. Várvédő csapatunk lemondott e lírai fegyverről, lelkesedése alábbhagyott, létszáma e csatározások során megfogyatkozott. E sorok írója úgy érezte, hogy a már idézett Tőkés László észrevétele valóságossá vált és e várvédő munkában „végül is egyedül maradt”.

És mégis...

**Magyarremetei
református templom**

Szalárd református temploma

Adorján vára

A micskei református templom

ÚJRA EGYÜTT A RHÉDEY-KERTBEN

*„Az úristen minden nemes embert oly igaz szeretettel
áldjon meg Váradhoz, amineművel én vagyok.“*

Bethlen Gábornak Rhédey Ferenchez írt leveléből

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület tagjainak utolsó közös együttléte, tiszteletbeli elnökünk, Tempfli József püspök társaságában, a külsőleg helyreállított Rhédey-kápolna újraavatásán volt 2004. június 1-jén. A szellemi műemlékvédelemben kifejtett közvéleményt formáló munkánkon túl, a tárgyi műemlékvédelem területén a vártemplom megmentését és a Rhédey-sírkápolna (mondják mauzóleumnak is) külső helyreállítását tartjuk az azóta elsorvadt egyesület maradandó sikerének. Sikernerik tartjuk még akkor is, ha ezt az épületet, amely Nagyváradnak az egyik legvitatottabb és legmostohább sorsú műemléke, mindmáig nem vették fel a város műemlékeinek listájára, noha teljes mértékben megfelel annak a követelményrendszernek, amelyet az erre vonatkozó román törvények a műemlékekkel szemben állítanak (LEGE nr. 422 din 18 júl. 2001 privind protejarea monumentelor istorice). Ez az egyetlen olyan váradai műemléképület, amelyről már a kommunizmus idején, 1971-ben is, két egész oldalas írás jelent meg Kiss András és Murádin Jenő tollából az Utunk című irodalmi hetilapban. Az 1989-i változások óta „a helyi lapokban szinte évente jelenik meg egy-egy cikk, sürgetve a mauzóleum helyreállítását. Fleisz János a Kelet-Nyugatban *Egy elfelejtett síremlék* címmel teszi szóvá 91-ben a kápolna siralmas állapotát” (S. Németh K. 2004.44). Péter Zoltán és Kordics Imre a Bihari Napló hasábjain többször is cikkeznek a műemlék helyzetéről. De foglalkozott ezzel a témával már a 19. század végén egyesületi „elődünk” is, a Nagyvárad Szépitési Egylet. Hogy ezt hatásosabban tette, mint mi, azt nem mondhatnánk, mert ahogy Impon Irén írja: „A szépitési egyletnek jószándékán és széperzékén kívül túl nagy hatásköre nem volt. ... hiába tiltakozott

az egylet, hogy a tisztelt váradai polgár ne rongálja a Rhédey-kert fáit, ne tegye tönkre, a kegyeletet megszegyenítve, a mauzóleum művészeti értékeit. Az egylet jegyzője számon kéri a városi hatóságtól: hova lett a mecénás Rhédey végrendeletében a kert fenntartására, gondozására hagyományozott 6000 forint? Csak a kamat elég lenne ahhoz, hogy a város polgárainak kedvelt sétá- és mulatóhelyévé tegyük” (Implon I. 1993. 40).

A Bihari Napló első *Vigyázó kövek* rovatában, már 1990. november 1-jén Péter Zoltán ezeket írja a kápolnáról:

A RHÉDEY-KÁPOLNA

A sors iróniája, hogy az állatkertben lévő Rhédey-kápolna építetője, gr. Rhédey Lajos elképzelése szerint az épület külső homlokzatát eredetileg mesterséges repedésekkel látták el. Fölösleges előrelátás volt; az eltelt két évszázad (a kápolna a XVIII. század végén épült), a nemtörődömség amúgy is megtette hatását: a vakolat lemállott és a romos állapot mára már nagyon is élethűvé vált.

A javításra rég megérett kis mauzóleum stílusa meghatározhatatlan. A csúcsíves bejárati ajtóval ellentétes oldalon kerek kupolájú gombban végződő torony van. Az ablakok csúcsívesek. Északra nyíló ajtaja előtt két csonka oszlop áll, melyek félbehagyott ívetbe indulnak. Az épület nyugati oldalán egy megkopott dombormű van. Ez Rhédey Ferenc volt váradai főkapitány Szentjobbról Váradra hozott XVII. századi sírköve, reneszánsz szobrászatunk ismeretlen értéke.

A kápolna belseje barokkos stílusú. Falait fehér márvány borítja és szintén fehér márványoszlopok futnak fel a mennyezetig.

A kápolna közepén fehér-tarka márvány alapzaton – Ferenczy István szobrászművész alkotása – egy alabástrom koporsó. Külső végét egy kettős nemesi címer díszíti, a Kácsándy és a gr. Rhédey családok címere. A fehér koporsó négy oroszlánlábbon nyugszik és négy szöglete emberfő alakban végződik.

Biró József – Nagyvárad barokk, és neoklasszikus művészeti emlékei című könyvében – említést tesz a kápolna belső hajójában, a bal oldali falban egy páncélos, sisakos lovas-szoborról és a kriptát díszítő két festményről.

Gr. Rhédey Lajos a város mecénása volt. Ő kezdeményezte 1800-ban a közvilágítás bevezetését, s ő adományozta a városnak „az egész publicumnak üdőtöltésére szolgáló közönséges mulatóhelynek” a Rhédey-kertet.

Emlékének tartozik annyival az utókor, hogy az ő és a felesége hamvait őrző kápolnát restaurálja és visszaállítja eredeti rendeltetését.

PÉTER ZOLTÁN

Egyesületünk megalakulását követően szinte évente felmértük, hogy mit is tehetünk a Rhédey-kápolnáért, hogy azt megmentjük a teljes pusztulástól. Méder Árpád, Péter Zoltán és Németh Katalin, majd Kordics Imre számos helyszíni szemlét végzett, fotókkal dokumentálva a látottakat.

Helyszíni szemlén a Rhédey-kápolnánál
1992 nyarán

Ezt követően Sólyom Lajos grafikusművész egy nagyon szép szórólapot készített¹⁶, amellyel Nagyvárad vezető személyiségeinek

¹⁶ Sólyom Lajos szórólapjának képe könyvünk 163. oldalán látható.

a figyelmét próbáltuk felhívni erre az elhanyagolt állapotú műemlékre. Sajnos minderre csak szellemi segítséget kaptunk. Pafka Ernő műépítész vállalta a restaurációs terv elkészítését, a Jakobovits művészpár pedig szakmai tanácsait ajánlotta fel a belső tér helyrehozatalára.

"Húsznyolc esztendőket töltöttem el ezen régi híres Nagyváros városában... Ezen hosszú és kallimas tapasztalás birt engem ama a meghatározásra, hogy az úgynevezett Rhédey-kertek, melynek egy része néhai Kákányi Kacsóndi Theresia kedves felelősem és önmagam mulandóság alá vetett része örökös nyugvóhelyének legyen szentelve - az egész publikumnak üdőtöltésére szolgáló közönséges mulatóhelynek elkészíttetvén halálom után hatazzer forint capitalissal együtt Nagyváros városának oly mértékkel tisztállítom, hogy azon kert aoha el ne idegenitzemék sem akár mely eszt... vagy tekintet alatt más végre fordítottasson..."

Csúf Rhédey Lajos 1818 Jan-1
alaphüvelyelének részlete

A mauzóleumban lévő sírmlék Ferenczy István alkotása 1894-ből.
A mauzóleum építési éve nem ismert, 1804-ben a grófnő halála évében már fennállott.

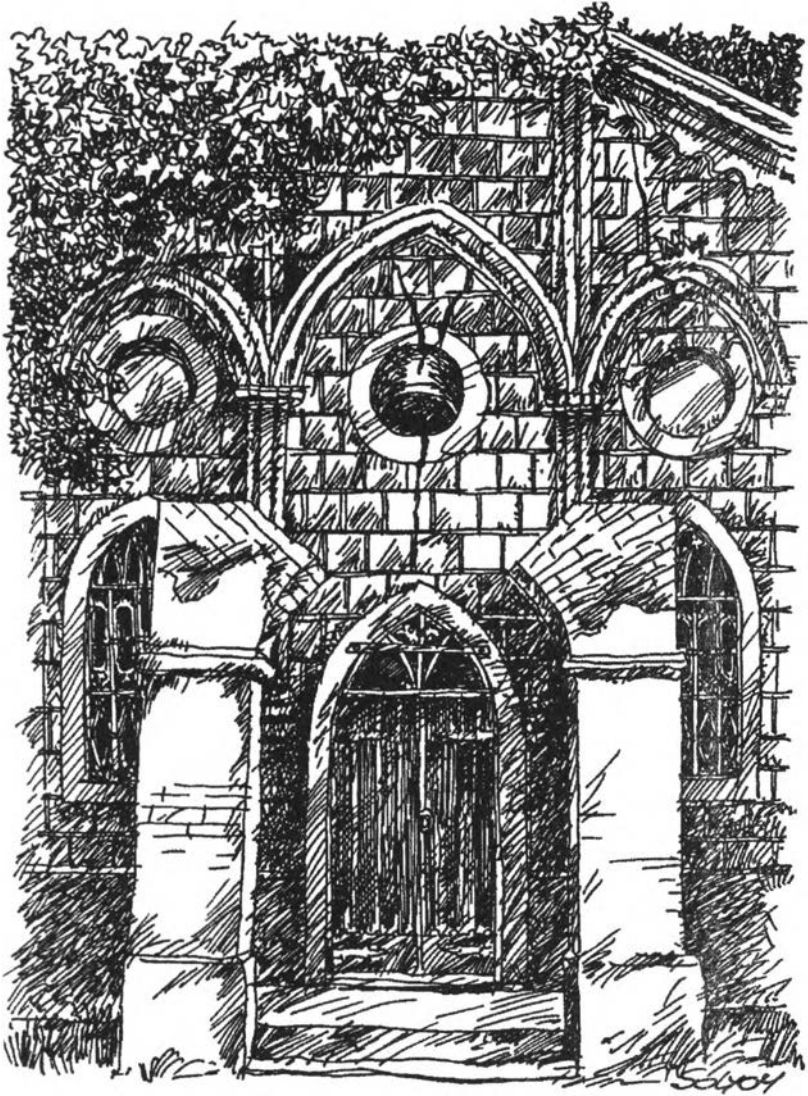

*A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület
köszönettel veszi az Ön hozzájárulását a
Rhédey-kápolna helyreállításához.*

Nagyvárad, 1992 nyarán.

**Egyesületünk szórólapjának szövege
1992-ben a Rhédey-kápolna helyreállítására**

Ugyanakkor számos fórumon tettük szavá azt, hogy ennek a kis épületnek, és benne Rhédey Ferenc és Rhédey Lajos sírmlékének, valamint a városnak adományozott kertnek milyen sok közvetlen és közvetett történelmi és művelődéstörténeti üzenete van. Ezeknek az üzeneteknek a tartalma szorosán kapcsolódik a város, Bihar megye és egész Erdély történelméhez. 1993-ban a Debrecenben megrendezett Műemléki Világnapon a BMME elnöke előadásában a váradi vár és a Rhédey-kápolna helyreállításának megoldási lehetőségeiről szólt. E két váradi műemléknek ugyanis sokirányú kapcsolata van nemcsak a történelemmel, de a magyar

Sólyom Lajos rajza

A Rhédey-kápolna

és a román irodalom- és művészettörténettel is, no meg az európai színháztörténettel.

Bármennyire is „szelektív“ a Bihar megyei történelmi emlékezet, azért azt számon kéne tartania, hogy ebben a kétszáz éves épületben van az a tumba, amely az egyik, európai hírű váradi várkapitánynak és Bihar megye főispánjának emlékét őrzi. *„Rhédey Ferencz – mint hadvezér a maga korának kiemelkedő alakja volt. Magasztalásokkal halmozza őt el Bethlen Gábor, aki pedig maga is értett a hadviselés mesterségéhez”* (Komáromi A.1884. 42). Rhédey Ferenc nem azzal vívta ki a nagy fejedelem elismerését, hogy sógorságba került vele¹⁷, nem is csak azzal, hogy Bocskai Istvánnak magyarországi generálisa s mezei főkapitánya volt és II. Mátyás király arany sarkantyús vitézzé nevezi ki, hanem azzal is, hogy egy évtizedig építője volt a váradi vár bástyáinak és a külső vár bástyái közötti kötőfalaknak. Ugyanakkor kiteljesítője volt a szentjobbi várnak. Az ő fia Erdély fejedelme lett (akit a családi iratok huszti vagy ifjú Rhédey Ferencnek írnak). A Rhédey-család irattárában őrzött dokumentumokból tudjuk, hogy a korszak európai uralkodói is ismerték és nagyra becsülték a Rhédey-családnak ezt az ágát, mert *„1654. június 27-én Varsóban a lengyel köztársaság és Kázmér király huszti Rhédey Ferenczet atyja és saját maga érdemeiért honfiusítván, lovagi méltóságra emeli. 1659 június 13-án Bécsben Leopold király ifjú Rhédey Ferenczet nejével Bethlen Druzsinnával, valamint László¹⁸ fiát szintén nejével Szunyogh Zsuzsával együtt grófságra emeli”* (Komáromi A. 1883. 49.).

Ha csak Rhédey Ferencnek, az egykori váradi várkapitánynak a tumbáját őrizné ez a mauzóleum, már akkor is kiérdemelné a műemlékké nyilvánítást, hiszen ha megnézzük Nagyvárad műemlék épületeinek lajstromát, ott többször is találkozunk olyan jelentéktelennek mondható, a város történeti múltjában csak kevés szerepet játszó épülettel, amiről azt írják a nyilvántartásban, hogy *„Az ingatlan történelmi, kulturális értéke miatt került be a nemzeti kulturális örökség listájára”* (Péter I. Z. 2008. 315–323).

Mind a hajdani, mind pedig a későbbi Rhédeyek megérdemelnék, hogy síremléküket végre Váradon műemlékké nyilvánítsák és pontos információkat kapjon róla Nagyvárad város közönsége.

¹⁷ Mindketten Károlyi lányt vettek feleségül.

¹⁸ Őt is váradi várkapitánynak nevezi ki Barcsay Ákos fejedelem 1659 áprilisában.

Sajnos, még manapság is előfordul, hogy a sírkápolna vörös márvány tumbafedelét nem a várkapitány, hanem a fejedelem síremlékének írják le.

**Rhédey Ferenc váradi várkapitány
síremlékének fedőlapja 1990-ben**

Nem szeretnénk, ha a BMME egyesület utolsó reális műemlékvédő tevékenységéhez és egyben a történetéhez is ilyen téves információ terjesztése kötődne, ezért ideiktatjuk mindazt, amit a szakirodalom és saját kutatásaink alapján elmondhatunk a kápolnában lévő vörös márvány fedőlapról.

Balogh Jolán ezeket írja: „1614-től (vagy 1611-től, valójában 1608-tól) 1621-ig Várad főkapitánya kisérei Rhédey Ferenc, aki felesége, Károlyi Kata révén Bethlen Gábor sógora volt. (...) – Vörös

márvány síremléke – fedőlapján az elhunyt páncélos alakjával (ami) az általa újjáépített szentjobbi ref. templomban állt, míg nem a Rhédey család a XIX. század elején Nagyváradra vitette, és az ún. Rhédey keriben felépített mauzóleumban állíttatta fel, ahol most is megvan – jöllehet hozzáférhetetlenül, mert a mauzóleum kapuja be van falazva. A szentjobbi templom két boltozati záróköve Rhédey Ferenc és Károlyi Kata címerével (1621) a váradi Múzeumba került. Síremlékének felirata közölve: Századok. 1874. 335.” (Balogh Jolán 1982, II.138.).

Balogh Jolán fenti sorait kiegészítve, idézzük Mikó Árpádnak *A szentjobbi monostor és vár történetéhez* című, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának kiadványában szereplő tanulmányából a Rhédey Ferencre és síremlékére vonatkozó részleteket. *„1607. május 7-én Rhédey Ferenc kapja meg Rákoczi Zsigmond fejedelemtől Szentjobbot. Nevéhez két fontos építkezés is köthető. Ő rendezkedett be igazán itt, a Várad után legfontosabb környékbeli erődítményben. A várban is építkezik, ... s ő az, aki a régi monostor templomát is rendbehozatja. Halála után ide temetik, reprezentatív síremléket, vörsmárvány tumbát állítanak neki.” (Mikó Á. 1989.253). Mikó Árpád tanulmányából azt is megtudjuk, hogy kik és mikor találták meg az említett vörös márvány síremléket. *„Amidőn 1771-ben két pálos szerzetes, Raffai László és Kolarits Joachim a pálos monostor után kutat, csak Rhédey Ferenc síremlékét és a két címeres zárókövet találják meg a monostor helyén. ... A vörsmárvány síremléket pedig 1808.-ban (vagy előbb), Nagyváradra, a Rhédey család mauzóleumába vitték át.” (Mikó Á. 1989. 254).**

Kutatásaink során sikerült fényt deríteni arra is, hogy mikor és miért hozta ezt a fedőlapot Váradra Rhédey Lajos és miért helyezte el felette azt a fekete márványtáblát¹⁹, amelynek a szövege olyan sok félreértést és félretájékoztatást váltott ki egyes helytörténészeknél.

A táblának a felirata sok mindent elárul Rhédey Lajos nagyra-törő és ellentmondásos személyiségéről. Éppen ezért teljes terjedelmében idézzük a latin szöveget.

„FRANCISCI de Rhéde.
Comitis. Supremi. Bihariensis.
Mox.

¹⁹ A tábla ma már nem látható, összetörték, de a szakirodalomban a felirata megtalálható.

Transilvaniae. Principis.
 Manibus.
 Revocata. Temporibus. Fuga.
 Monumentum. Renovat.
 Ludovicus De Rhede.
 Augg. Camerarius. Ius. Ord. S. Leopoldi. Eques.
 Offici . Supra. Comitis.
 Administrator. Nobilis. Exercitus.
 Insurgentum.
 Collonelus.
 A.G. MD CCC VIII." (Mikó Á. 1989. 260).

Mindebből valószínűsíthető, hogy a síremlék és a fekete márványtábla nem a kápolna építéskor, hanem évekkel később került a kápolna falára. Minden bizonnyal 1808 márciusa után (!) helyeztette azt oda Rhédey Lajos. Ezt a megállapítást arra az adatra alapozzuk, amit annak a könyvnek²⁰ a címében olvastunk, amelyben a főispáni bevonulásán mondott román nyelvű (!) üdvözlőbeszédnek kerültek kinyomtatásra. E szerint a főispánnak kinevezett Rhédeyt 1808. március 28-án fogadta a lelkes tömeg Váradon. A márványtáblán már a grófi címe (comitis) is szerepel, amit ugyancsak 1808-ban kapott Rhédey Lajos. Azokban időkben a főnemesi címeket az osztrák udvarban már nemcsak a hadi érdemekért, a feltétlen hűségért és szolgálatért adományozták. Ezeket úgy is meg lehetett szerezni, ha a nemes úr az ősei között fel tudott mutatni egy fejedelmi személyt és ugyanakkor az udvarnak jelentős anyagi szolgálatokat is tett. Rhédey ezeknek a feltételeknek kívánt eleget tenni, amikor *„bőkezűen támogatta a magyar diákok tanulását a bécsi Ingenier Akadémiában. Erre 10.000 forintot adományozott“* (S. Németh K. 2004.18.). Tény, hogy a gazdag nemes úr, már a grófi cím adományozása előtt széles körben híresztelte magáról azt, hogy ő fejedelmi sarj. Erről az általa támogatott Csokonai Vitéz Mihálynak 1804 január havában írt *Rhédey Lajos úrhoz* című magasztaló verséből értesülünk. Tudjuk, hogy a költő verseiben minden támogatójának feltünteti a főnemesi rangját (ha volt ilyen), de itt egyszerűen csak úrnak szólítja Rhédeyt, ugyanakkor ezt írja: *„Magyar fejedelmink nagyságos gyermeke“*.

²⁰ In 28 Martie 1808.

A versben megírt egyenes ági rokoni kapcsolatot Rhédey Lajos és az egykori fejedelem között legfeljebb csak a mai genetikai vizsgálatok alapján lehetne megállapítani, mert mint azt már jeleztük, Rhédey Ferenc fejedelem László nevű fiának halálával, a Rhédey-családnak a „fejedelmi” ága kihalt²¹. Azt valószínűsítjük, hogy Rhédey Lajos a családi legendákra hagyatkozott, amikor magáról a fejedelmi származást híresztelte és a váradi várkapitány sírjának tumbafedelét fejedelmi relikviának mutatta be. A fekete márványtáblával pedig még hangsúlyosabban próbálta igazolni fejedelmi ősét, saját státusát és főnemesi mivoltát.

E történelmi kitérő nem kisebbíti gróf Rhédey Lajos munkásságának az érdemeit, mindazt, amit e városért tett. Joggal nevezték őt Várad város mecénásának. Manapság már egyre kevesebben ismerik, az általa a városnak adományozott és a nevét viselő kertet. A múlt század hetvenes éveinek elején, Kiss András még azért lelkesedett, mert, amint írja: *„Az utast, ha Nagyváradon az iránt érdeklődik, hogy merre keresse az újabban létesített állatkertet... a törzsökös váradi tömör udvariassággal »a Rhédey-kertbe« irányítja”* (Kiss A. 1994. 175). Már a Rhédey név is lassan feledésbe vész, pedig a területén lévő sírkápolna miatt is legalább az állatkert nevében szerepelhetne a területet a városnak adományozó főúr neve, aki 1819. január 1-jén ezeket írta adománylevelében: *„Huszonnyolc esztendőket töltöttem el ezen régi híres Nagyvárad városában... Ezen hosszas és kellemetes tapasztalás bírt engem arra a meghatározásra, hogy az úgy nevezett Rhédey-kertet, melynek egy része néhány Kohányi Kácsándy Therésia kedves feleségemnek és önnönmagam mulandóság alá vettett része örökös nyugvóhelyének vagy szentelve – az egész publicumnak üdültetésére szolgáló közönséges²² mulatóhelynek elkészítetvén, halálom után hatezer forint capitálissal együtt, Nagyvárad városának oly móddal testállyam, hogy azon kert soha sem el ne idegenítessen, sem akármely szín vagy tekéntet alatt más végre ne fordítasson...”* (Idézi Kiss A. 1994. 176).

A műemléki lajstromokat összeállító hivatalosságok nem akarnak tudni erről az adományleveletről, még kevésbé arról a jelentős szerepről, amit Rhédey Lajos játszott a korabeli Várad fejlődésének

²¹ A Rhédey-család a levéltári adataiból az derül ki, hogy az Aba nemzetiségből származtatott családnak hat ága virágozott.

²² Kiss András megjegyzése: 1819-ben a „közönséges mulatóhely” közszórakozóhelyet, népkertet, népligetet jelentett.

előmozdításában. Ő egyike azon kevés Bihar megyei magyar főuraknak, akinek a nevét még az 1997-ben megjelent *Románia története* című könyv is megemlíti. Érdemeivel a róla szóló emlékkönyvünkben már részletesen foglalkoztunk, ezért most csak felsoroljuk, mit tett ő a városért és Bihar megyéért és miért tartjuk halaszthatatlan teendőnek e sírkápolna műemlékké nyilvánítását.

1. Mint a megyei közigazgatás irányítója, mint főispán nagy hangsúlyt helyez arra, hogy megfelelő statútumok szabályozzák a megye és a város életrendjét. Pár évvel Váradra érkezése után adják ki azt a rendeletet, amelyben a következőket olvassuk: *„Az olyan lakosokat, akik keveset dolgoznak, mégis sorsok felett ruházzák magokat s házok népét, sőt dorbézolnak is, az helység bírái... magok eleibe hivatván, adják értékre, hogy gyanúba vétettek... ezután másképp viseljék magokat”* (S. Németh K. 2004. 18).

Rhédey Lajos kezdeményezője volt a váradi „gyáripár” megalapozásának. Ő volt az, aki Bihar vármegye vezetőivel közösen, már 1793-ban városunkban létrehozta az első selyemgyárat, amely ugyan a napóleoni háborúk okozta válság miatt nem volt hosszú életű, de mégis tanúskodik a megye vezetőjének modernizáló szelleméről. Egy másik jelentős tette, a közvilágítás megszervezése. Ha meggondoljuk, hogy Pesten csak 1790-ben kezdtek el az utcák közvilágítását, akkor a mi egykori főispáni adminisztrátorunk szerepét e tekintetben is kiemelkedőnek kell mondanunk, mert mint Makai Zoltán írja: *„Az első városi közvilágítás 1801-ben gróf Rhédey Lajos kezdeményezésére indult be, mécsesekkel, gyertyákkal, és később fotogénnel.”*

2. Maradandó és mindmáig kellően fel nem tárt szerepe volt a város kulturális életének megszervezésében, a magyar nyelvű színjátszás, az akkor modernnek számító Mozart-zene terjesztésében. A magyar és a román nyelvű könyvnyomtatás támogatásában is vitathatatlan érdemeket szerzett. Mindezt mára már csak kevesen tudják, vagy ha igen, a műemlékeket számon tartó „bizottság” figyelmelen kívül hagyja.

Ő bizza meg Eperjesi Tertina Mihályt, Várad város történetének megírásával. *„Így született meg ... „a nagyváradi Kir. Tud. Fő oskolákban Emberiséget pallérozó Tanulásoknak Öregebbik Rendes Oktatója”* (ahogy magát Tertina nevezi) történeti munkája, ami ezt a címet viseli: *Nagyváradi várnak hadi szerencsétlensége a nagyváradi*

várnak és városnak régi tekintetinek rajzolatjával együtt. Készült kisrédei Rhédey Lajos támogatásával.²³

Rhédey szellemiségét a legtalálóbban azok a váradi polgárok fogalmazták meg, akikről azt írja egy krónikás, hogy a főispáni kinevezéséről hazatérő vezető fogadására „előjelenvén, nem akart addig maradni míglen ama kegyes kormányzóját meg nem üdvözlölné, ki minden nemzet és valláskülönbség nélkül az igaz emberséget s felebaráti szeretetet velek és mindenkoron éreztetete” (Kiss 1994, 185).

Fontos megemlíteni, hogy házánál²⁴ és asztalánál olyan jelentős román személyiségek is vendégeskedtek, mint Gheorghe Șincai, Ignatie Darabant és Samuil Vulcan. Például a Rhédey által támogatott Tertina Mihály barátságban volt Gheorghe Șincai-jal, akinek ajánlólevelet írt, hogy felvételt nyerjen a budai egyetemi nyomdába, ahol mint a román könyvek cenzora működött. Első váradi tartózkodása idején írja Șincai Elegiáját, amelyben ekképpen szól az akkor itt uralkodó alkotói hangulatról és támogatóiról:

„Bízom erősen, hogy Magyarországon lapozok majd
Könyvek, kéziratok rég írt lapjai közt,
S a jó múzsáktól viruló Váradra igyekszem,
Mely nékem kegyesen támogatókat is ád“.

(idézi Tavaszi H. 2005. 36).

Rhédey házánál az átutazók és a város román és magyar előkelőségei sokszor találkoztak. Gyakori vendége volt Rhédeynek Ignatie Darabant, majd utódja, Samuil Vulcan váradi „unitus” román püspök is. A főispán még bécsi testőr korában szerezte franciás műveltségét és szimpátiáját a Nagy Francia Forradalom haladó eszméi iránt. Az osztrák titkosrendőrség figyeltette, egyesek szerint éppen ezért kellett eljönnie Zemplén vármegyéből, ahol táblabíró volt. Hogy milyen szellem uralkodott Rhédey asztaltársaságánál, arról hű képet fest Kazinczy Ferenc, a nagy magyar nyelvújító, akit rokoni szálak fűztek a főúrhoz. „Rhédey ebédjénél valami igen rendes történt, melyet nagy örömmel jegyezek fel... Báró Vécsey József megszólítja a... püspököt, Darabant vala a neve: – Domine Exellentissime! Iste meus amicus periculosarum cogitatio-

²³ A könyv nem került kinyomtatásra, de a kézírata megtalálható a Széchényi Könyvtár kézírattárában. (Balogh, 1982, 247).

²⁴ A Calvin utca 5. szám. Műemléknek nyilvánított épület.

num homo est?“ [Legkegyelmesebb uram! Vajon az én barátom a veszedelmes gondolkodású emberek közé tartozik?] Itt jegyezzük meg, hogy a francia szellemiségű közigazgatást szorgalmazó főispán társaságában nem egyszer került szóba a közigazgatás megreformálása is.

3. A könyvkiadást támogató Rhédeyről tudjuk azt, hogy ő segítette Csokonai Vitéz Mihályt a Dorottya című művének Váradon való kinyomtatásában. Később a költő halála után ő az, aki „*kiváltatja a bécsi nyomdában 1802 óta heverő Anakreoni dalok kinyomatott íveit, és 1806-ban kiadatja a kötetet. Ez esetben irodalmi ízlése biztosabban ítélt Csokonai értékéről, mint számos irodalmár költőtársa*“ (Kiss A. 1993. 185).

Azt már kevesebben tudják, hogy a támogatásával jelent meg az a ma már szinte fellelhetetlen román könyvritkaság, amely azokat a beszédeket tartalmazza, amit akkor mondtak, amikor 1808-ban mint kinevezett főispán jött haza Bécsből Váradra. Akkor Samuil Vulcan vezette a helyi román nemességet, akik üdvözlőbeszédeket mondtak. Ezeket később Rhédey kinyomtatta egy könyvben. A verses munka címe eredeti, a nyomtatásban közölt helyesírással a következő:

Cantărea Nemesilor Romani quand s'au asediat in Scaunul Administratorii Főspunesti preluminatul Domn Ludovic Rhédei C.C. Camerariu shi a Cetei Leopold Viteaz. In 28 Martie 1808.

Sajnálatos tény, hogy a váradi román művelődéstörténészek mindmáig nem figyeltek fel erre a kiadványra, nem keresték meg, nem elemezték és nem írták le részletesen. Csak a Kolozsváron élő történész, Kiss András munkája nyomán ismerjük és tudjuk, hogy ez a könyv bár román könyvtörténeti emlék, „*nem szerepel I. Bianu katalógusában, és Demény Lajos szíves közlése szerint ez ideig nem talált rá utalást a régi román könyvek cédulakatalógusában sem*“ (Kiss A. 1994.186).

Rhédey teljes szellemi és anyagi erejével veti bele magát az erdélyi és különösen a váradi anyanyelvi színjátszás megteremtésébe. Az első magyar színtársulat igazgatója, Kelemen László tudván azt, hogy az osztrák hatalom nem nézi jó szemmel a pesti szereplésüket, levelet ír Bihar vármegye vezetőihez, kérve, hogy Várad központtal állandósítsák színházát. „*Észrevette Váradon a lehetőségeket, tudta, hogy támogatókra talál a megye vezetőiben! Elsősorban Rhédey Lajosra és Hatvani István megyei aljegyzőre számí-*

tott” (Kelemen I. 1997.26). Hogy ez nem valósulhatott meg abban az osztrák titkosrendőrség szerepét vélik felfedezni a történészek. Ennek ellenére Rhédey 1799-ben a kolozsvári és pesti együttesek itt összeverődött tagjaiból egységes társulatot szervez és bemutatják a magát megnevezni nem akaró Rhédey színdarabját. Az előadásról a „legrégebb és legalaposabb” magyar színházi kritika a Magyar Hírmondó 1799/28. számában ezeket írja: *„A szerencsésen felállott Nemzeti Játsszó Társaság mindent elkövet, hogy városunkat és a vidékről is begyülekezni szokott uraságokat hasznos mulatságokkal gyönyörködtesse. József napján Palatinus főhercegség tiszteletére a Nagylelkű Herceg egy új és négy felvonásból álló emlékezetes darabot játszottak²⁵. Szerzője... még nem akarja magát megnevezni²⁶... A játszóok muzsikaszó alatt... játszottak... a híres Mozart nótái szerint”* (Kelemen I. 1997. 309). Az utolsó mondat alapján arra következtetünk, hogy ez volt a városunkban az első zenés, énekes, az opera műfajához közelítő színielőadás. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra is, amit Kelemen István ír a Rhédey-korszak váradi színjátzásáról, hogy *„a kialakuló magyar színház már a kezdet kezdetén igyekezett több nyelven megszólalni: Várad többnyelvű lakosságát több nyelven szolgálta. Sándorfy protektorsága alatt tudatosan törekedtek román szövegrészek beékelésére, román környezetben játszó darabok bemutatására, valamint arra, hogy a német nézőket német előadásokkal szórakoztassák”* (Kelemen I. 1997.24).

4. Műemléki besorolást érdemelne a Rhédey-sírkápolna már azért is, mert az egyetlen olyan kegyeleti épület Közép-Kelet-Európában, amely nem temetőben, hanem egy olyan kertben van, melyet később a város lakóinak szórakoztatására (!) adományozott a kert tulajdonosa. Ilyen értelemben nemzetközi hírnévre számíthatna, mert aligha van Európában még egy olyan síremlék, ahol a halál és az élet, az elmúlás és a mulatozás, az elhunyt szándéka

²⁵ Művelődéstörténeti érdekességként jegyezzük meg, hogy Gheorghe Şincai szintén írt József nádorhoz egy dicsőítő román pásztorverset 1805-ben, amit a román irodalom legrégebb pásztorverseként tartanak számon.

²⁶ Rhédey eme munkája később nyomtatásban is megjelent Nagyváradon a következő címen: József királyi herceg és Magyarország nádorispánnya nevenapján való megtiszteltetésére készített versek, mellyeket a Nemzeti Játzó Társaság ama híres Mozart által szerzett muzsikára alkalmaztatva a nagyváradi játékszínen martius 19-dik napján az 1799-ik eszt. elénekelt.

szerint így együtt van⁷. Rhédey Lajos adománylevelében összekapcsolta ezt a két ellentétes dolgot. Azt a kertet, melyet „örökös nyugvóhelyének” szentelt, „az egész publikumnak közönséges mulatóhelyének elkészíttetni” rendelte.

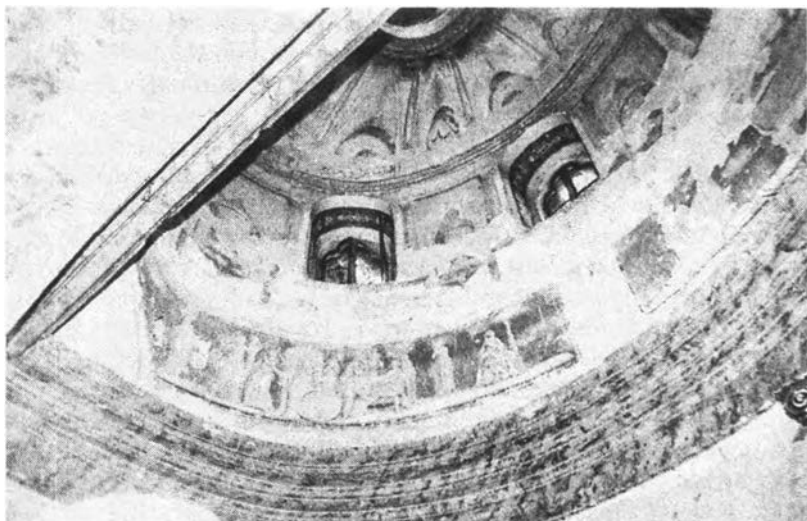
5. A 19. század végén (1897. augusztus 15.) zajlott le a Rhédey-kertben az a szabadtéri színházi előadás amit a színházi szakirodalom az újkorban – a müncheni első után – Európa második szabadtéri előadásaként tart számon, s ami Nagyváradot először és utoljára az európai sajtóban híressé tette, mert a budapesti, a bécsi, a berlini és a párizsi sajtó is beszámolt róla. E kultúrtörténeti esemény Jászai Mari ötlete volt. Lényege, hogy a Rhédey-kertben felépítettek egy Rimanóczy Kálmán által, az antik görög színház stílusában tervezett szabadtéri színpadot és ott a legnagyobb magyar tragika eljátszotta Szophoklész *Elektra* című tragédiáját. Jászai Mari az előadás után ezt nyilatkozta: „*Legyen ez a mai előadás egy nagy művészi feladatnak egy magyar Bayreut esetleges létesítésének kiindulópontja*”.

A hatalmas sikerű előadásnak 3000 nézője volt és a párizsi *Figaro* így írt róla: *Görög színház* címmel: „*Nagyváradon (Transilvania) megnyílt egy antik stílusban épített szabadtéri színház. Elsőnek Szophoklész Elektráját mutatták be...*”. A *Berliner Börsen Courier* főszerkesztője ezt írja: „*Hiába kutatok élményeim tárházában, ilyen hatalmas benyomást még nem tett rám előadás*”.

6. *A sírkápolna egyetlen váradi alkotása a romantikus építészetnek.* Magán hordozza mindazokat a jegyeket, amelyek a rövid ideig élő romantikus építészeti stílust jellemzik: a romok iránti érdeklődést, azok utánzását, a középkori román és gótikus stíluselemek keveredését a klasszicista stílusjegyekkel. Ezeknek felhasználását a belső kiképzésben, s a kupolát díszítő freskók témáinál.

Ehhez a környezethez tökéletesen illik Ferenczy Istvánnak neoklasszicista stílusban megalkotott Rhédey síremléke, amelynek pontos leírását Biró József könyvéből idézzük. „*A mauzóleum közepén egy 2.42 méter hosszú 1.42 széles és 1.36 méter magas, rusz-*

⁷ Ezért még életében meg is róttá Rhédeyt első felségének rokona, Kazinczy Ferenc, mondván, hogy „a Thercsi temető helye most Circus Foreae, Romai értelemben ... s muzsikákat ad a Várad matrónáinak”.

A Rhédey-kápolna freskói 1992-ben

kicai márványból készített, mind a négy oldalon felírásokkal ellátott talapzaton nyugszik a fehér alabástromi szarkofág a Castrum Doloris négy oroszlánlábon pihen a négyszög koporsó, elülső lapját a Rhédey Grófok és Kácsándyak címere, oldallapjait felírások, hátsó lapját tölgy és olajkoszorú díszíti. Felső peremét tojássoros tiszta antik formában tartott párkány zárja le, s négy sarkon négy szélesen formált fej: elől egy tiszta hellén típusa a megmintázás formái tökélye, nemes verete Ferenczy egyik legfigyelemreméltóbb művévé avatja a Rhédey sír- emléket” (Biró J. 1932. 84–88).

A Ferenczy munkájának egy érdekes irodalomtörténeti vonatkozása is van, ugyanis a szobrász 1834 augusztusában nem egyedül érkezett Váradra, elkísérte őt a korszak nagy magyar költője, Vörösmarty Mihály is, a váradi irodalomkedvelő polgárok nagy ünneplésben részesítettek, és aki az itt töltött napokról ekképpen írt Bajza Józsefnek: *„A kies Váradon vagyunk... alsó végében a Pece víz partján... van a Rhédey kert, melyben mi a fürdőtől tíz lépésnyire szállva vagyunk. Itt állítja fel Ferenczy a kertnek egyik sarkában, melyet egészen mezőség kerít, egy csinos kápolnában a fehér márvány koporsót, munkája eltarthat még vagy nyolc napig”* (Lukács-Balassa

Ferenczy István alkotása 1945 előtt

1955. 167-168). Az augusztus 27-én átadott síremlékről az alkotója ezt írja „Nemcsak Vörösmarty, hanem magam várakozását is felülmúlta...”

Az eltolt fedőlapú szarkofág 1992-ben

Ez a fél tucat érv mindmáig elégtelen volt, hogy a Hivatalt meggyőzze arról, hogy a Rhédey-kápolna műemlék és helyreállítása nem tűr halasztást. Szerencsére Biró Rozália személyében jött egy olyan városvezető, aki nagy elődöket keresve, a Rhédeyekben találta meg a követendő városvezetői példaképet és ezt a váradi polgárok számára is fel akarta mutatni. E sorok írója a Rhédey-kápolna helyreállításának kezdeményezőjeként nyugodt szívvel kijelentheti, hogy a műemlékvédelemhez elsősorban politikai éleslátás és akarat kell. Ennek igazolására álljon itt a helyreállítást megelőző hónapok eseményeinek rövid krónikája.

A 2004. év januárjában egy este felhívott Biró Rozália alpolgármester asszony beosztottja (T.T.), hogy a helyhatósági választások előtt szeretnének egy kis emlékkönyvet megjelentetni a város egykori mecénásáról, Rhédey Lajosról. Hallották, hogy mint történelemtanár és mint műemlékvédő foglalkoztam ezzel a témával. Vállalnám-e a könyv megírását, és ha igen, mennyiért? Gondolkodás nélkül válaszoltam:

- Pénzt nem kérek, megírom az emlékkönyvet, ha a Rhédey-kápolnát helyreállítják.

Hívjanak vissza, amennyiben elfogadják a feltételemet.

Néhány nap múlva közölték, hogy kezdjek hozzá a könyvhöz (kb. 50–60 oldal legyen), mert a kápolnát renoválni fogják.

Nem lepott meg a felkérés, mert korábban, egy ilyen könyv már szóba került Jakabffy Lászlóval, majd Péter Zoltánnal folytatott beszélgetéseim során is. Méltányoltam, hogy az RMDSZ megyei vezetése, különösen Biró Rozália alpolgármester asszony nem talmi ígéretésekre alapozza a választási kampányát, hanem olyan követésre méltó történelmi személyiségeket akar felmutatni, akik építői és védői voltak a városnak és egész Bihar megyének.

Ugyanakkor azt is megfontoltam, hogy egy kis példányszámúban megjelenő könyv, nem bír olyan mozgósító erővel, hogy tömegesen ösztönözze a választókat. Ehhez több kell, konkrét tett. Jelesül a Rhédey-mauzóleum helyreállítása. Ez nagyobb figyelmet kelt az emberekben, de mindenképpen maradandóbb és hatásosabb tett. Az alpolgármester asszony állta a szavát. Nyolcszázmillió lej költséggel a Rhédey-kápolnát külsőleg helyreállították és 2004. június 1-jén a Bihari Napló hasábjain a következő meghívóval hívta a Rhédey-kertbe a váradi polgárokat.

MEGHÍVÓ A MAI AVATÓRA

*„Engedj meg szent árnyék!
Ha e köz siralom
Szomorú piacán neved magasztalom
Félek virtusidról több emléket tenni
Ámbár érzékennyé megszüntél már lenni.”*

Csokonai Vitéz Mihály

A felújított Rhédey-kápolna átadása alkalmából engesztelő főhajtásra hívjuk ma délután 16 órakor a nagyváradai állatkertbe, majd ezt követően 18 órától a Rhédey ki szárnyat fűz a jó szándéknak című emlékkönyv bemutatójára, melynek helyszíne a Sportiskola tornaterme. Emlékezzünk az egykori nemes szívű adományozóra, Rhédey Lajos grófra.

BIRÓ ROZÁLIA

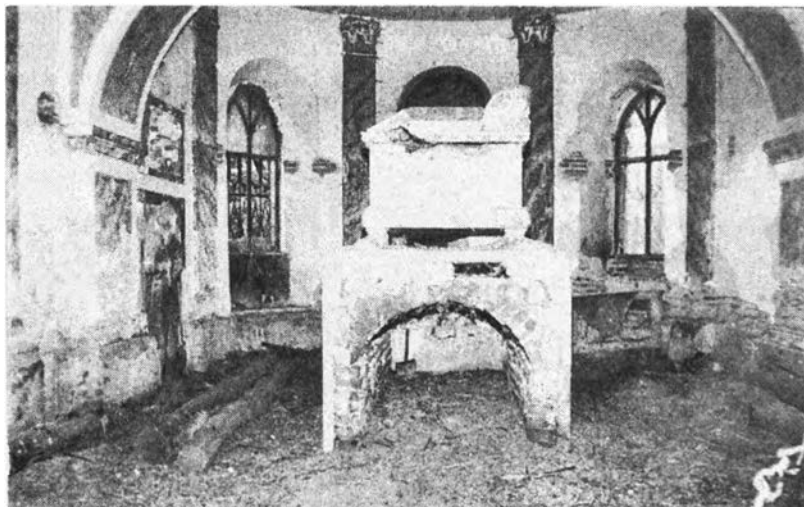
Nagyvárad alpolgármestere

Biró Rozália alpolgármester méltóvá lett a nagy elődökhöz

Ugyanebben a számban a címdalmon jelent meg Péter I. Zoltán *Felújították a Rhédey-kápolnát és Ismertető a Rhédey-kápolnáról* című írása. Sajnos, ez utóbbinak mind a szalagcíme, mind a cikkben foglaltak félretájékoztatták a közönséget. Ez zavart okozott mind-

azokban, akik az emlékkönyvben leírt történelmi tényeket és a helytörténész újságíró előzőleg írt szövegeit a mostani cikkben foglaltakkal összehasonlították. Péter I. Zoltán ugyanis – az 1990. november 1-jén a Vigyázó kövek rovatban megjelent írásával szöges ellentétben most ezt írta: *„Építések a kápolnabelső bal oldali falába Rhédey Ferenc erdélyi fejedelem – a XVIII. század végén a szentjobbi apátsági templom romjai között talált – síremlékének fedőlapját helyezték. A vörös márvány lapon egy erősen sérült páncélos lovas domborműve látható”.*

A kápolna belső tere 1992-ben

A kápolnaavatásról a helyi magyar napilapok részletesen beszámoltak. Ezekből a beszámolókból egy rövid montázst készítettünk, hogy az olvasó fogalmat alkothasson az események menetéről és súlyáról.

„Külsőleg megújult a nagyváradi állatkertben található kétszáz éves kápolna. Tegnap ünnepélyes keretek között szentelte fel Tempfli József római katolikus megyés püspök a felújított mauzóleumot, a néhai gróf Rhédey Lajos és felesége... síremlékét” (Völgyi Marcell, Reggeli Ujság).

**Tempfli József megyés püspök, tiszteletbeli elnökünk
a kápolnaavatáson**

„A tegnapi rendezvényen... Meleg Vilmos színművész Csokonai-verset és prózát mondott... Biró Rozália beszédében felidézte Rhédey Lajos főispán emlékét, akit méltatlanul elfeledtek.” (Péter I. Zoltán, Bihari Napló.)

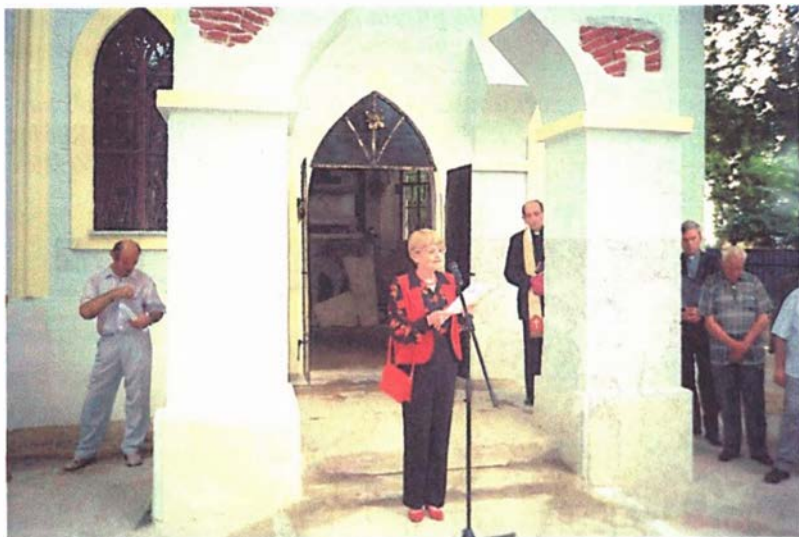

**Biró Rozália, Tempfli József, Somogyi Imre, Németh Katalin, Meleg
Vilmos a kápolnaavatáson**

„Biró Rozália alpolgármester, az RMDSZ polgármesterjelöltje szerint közös ünnep, mikor visszaadunk valamit a köznek, ilyenkor együtt kell ünnepeljük a meg- és ittmaradásunkat“. (Völgyi Marcell, Reggeli Újság).

„Ünnepi beszédét Biró Rozália váradi alpolgármester asszony egy máig időszerű Csokonai idézettel zárta: Csak ott győz a lerontó halál, ahol megosztható részecskékre talál“. (Péter I. Zoltán, Bihari Napló.)

„S. Németh Katalin – aki erre az alkalomra egy könyvet is írt – felelevenítette, hogy már 14 éve szerették volna megmenteni a kápolnát, de ez csak most sikerült, miután felkarolták a műemlékvédők szándékát.“ (Péter I. Zoltán, Bihari Napló.) Majd így folytatta: „Ünnepeljünk hát halkán és szépen itt a Rhédey-mauzóleum előtt, azzal a gondolattal, hogy ez a műemlékvédelem igazi útjának kezdete“.

S. Németh Katalin a műemlékvédelem sikerét méltatta

Az avatást követő könyvbemutatóról a Bihari Napló az ott megjelent tiszteletbeli elnökünkhöz, Tempfli József püspökhöz, Biró Rozália alpolgármester asszonyhoz, a Csokonai verset mondó színházigazgatóhoz, valamint a könyvet bemutató neves váradi közíró, Szilágyi Aladárhoz és a nagyszámú közönséghez is méltatlan

módon, a lapszéli Röviden rovatban, egy szignó nélküli hírben tudósított.

Ezzel az utolsó közös együttléttel véget is ért a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület tevékenysége és egyben története, amiről ma úgy gondoljuk, hogy nemes célokért és eszmékért, de talán túl korán alakult meg ahhoz, hogy a polgári összefogás kulturális harcosa legyen.

Azzal az optimista reménnyel zárjuk e könyvet, hogy lesz még olyan vezetője ennek a városnak, aki Bethlen Gábor szavaival mondja majd: *„én Váradnak szükségire milliót sem szánnék rendelni, csak volna honnét, mert magam is munkálkodnám s munkálkodom is örömet én Várad építésén és megtartásában.”*

EPILOGUS

„A szabadság rácsai mögött”

Bokor András

Epilógusunk mottója találóan fejezi ki azt a helyzetet, ami egyesületünk tevékenységi feltételeit és utóéletét is tükrözi, s amelyet annak idején naponta átéltünk. Egybecseng ez dr. Szabó Bálintnak, az erdélyi műemlékvédelem jeles személyiségének szavaival, amit az ezredfordulón mondott. Ő arról beszélt, hogy a kilencvenes években az egyik szilágysági falu (Menyő) műemlék templomának „kazettás mennyezetéből garázsajtót készítettek, más helyen a toronyfeljárat fordulóit toldották ki a kazettás mennyezet elemeivel... azért mert az régi és ócska”. Szabó Bálint keserűen szól arról a nehéz helyzetről, amelyben a hivatásos műemlékvédők vannak, hiszen ha „az erdélyi magyar értelmiségi feljeleníti az erdélyi magyar papot, hogy az erdélyi magyar kulturális emléket tönkreteszi, akkor a papot a román törvények szellemében börtönbe zárják. Kíváncsi vagyok, ki adna nekem igazat.”

Román és magyar tagságú civil szervezetünk ennél is nehezebb helyzetben volt, hiszen gyanakvóan nemcsak a támogatást mellőzték a helyi politikusok, de azt is kétségbe vonták, hogy egyáltalán lehetséges e két nemzet harmonikus együttműködése. Pedig ilyen együttműködés volt közöttünk. Igaz, mi nem párosítottuk munkánkat honismerettel és a nemzeti emlékhelyek ápolásával, mert tudtuk, arra mégsem kérhetjük a román társainkat, hogy velünk együtt lelkesen vegyenek részt, mondjuk egy Turul emlékmű helyreállításán, megkoszorúzásán, ahogy mi sem mentünk volna örömmel egy számunkra rossz emlékű helyszínre.

A múltó és gyarló emlékezet sokszor sajátos és groteszk dolgokat produkál, s az emberi tudat rostáján akarva, akaratlanul sorra kihullnak a valaha fontosnak vélt dolgok és események. Hasonló sorsra jutott egyesületünk is. Sajnálatos, hogy ennek az egyesületnek egykori létezését még Péter I. Zoltán is elfelejtette. *Nagyvárad műemlék épületei* című, 2008-ban megjelent könyvében ezt írja. „Pozitív jelenség 1989 után a civil szerveződésű műemlékvédelem megjelenése. Műemlékpártoló egyesületek alakulnak, mint a sepsiszentgyörgyi Keőpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság (1990), a kolozsvári Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság (1990), a nagyváradi székhelyű Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (1993).” Egykori alapító tagunk és egyesületünk dokumentációs szakosztályának a vezetője, az 1990. május 31-én megalakult és júliusban bejegyzett Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületnek már a nevét sem említi, noha közel hatvan műemlékvédő írása ennek az egyesületnek az emblémájával látott napvilágot. Mindezt azért tartjuk megbocsáthatatlan hibának, mert ha a helytörténész ilyen rosszul emlékezik, akkor nem róhatjuk fel az Erdély múlt század végi történetét bemutató Udvardy Frigyesnek sem, hogy *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2003* című, a világhálón is elérhető munkájában egy, a miénkhez hasonló nevű, de soha nem létező egyesületnek, a Bihar Megyei Műemlékvédő Társaság tevékenységét összemossa az 1993-ban megalakult Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsággal. Az ilyen elhallgatások és összemosások mindkét műemlékvédő civil szervezetre nézve károsak, mert megzavarják a korszak későbbi kutatóit. Amikor mindezt szóvá tettük Dukrét Gézának, arra biztatott, hogy írjuk meg az egykori Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület történetét és a könyvet társegyesületünk kiadja majd. A még fellelhető és megőrzött egykori dokumentáció alapján így született meg ez a könyv, emlékeztetőül arra a korszakra, amikor – Bokor András szavait idézve – az ember „*tárva-nyitott lélekkel hitte el, hogy minden jóra fordul, hogy a Gonosz meghalt és ez egyszersmind a Jó születésének pillanata.*”

2009. szeptember 1.

S. NÉMETH KATALIN

VÁLOGATÁS

A BIHARI NAPLÓBAN MEGJELENT MŰEMLÉK- ÉS VÁROSVÉDŐ ÍRÁSOKBÓL

Minden válogatásnál arra kíváncsi az olvasó, hogy milyen szempontokat érvényesített a válogató akkor, amikor egyik vagy másik írást az olvasó elé tárja. Jogos ez a kíváncsiság a mi esetünkben is, hiszen sokan majd tudni szeretnék, miért nem szerepelnek Nagyvárad legjelentősebb épületei e műemlékekkel foglalkozó válogatásban, noha a sorozatunkban szinte valamennyiről született egy-két írás? Szándékosan nem érvényesítettünk sem kronológiai, sem fontossági, sem stílustörténeti szempontokat. Azt az elvet követtük, hogy mindenkit megszólaltassunk, aki műemlékvédelmi vagy városvédő publicisztikát közölt, ízelítőt adva ezáltal sorozatunkról. Nem szerepelnek azok az írások, amelyek olyan épületekről szólnak, amelyekről azóta több könyv is megjelent. A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületnek az ismeretterjesztő, érzelemkeltő, a műemlékvédelmet népszerűsítő munkájának azt a szegmentumát mutatjuk fel, ami példázza a sokszínűséget.

BOLDOG VÁRAD

Boldog, mert minden szentszéki közreműködés nélkül boldoggá avatta önmagát. Egyszerű világi szertartás volt, amelyen a polgárok polgárként viselkedtek, az elöljárók felelősségük tudatában lévő elöljárókként, az egyházfők pedig az evangélium parancsa szerint.

Boldog, mert egy forrongó, vagy már egészen lángba borult világban volt ereje bizonyítani, hogy a békességhez is bátorság kell, talán még nagyobb is, mint a vérontáshoz.

Boldog, mert úgy tud felejtetni, hogy az felér a megbocsátással és makacsul emlékezik mindenre, amire emlékezni érdemes. Nem a sebek fájdalmát őrzi, amely ürügy, vagy mentő körülmény lehet (lásd: jogalap) arra, hogy újabb sebeket ejtsünk, hanem a gyógyír titkát, amelytől hegednek a sérülések.

Boldog, mert van bátorsága felejtetni és emlékezni. Felejtése nem emlékezetkihagyás, hanem megbocsátás; emlékezete pedig nem a felhánytorgatható sérelmek panaszkönyve, hanem a múlt méltóságteljes tudása és vállalása.

Boldog, mert megtanult kegyelmezni annak, aki vétkezett, és meggyónni saját vétkeit.

Boldog, mert birtokában van a bizonyosságnak, hogy a másság nem büntény, hanem annál sokkal fontosabb és súlyosabb dolog: TÉNY.

Boldog, mert megtanulta, hogy a lényegét nem letagadni, vagy tűzzel-vassal irtani kell, hanem tudomásul venni.

Boldog, mert „ország szerin tova” szinte egyedülálló módon képes volt felismerni a minden bizonnyal legalapvetőbb tényt, hogy az ember előtt minden ember egyenlő, feltéve, hogy komolyan veszi küldetését a Teremtésben, vagyis azt a testámentomot, mely szerint egyben-másban Istenre is hasonlítunk.

Boldog, mert a történelmi, kollektív emlékezet rejtett csatornáin tudatába szivárgott a meggyőződés, hogy mi, emberek nem csak Isten, hanem vele egyenlő mértékben egymás teremtményei is vagyunk.

Boldog Várad, mert a tiszta lélek és a józanság védőgátjai kibírták a szennyes áradatot, amellyel felbérelt vagy „öntevékeny” gyalázkodók megpróbálták eliszaposítani a termő dűlőket.

Dicséret és köszönet illetné azokat, akik gazdái e város és e megye ünnepeinek és gondjainak. Az ünnep elmúlik, a gond megmarad. De szebben bírható, ha van mire jó szívvel emlékezni.

Köszönet járna nekik, mégsem köszönjük, mert a népi hiedelem szerint a hálálkodás a gyogyhatás kárára van.

Azt viszont semmilyen babona nem tiltja, hogy dicsérjük a szerjótékony hatását.

Megdicsérjük.

BOKOR ANDRÁS

AZ ERDÉLYI MŰEMLÉKEK KUTATÓJA

„A kastélyban, mint történelmi termékben, egy egész nemzet régi élete is lecsapódik, rajta hagyják nyomukat az évszázadok; gazdagságot, teremtő erőt, pompát, fényt, sajátos ízlést, alkotni vágyást, majd pusztítást, bukást, a harcok nyomait is megmutatja; mindazt, amit egy nép névtelen tagjai életük munkájával összehordtak s miből urai monumentumot róttak egybe emlékeztetőnek.” Az idézet, Biró Józsefnek az erdélyi kastélyokról 1943-ban közzétett műve bevezetőjében olvasható. Az alkalom, ami rányitotta most az emlékezetet, egy tragikus dátum: egy gyilkos golyó 50 éve oltotta ki életét annak a fiatalembernek, aki 38 évesen már tisztelt, elismert művészettörténész volt. Nagyváradon született 1907-ben, itt érettségizett, majd egyetemi tanulmányai végeztével újra visszatért szülővárosába. A Bihar Megyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet Múzeumának könyvtárosává választották. Doktori disszertációja – *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* – mintegy nyitánya volt a lendületesen kibontakozó tudósi pályának. Bejárta Erdélyt, egyházi és világi műemlékeit sorra tanulmányozta, kutatásai eredményeit rendre publikálta. A szakértelme iránti bizalom jele volt, hogy az erdélyi nemesi családok, a Bánffyak, Telekiek, Toldalaghiak meghívták magukhoz, így lehetővé tették forráskutatásait.

A művészettörténész erősen kötődött a levéltári dokumentációhoz. Híres mestere ebben a kolozsvári Kelemen Lajos volt. A

fiatal kutató munkáinak egymásutánjából is kitűnik, milyen területét járta be az erdélyi emlékeknek. A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere (1933), Megszólalnak Kolozsvár kövei (1933), A kolozsvári Szent Mihály-templom barokk emlékei (1934), A belényesi római katolikus templom (1935), A bonchidai Bánffy-kastély (1935), A marosvásárhelyi képtár (1937), Erdélyi kastélyok (1937), A gergyesszegi Teleki-kastély (1938), A zsidói kastély (1942) jellegzetes része az életműnek. Életében megjelent utolsó közlésében, a tisztelt tanárának, Lyka Károlynak 75. születésnapjára közzétett Emlékkönyvben is egy erdélyi kastélyban, a bonchidaiban található családi arcképeket mutat be.

Az ő arcképe a háború utolsó szakaszának tébolyos napjaiban, édesapjával együtt a Duna-part ködébe hullott.

Itt Váradon egy megtört lelkű édesanya őrizte, s ha volt kinek, mutatta is fia kötetekből kirajzolódó szellemi arcát. Azt a szép kötetet, amely Biró József emlékkiállítására alkalmából jelent meg az Országos Műemléki Felügyelőség gondozásában Budapesten, s amelynek katalógusát a szétszóródott család tagjai szerkesztették, már nem láthatta. Azokra, akik Váradon még megbecsüléssel emlékeznek a tragikus végű fiatal tudósra, ugyancsak az újdonság erejével hatnak a katalógusban közzétett Biró-reprodukciók. Mert-hogy kevesen tudták a kortársak közül is, hogy képzőművésznek indult. Grafikák, festmények idézik ezt az indulást. A nagybányai iskola – Thorma János, Réti István –, majd Rippl-Rónai József hatása nyomon követhető ezeken a képeken. Köztük a szülőváros is feltűnik. A Körös-parti virágzó fasor, az iskola, a piac, az otthoni szobabelső, egy nagyváradi utcarészlet, háttérben púposodó dom-bunkkal. Hogy az arcképekre már nem bólintunk ismerősen, azt az elszárgult évtizedek magyarázzák. Most mégis megállunk az itt sosem látott képek előtt, és az erdélyi műemlékek kutatójára emlékezünk. Hiszen hozzánk tartozik. Fialat életének egész, magas lángon lobogó tudósi szenvedélyével. A megtartó erővel. Amit tanulunk lehet tőle.

IMPLON IRÉN

VÉG-VÁRAD SZERELMESE

Újat mondani a váradi vár történetéről Balogh Jolán után már alig lehet – mondta a minap az egyik jeles román történész. Valóban, ha valaki kézbe veszi Balogh Jolán *Varadinum – Várad vára* (Akadémia Kiadó, Budapest, 1982) című kétkötetes munkáját, meggyőződhet arról, hogy a fent idézett kijelentés semmiképp sem túlzás. Olyan könyv ez, amely nemcsak a szakembert, de az avatlan olvasót is lenyűgözi.

Ez is tiltott könyv volt nálunk a forradalomig. Ki tudja, milyen meggondolásból, rendszeresen elkobozták és meghurcolták azt, aki akár szakmai, akár pusztán emberi kíváncsiságból megkísérelte az országba hozni. Most, hogy néhány példány hozzánk is eljutott, szomorúan tapasztaljuk, hogy mennyire értelmetlen volt a tiltás.

Bunyitay Vince múlt századi, váradi püspökség történetét tárgyaló könyve óta nem jelent meg Váradról ilyen összefoglaló, minden fellelhető forrást feldolgozó monumentális alkotás.

Harminc év, egy fél emberöltő levéltári és könyvtári bűvárokodása, sok ezer latin, magyar, német és olasz kézirat áttanulmányozása tette lehetővé Balogh Jolánnak e könyv megírását. Pedig munkáját nem kísérte kutatói szerencse. Ahogy egyik méltatója, Marosi Ernő írja: *„Az ő Váraddal kapcsolatos munkásságát szinte fátumszerűn végigkísérte az a jelenség, hogy az emlékek és a leletek folyton eltűntek, elkallódtak, az egyszer láthatók másodszorra már csak fantomként, leírásban, rajzokon, fényképeken voltak felidézhetők.”*

A könyv az Árpád-ház korától a bécsi Haditanács koráig szinte minden, a váradi várral kapcsolatos eseményt forrásértékű dokumentációval mutat be, de részletes információt kapunk a vár körül lassan épülő és a történelem viharaiban gyakran porig rombolt városról is. A helytörténet iránt érdeklődő olvasó egyként megtalálja a középkori városrészek, templomok, iskolák, házak, utcák, szőlőhegyek nevét és leírását.

Ami különösen megkapó ebben a könyvben, az a tudományos objektivitás mögött felizzó szeretet a vár és a város iránt.

Várad 1992-ben ünnepre készül. Balogh Jolán Várad történetének nagyasszonya már nem lehet a meghívottak között, de mindazok, akik Várad műemlékeivel és történetével foglalkoznak, kegyelettel őrzik emlékét.

Reménykedjünk, hogy a vár általa elképzelt restaurálásának is eljön az ideje, s ahogy könyvének utolsó bekezdésében írja: *„Várad*

vára, az egykori »szép végház« mindenféle pusztulás és pusztítás ellenére ma is sokat őriz régi szépségéből, nagyságából. A külsővár lényegileg érintetlen, a belsővárban a befalazott árkádok kibontásával az udvar gyönyörű késő-renaissance térré alakítható át. A váradi vár ezzel Közép-Európa egyedülálló építészeti nevezetességévé válhatna, mert sem Erdélyben, sem a környező országokban hozzá fogható késő-renaissance vár nincsen”.

S. NÉMETH KATALIN

Egy nemrég leomlott szegélykő

SZENT LÁSZLÓ KÖZÉPKORI SZÉKESEGYHÁZA

Milyen volt Szent László első temploma és milyen átalakításokon ment keresztül fél évezred során? Erre vonatkozólag a templom korántsem egyértelmű következtetéseket hordozó szakirodalmából csupán Balogh Jolán: *Varadinum – Várad vára* című munkáját és az ennek mintegy kiegészítéseként megjelent *Várad* kötöredékek című cikkgyűjteményt említjük. Röviden összegezzük e kötetek legfontosabb megállapításait.

Ez utóbbi kiadvány szigorú forráskritikával bírálja felül mind a székesegyházra vonatkozó írott történeti adatokat, mind pedig a váron belüli kaszárnyaépületek részleges bontása során az 1881–83-as években előkerült templomalapozások és kőfaragványok eddigi építészettörténeti elemzéseit. Fontos megemlítenünk, hogy bár az igen erős hagyományokra alapuló köztudat és a vonatkozó irodalom egy része is László király 1095-ös temetését Váradra helyezi, a forráskritika a somogyvári temetés és a váradi szerkesztésű legenda kocsi-csodájának utólagos, szükségszerűen igazoló jellege mellett foglal állást. Szent László Váradra szállítása bizonyíthatóan 1134 előtt történt, ekkorra befejeződhetnek az egyház legelső fázisának építkezései. Balogh Jolán hitelesnek fogadja el a Képes Krónika egyik templomábrázolását, mely szerint a prépostsági monostor, majd székesegyház egy háromajtós, négytornyos bazilika volt, építése nézete szerint az Árpád-koron keresztül fokozatosan valósult meg. Báthory András, majd Futaki Demeter püspökök francia eredetű kápolnakoszorús szentéllyel bővítették és ebben a formában maradt fenn a XVII. század elejéig.

Henszlmann Imre egyhajós, négy saroktornyos épületként képzelte el az első templomot, rekonstrukciójának önkényes, koncepciós jellegére Takács Imre mutat rá, aki Gyalóky Jenő feltevéséhez kapcsolódva valószínűnek tartja, hogy a háromhajós román kori hosszház szolgált a későbbi bővített templom hajójaként, a korai épület teljes alaprajzának és a tornyok számának megítélésében azonban szkeptikus, annak ellenére, hogy egy 1329-es adat említi az északkeleti tornyot.

A kisszámú Árpád-kori kőfaragvány csak építészeti részletmegoldásokra nyújt betekintést és utal az átépítésekre, melyeket az alapító király szentté avatása, illetve a tatárjárás okozta pusztítások indokolhattak. Ami az új gótikus építési fázist illeti, a Chroni-

con Waradiense szövegéből kiindulva kiderült, hogy először a templomhajók terét hosszabbították meg nyugati irányban 1330–40 körül és kialakították a nyugati toronypáros reprezentatív homlokzatát. 1342-ben kezdődik a kápolnakoszorús, körüljárós gótikus szentély építése, melynek révén a székesegyház a közép-európai gótika legjelentősebb emlékeihez kapcsolódik, mind típusát, mind méreteit illetően. A román kori szentély körül – mely ideiglenesen tovább működött – építették fel az öt sugárkápolnát, és fokozatosan lebontva a korábbi falakat, megépítették a szentélyfej pilléreit a körítő-falakkal összekötő boltozatot is. Az 1881–83 és 1911–12-es ásatások rekonstrukciós rajzai nem nyújtanak kellő támpontot a szentélynek a keleti toronypárhoz, illetve a csarnoktérre magasított hosszahajóhoz való kapcsolódásra; felmerült a kereszt-hajó gondolata is.

Az 1400-as évek körülre datálható a kettős osztású déli bejárat és az eléje illesztett előcsarnok, és számolhatunk a hajó újraboltozásával is. A nagyarányú Anjou-kori szentélyépítést tehát a századforduló befejező munkálatai követték, immár Zsigmond király támogatásával, körülbelül 1406–07-ig, amikor is új főoltárt állítottak és a nem sokkal ezután német-római császárrá lett Zsigmond elhatározta, hogy Váradon kíván temetkezni.

1443. évi földrengés megrongálta a keleti toronypárt és sekrestyét. Az 1450-ben Miklós pápától kapott búcsúengedély jövedelme lehetővé tette a Vitéz János püspökre háruló renoválást, a délkeleti torony azonban többé nem épül fel, amint az a Houfnagel- és a Cesare Porta-féle metszetrajzokon látható.

Mivel Buda elestével (1541) a vár stratégiai jelentősége megnő, a templom sorsa megpecsételődik, az egyház lassan kiszorul a várból. 1545-ben a protestánsok feldúlják Szent László sírját. 1581-ben Báthory István az épületet raktárrá és tüzérségi állássá alakítja, az 1598–1604-es ostromok és az 1603–04-es földrengések nyomán a szentély összeomlik, 1620 körül a szétesett székesegyház köveit beépítik a belső várkastély nyugati és déli szárnyába. A múlt századi ásatásokból több mint 2000 faragvány, illetve sírkő került elő, ezeknek nagyobbik része a székesegyházból származtatható és a Körös-vidéki Múzeum lapidáriumában található. Bizonyosra vehető, hogy a késő reneszánsz kaszárnyaépületek falában és a bástyák feltöltésében még nagyszámú lelet rejtőzik, melyek egy, az alaprajz pontosítására hivatott szakszerű ásatással választ adhatnánk a még tisztázatlan kérdésekre.

EMÓDI JÁNOS

FLÓRIÁN, A VÉDŐSZENT

Flórián időszámításunk után a harmadik évszázadban a mai Felső-Ausztria területén született. Fiatalon a római császár hadseregének tagja lett, majd kiváló fizikai és szellemi adottságainak köszönhetően, pályája gyorsan ívelt felfelé, rövidesen Caecia erődnek lett parancsnoka. Ebben az erődben egyszer veszélyes tűz keletkezett, ami már-már az egész várnépet pusztulással fenyegette. A katonák Flórián vezetésével csodával határos módon úrrá lettek a lángokon.

Ez idő tájt a kereszténység a római hadseregben is tért hódított. Krisztus tanításait megismervén, Flórián is megkeresztelkedett, Diocletianus, egy felszabadított rabszolga fia, a közkatonából lett testőrparancsnok, akit a hadsereg 284-ben császárrá kiáltott ki, elhatározta, hogy helyreállítja az egységes államvallást. 298-ban kiadott rendelete szerint a keresztényeket elbocsátották a katonaságtól, majd 303-tól kivégezték. Az emberszerető Flórián képtelen volt ártatlanok és védtelenek elhurcolására, kivégzésére, ezért kilépett a hadseregből. Szolgálati elismeréseként Laureacum vidékén birtokot kapott. Ott telepedett le, majd hamarosan a városi tanács elöljárója és a tűzoltó legénység kapitánya lett. A tartomány helytartója, Aquilinius, 40 katonát – akikről kiderült, hogy keresztények – halálra ítélte. Aquilinius hajthatatlan maradt. Flórián látván, hogy nem tudja megmenteni volt bajtársainak életét, elhatározta, hogy sorsközösséget vállal velük. Próbálták kijelentésének – „ecce ego christianus sum” (íme, én keresztény vagyok) – visszavonására, szép szóval, fenyegetéssel, majd kínzásokkal rábírní, de hiába. A széttronsolt, agyongyötört és már alig élő Flórián nyakába malomkövet kötöttek, és 304. május 4-én az Enns folyóba dobták, ahol vértanúhalált halt.

Joggal vetődik fel a kérdés: miért Szent Flórián lett a tűzoltók védőszentje? Általánosan elfogadott az a magyarázat, mely szerint Flórián római kori tűzoltó volt, és amikor megkínózták, fáklyával is égették; valamint azért, mert a vízben, mint a tűz oltására kiválóan alkalmas közegben, halt vértanúhalált.

Szent Flórián alakját számos műalkotás (szobor, dombormű, festmény) örökíti meg. Nagyváradon 1942-ben készült egy 3,25 méter magas dombormű. A tűzoltólaktanya bejáratát díszíti.

Szent Flórián emberségessége, bátorsága, önfeláldozásig menő bajtársiassága a költészetbe is bekerült. Takács Gyula verseiben nem egyszerűen villámcsapás okozta tűzről, nem kemencéből kipattanó szikrától fölgújtott házról beszél. Sokkal nagyobb tűzre, pusztító veszedelemre gondol a költő, és versét így fejezi be:

*Majd ha kigyúl fölöttünk a sorsunk,
S bennünket már senki sem szán,
Te öntsd ránk az első csöbör vizet,
Tűzoltó égi Flórián!*

LAKATOS PÉTER
tűzoltómérnök

EGY ELPUSZTULT SÍREMLÉK

A Nagyvárad-Szatmár országút mentén, alighogy elhagyjuk Diószeget, a Kopasz domb után az út jobb oldalán, friss szántás közepén fűvel benőtt zöld szigetcské, kő- és téglatörmelékkal. Néhány éve még gyümölcsös volt itt és a fák között egy romos síremlék volt látható. Domokos Lőrincz, Bihar megye hajdani főjegyzőjének és táblabírójának sírboltja mára már teljesen elpusztult. Domokos Lőrincz 1825-ben hunyt el. Az 1827-ben emelt síremléket leghitelesebben talán K. Nagy Sándor írta le Bihar-Ország c. forrásértékű munkájában. Gránittalpon állt, téglából készült, tetején hamvedertartóval. Északi és déli oldalán nemesi címer alatt ezen felírás olvasható: „*Néhai Tekintetes Nagyságos Nemzetes és Vitézlett Szalakapolcsi Domokos Lőrincz úrnak, a Lajos fiának, a Márton unokájának, Arany Sarkantyus vitéznek, Bihar és több Nagyságos vármegyék fő táblabírájának, aki Debrecenben 1761-ben született és 64 esztendőit közjónak élvén Nagyváradon 1825-ben meghalt.*”

Sajnos, mára már csak K. Nagy Sándor örökbecsű feljegyzése, néhány fényképfelvétel és az aprócska, fűvel benőtt terület, rajta kő- és téglatörmelékkel, maradt emlékeztetőnek. De legalább ennyi maradjon meg!

BORBÉLY GÁBOR

AZ EGYKORI VÁRMEGYEHÁZA, AMELYRE FÖLSZÁLLOTT A PÁVA...

„Kedves, árnyas, klasszikus liget... Jobb sarkában komoran, szürkén, romantikusan az ügyészség épülete, a vármegye vasrácsos börtöneivel, közvetlenül mellette, szinte összenőve a börtönnel, áll az ódon vármegyeháza. Méteres vastag falú, egyemeletes rontott bécsi barokk épület. Roppant arányú telken kettős átjáró-udvarral épült, három utcára nyíló homlokzattal. Nyomott, barlangszerű kapualján kerülünk a kettős udvar labirintjába. Ide zsúfolódik a vármegye igazgatása, a főispáni, alispáni lakás és hivatal, a tágas közgyűlési és az apróbb tanácsstermek meg a kibányászhatatlan öreg bihari levéltár... Ez a vármegyeháza, amelynek homlokára felszáll majd a páva, Ady Endre pávája, sok szegény legénynek szabadulására...” Dutka Ákos látta így a századelőn a mai Traian téri egykori vármegyeházát. Szerepét mára felcserélte a szemben levő kétemeletes, eklektikus stílusú épülettel, amely eredetileg törvényszéknek, igazságügyi palotának épült. Az egykori vármegyeháza Olaszi egyik legrégebbi részén épült föl, ott, ahol a törökök az 1664-es tűzvész után a megmaradt várost határoló cölöpgátat meghúzták. Az Olaszi határoló száraz árok és cölöpgát nyomvonala a Körös partjától indult a későbbi Garasos hídtól nyugatra ötven lépésre észak felé, átszelve a mai beépített területeket és a Nagy Sándor utcát, a későbbi vármegyeháza telkét, majd a mai Ady-múzeum tájékán egy rondellát képezve kelet felé fordult. A Magheru utcánál egy saroktoronyban végződött, innen dél felé haladva ismét elérte a Körös vonalát a mai Magheru úti híd környékén. A kicsivé zsugorodott Olaszi főutcája az északi kapu (a mai megyei prefektúra és a mellette levő kis földszintes épület – egykoron Ritoók Zsigmond háza – között lehetett), és a mai Gojdu Líceum környékén levő híd között húzódatott, mintegy 150 lépés hosszúságban. Talán ezzel magyarázható, hogy miután a palánkokat lebontották, a XVIII. század hatvanas éveiben a vármegyeházát is ide, Olaszi központjába építették. Az egyemeletes épület tervezőjéről nincs tudomásom. Ma már nehéz megállapítani, hogy külseje mennyire őrizte meg az eredeti elképzeléseket. A főhomlokzat függőleges tagozását a középső és a két szélső rizalit, míg a vízszintes tagozását az övparkány adja. A földszint sima, nem rusztikázott. Az emeleti részen a rizalitokat páros toszkán-lizénák tagolják. Az ablakok vízszintes szemöldökű,

négyszögös profilált ablakok, már nem emlékeztetnek a barokkra. A középső rizalit négytengelyes, földszintjén a két középső ablak alatt nagy, ívelt kapubejárattal. Homlokzatát jellegzetes barokk oromzat koronázza. Egykoron óra volt benne, mely – Bíró József szerint – a székesegyház építéstörténetének utolsó korszakára emlékeztet. Miután decemberben az óra helyén levő címert levették, ismét láthatóvá váltak az óra római számai. Érdeemes volna a középén tátongó nyílásba ismét egy órát beszerezni. A két szélső, 3-3 tengelyes rizalitet attika koronázza. A középső és szélső rizalitek között 5-5 tengelyes középrész húzódik. Középén egy kis karcsú fatorny szerénykedik. A mellékhomlokzat (1. Decembrie utca) 14 ablaktengelyes. Az enyhén kiemelkedő három, 2-2 tengelyes rizalitet a főhomlokzathoz hasonlóan az emeleti részen toszkán-lizénák tagolják. Az ablakok megegyeznek a főhomlokzat ablakaival. Dutka Ákos véleménye, miszerint a vármegye-házának „három utcára nyíló homlokzata” van, téves. A D. Petrescu és az 1. Decembrie sarkán levő ingatlan különálló épület. Az egykori megyeháza – bár nem tartozik a váradi barokk építészeti legjellegzetesebb alkotásai közé – szerves részét képezi a XVIII. század építészeti emlékeinek.

PÉTER ZOLTÁN

BETHLEN GÁBOR EMLÉKTÁBLÁJA

A vár főbejáratától jobbra levő Bethlen-bástya nyugati homlokzatán egy töredezett emléktábla maradványa található. Az 1618–19-ben mészkőből készült, keretelt táblából mára már több darab kitört, kerete nagyrészt elpusztult. Már a XIX. században is rongált latin szöveget többen is leolvasták: Keresztúri József (1806), Rómer Flóris (1870), Adalbert Scholtz (1907). Ezeknek egybevetésével a latin nyelvű felirat tartalmát így adhatnánk vissza:

„E falakat a diadalok kivívására építette Gábor, a harcias diák. Ily alakban Trója, Babylon és a tarpeai Kapitolum a gallusokkal szemben nagyobb biztonságban érezték volna magukat. Óriási erővel felruházott, örök időkre szóló építmény ez. Egekig magasztalendő Gábor, s a halhatatlanság Gábornak isteni nevét a mennyboltozatra fogja bevésni.”

Keresztúri feljegyzése szerint a XVIII. század elején az emléktábla felett még látható volt Bethlen Gábor kőbe faragott ellipszis alakú címere: egy pajzs közepében két, csőrével egymás felé néző, nyakukon nyíllal átszúrt hattyú. A mezőt négy sáv képezte, a felsőben kettős kereszt, az alsó és jobb oldali sávban kiterjesztett szárnyú egyfejű sas és hatágú csillag, míg a bal oldaliban egy várral ellátott hold volt látható. Ez kétségtelen a Bethlenek családi címerét ábrázolta, mert ugyanez a címer volt látható a Bethlen által 1622-ben veretett erdélyi pénzekben is.

PÉTER ZOLTÁN

A VÁRADVELENCEI PLÉBÁNIATEMPLOM

Tegyünk egy sétát Nagyvárad egyik legrégebb városrészében, Váradvelencén. Az időpont 1872, útitársunk Hügel Ottó, aki az akkor kiadott könyvében (*Nagyvárad és környéke: útmutató, 8 kőmetszvénnnyel*) a következőket írja: „... Forduljunk be a kolozsvári utczába, mely a Sas utca irányában, mint ennek folytatásául tekinthető, balra van a zsidókórház kis kerttel... jobbra a sűrűn látogatott Széchenyi fürdő, és ismét balra az utcában rézsút álló két zsinagóga... Még tovább haladva szemléljük jobbkéz felől a minden oldalról szabadon álló gyönyörű római katolikus plébániatemplomot, mely 1858–62-ben Szaniszló Ferencz váradai püspök költségén épült...”

Velence főterén azonban már a XIV. században kőtemplom állt, melyet Báthory András püspök 1340-ben Szent Anna tiszteletére plébániatemplommá szentelt fel. Azonban ez a templom 1702-ben már nem létezett, a történelem viszontagságai miatt „olyannyira romos és roskadozó, hogy az alap meghagyására sem lehetett nagyon gondolni”. Egy újabb templom építését Okolicsányi püspök kezdeményezi 1734–36-ban, melynek védőszentje Szent Katalin volt, szentélyét Csáki bíboros építtette, míg a befejezés Miklóssy Ferenc püspök (1800–1802) nevéhez fűződik. Ez a templom tűzvész áldozata lesz. A helyén felépült templomot mely ma is látható, Szaniszló Ferenc kezdeményezéséből 1858-ban kezdtek el felépíteni, 1862-ben fejezték be és Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelték fel. Hügel Ottó így írja le: „Mind külső építészete, mind belső berendezése tekintetében különösen kiemelkedő. Ha külsejét vizs-

gáljuk, úgy mind a négy oldalról tekintve szép összhangban lévő befejezett egész. A homlokzatát négy pillér, két bejárat és ezek között falra festett nagy feszület díszíti; a jobb és baloldalon öt-öt pillér van s ezek között szépen faragott kőrózsával ellátott három-három ablak. A hátsó része szintén pillérekkel van ellátva, két oldalt két-két kisebb ablak van, s alkalmas pontról szemlélve lépcsőzetesen három keresztet láthatni egymás fölé emelkedve.“

A templom belseje három igen szép díszítésű oltárt tárt fel: a sanctoriumba lévő főoltár a Boldogságos Szűz, a bal oldali hajóban Szent Imre herceg, míg jobb oldaliban Szent István első apostoli király Bécsben készült „igen csinos olajba festett képei“ található. Jellegzetes a bal oldali oltár előtt lévő bronzdíszítményű szószék és gyóntatószék, valamint a jobb oldali oltár előtt lévő keresztelőkút. A templomot ismeretlen müncheni fafaragó mester remekművei díszítik. A két hatalmas oszlopon nyugvó kóruson egy erőshangzású orgona található, mely 1861-ben Pesten készült, „Komornyik Ferdinánd – Orgona és Physharmonika készítő-műhelyében“. Hügel szerint a templom bádofedelű tornyában „3 harang csüng, melyek közül a legnagyobb tíz mázsás“. A megmaradt régi harangot, úgymint az Okolicsányi-féle nagyharangot, a kisharangot és a lélekharangot 1914-ben leszerelték.

Ma új köntöst kap ez a régi templom és a városrész egyik legsebbebb épületeként új szint hoz az ott lakók közé.

FLEISZ JUDIT

AZ EGYKORI TELEGDI VÁR

A mezőtelegdi vár a kisebb erősségek közé tartozott, erődítményei és hadászati jelentősége csekélyek lehettek. Inkább a Telegdi család nemzetiégi központjának megerősített helye volt. Hadászati fontossága a Várad-Kolozsvár közötti útvonal ellenőrzésében rejtett. Ma már talán csak a református templom előtti vastag téglafal minősíthető a vár egyetlen falmaradványának.

A vár képzeletbeli, valószínűsíthető rekonstrukciója (Sass Kálmán elképzelése szerint) a következő: dél felől fal védte, melyet még a Koppány felduzzasztott vize erősített. Ez a fal a református templomtól a katolikus plébánia kertjéig húzódhatott. A kert és az

ortodox templom közötti, ma is meglévő mélyedés bizonyára a vár keleti fala melletti árokkal azonos. A déli fal észak felé az egykori zsinagógáig húzódnak. Az északi oldal csaknem egyenes vonalban haladt innen kezdve nyugatnak, a református parókia kertjéig. (Tüzetes vizsgálódással még most is észrevehető az északi várárok egy-egy feltöltődött szakasza a római katolikus templom és az egykori kastély háta mögött.) A nyugati fal is egyenes vonalban haladt a parókia kertjétől a déli falig. A vár leggyengébb pontja a katolikus templom mögött ástott vízi ároknál lehetett, azért ide erős kőfalat emeltek. A falak mellett bizonyára több őrtorony is volt. 1783-ban a plébánia udvarán, a templom felé eső részen még fennállott egy kb. húsz öl magasságú őrtorony. Ezt, mivel az idő igen megrongálta az alját és ledőléssel fenyegetett, még ugyanabban az évben lebontották. Egy 1783. január 6-i oklevélben egy másik toronyról is szó van, de ez az Ugray Mihály özvegyének tulajdonában lévő „bomladozni kezdett a régi torony“ az egykori nemesi kúria tartozéka lehetett. Az oklevél szerint 1504-ben építették a templommal együtt. Mivel már rozszant állapotban volt, ezt is lebontották 1783 után. Nem lehetetlen viszont, hogy épp ennek a toronynak a vázlatos képe maradt fenn Telegd mezőváros 1692. évi pecsétjén.

A várfalakon belüli épületekről kevés összeírást ismerünk. A legrészletesebb felsorolás talán 1561-ből való: ekkor osztozott meg Telegdi Miklós és Mihály ősei vagyonán. Az okirat megemlíti a két „lakrészes“ plébániaházat (mindkét részhez külön-külön udvar és kert tartozott), a templomot a mellette lévő temetővel, a kastélyt, az iskolát és kertjét, a keleti fal közelében talán egy urasági házat. Ezenkívül volt itt nyilván több gazdasági épület is, és a szolgák, szolgálók lakásai. Az oklevél szövegéből nem állapítható meg biztosan, hogy a ferences kolostor a várfalakon belül vagy kívül terült-e el. Lehet, hogy a kolostor kúriája és kertje a falakon belül, míg a klastrom és temetője kívül, talán a mai görögkeleti templom helyén feküdt.

A másik összeírás szintén keltezetlen, de minden bizonnyal nem sokkal 1598 után készült, tartalma a következő: Maga a vár viszont téglából és kővekből igen jól kiépített, magas palotája van, mely most bizonyos idő óta elhagyatott. A váron feltűnő módon folyó folyik át, mely a váron kívül három körre járó malmot hajt. Taracknak nevezett kis ágyúja 1, más ún. szakállas ágyúja 18 darab van. A leírás megemlíti még hogy a városban (in oppido) a néhai Telegdi Balázs nemesi kúriája fából készült, „nem olyan előkelő“.

Nem tudjuk, hány ostrom fenyegette ezt a várat létezése folyamán. Szamosközi István, XVII. századi történetíró jegyezte fel, hogy 1598-ban, amikor Mehemed pasa Várad ellen indult, Báthory Zsigmond is felkerekedett ellene, de Sebesvárnál (Bologa) megállt, így Telegd védtelen maradt. Telegdi Balázs, a vár ura egész kíséretével el is menekült. Egy Pető Ferenc nevű bátor ifjú Zsigmond fejedelem táborából bevonult a várba „néhány emberrel”, és „minden ellenséges roham ellenére hősiiesen kitartott”.

Ha 1598-ban a török nem is tudta a várat bevenni, 1611-ben Forgách Zsigmond felső-magyarországi kapitánynak már sikerült. Ő el akarván Erdélyt foglalni Báthori Gábortól, betört Biharba, és 1611 júliusában a kisebb erőségek: Kereki, Sarkad, Telegd egymás után kezére jutottak, de Váradot nem tudta bevenni. Nemsokára kénytelen volt visszavonulni, így a telegdi vár is hamar felszabadult.

1660-ban a török is elfoglalta ezt a várat, de az ostromról semmit sem tudunk, mint ahogy a vár további sorsáról sem.

Nem tudjuk, mikor rombolták le vagy bontották el, csak azt, hogy ez olyan jól sikerült, hogy ma már senki nem hinné, hogy itt vár állott valamikor.

VARGA ÁRPÁD

A NAGYSZALONTAI KATOLIKUS TEMPLOM

Nagyszalontát, e dél-bihari hajdúvárost kétszázötven éven át szinte kizárólagosan reformátusok lakták. A XIX. század elején csak 3, Arany jegyzősége idején pedig 15 katolikust tartottak számon. Őket a bikácsi plébános látta el lelki táplálékkal.

A Bach-korszak beköszöntével addig nem tapasztalt népmozgás következik: tisztviselők, szabadfoglalkozásúak, iparosok, kereskedők érkeznek. Ennek eredményeként 1859-ben már 106 katolikusról beszélnek a hivatalos iratok. Számuk 1863-ban az éhínség elől ide menekülő kecskemétiak által tovább emelkedik. Így megerősödve három év múltán ingatlant vásárolnak a városháza szomszédságában (Arany Ferenc mai tulajdona helyén), amit iskolává alakítanak. Az 1866–67-es évtől a katolikus felekezeti oktatás folyamatos. Az első miseszövegek is itt hangzanak föl.

Ettől kezdve fölgyorsulnak az események. A szalontai katolikusok – Lipovniczky István váradi püspök hathatós segítségével –, telket vásárolnak közel a központi piactérhez, a Nagyváradot Araddal összekötő országút mentén. Eredetileg egy kettős tornyú, Olaszországban honos, gótikus, nagyobb befogadóképességű templomra gondoltak, de amikor – 1875-ben – az alapásához kezdtek, döbbenet tapasztalták, hogy Knapp Ferenc nagyváradi építész szerényebbre méretezte. Egyhajós lett, csupán hátsó karzattal az orgona számára. Tornya előreugró, barokk elemekkel. Az 1910-ben készült fényképen erősen falusias hatású. Mögötte, körülötte földszintes házak; könnyen föléjük emelkedik, míg a napjainkbeli magasépületek körülzárják, szépségét takarják, a rálátást mérsékelik. Ma kétszáz ülőhely van benne, de szükség esetén állva közel mégannyi hívő fér be.

A harangokat, az orgonát, a padokat s egyéb egyházi kellékeket Nagyvárad ekkor kiürített vártemplomából hozták át – olvashatjuk a Historia domusban. Mivel az Isten háza és a város védnökétül Szent István királyunkat választják, 1876-ban az ő napján, augusztus 20-án avatják föl, ünnepélyes külsőségek között. Őt ábrázolja a gyönyörű oltárkép, amint térdre hullva Patrona Hungariae előtt neki ajánlja föl a magyar koronát.

Érdekességként jegyzem ide: az Észak-Biharban fekvő Magyar-patak szlovák lakossága ekkor épített templomának ugyancsak Szent Istvánt választja védnökül, annak bizonyosságként, hogy a más nemzetiségű római hitűek is tisztelték a magyarok első szentjét, királyát.

DÁNIELISZ ENDRE

A KATOLIKUS LEGÉNYEGYLET EGYKORI SZÉKHÁZA

A Katolikus Legényegylet városunkban 1898. december 4-én alakult meg, dr. Vucskics Gyula elnöklete és Pálffy Béla igazgatása alatt. Kezdetben klubhelyiségnek a Teleki utca (ma Mareşal I. Antonescu) 7. szám alatti szerény házat bérelték, de néhány hónap után a latin szertartású káptalan és papság támogatásával megvették a Teleki utca 13. számú házat (mai számozás szerint Antonescu utca 9. szám). A legényegylet tagjai iparos- és kereskedősegedek,

pártoló tagjaik önálló polgárok voltak. A szép homlokzatú romantikus stílusú épületet berendezték maguk számára, később anyagi lehetőségük megengedte, hogy a telekhez még vásároljanak egy részt, így kijárást nyertek a mai D. Zamfirescu utcára. 1926-ban kápolnát és internátust rendeztek be a főépületben és még ebben az évben a megalakult Erdélyi Legényegyletek Szövetségének a központjává váltak. Széles körű tevékenységet folytattak a város iparosainak vallásos, kulturális és szakmai nevelésében egyaránt. Ettől eltekintve 1944 után, mint városunk többi egyházi ingatlanát – felekezettől függetlenül –, ezt is államosították és a legényegylet tevékenységét beszüntették. Az utóbbi időben az épület nagy részében a Solidaritatea gyár klubja tevékenykedett.

Az egykori székházat valamikor 1859 és 1889 között építették, mivel az előbbi időben kiadott térképen még nem, az utóbbin már létezett. Stílusjegyei a romantikus korra utalnak, külsején román kori és gótikus elemek dominálnak, belül ellenben minderre – amint a XIX. századi romantikus építkezésekre jellemző – semmi sem utal. A homlokzat vízszintes tagozását egykoron erőteljes övpárkány hangsúlyozta. A földszinten félköríves lezárású portálok, ablakok voltak, középen hasonló zárt kapualj. Ez utóbbit leszámítva az összes nyílászárót kicserélték, a homlokzat összhangját rontó kicsiny, szabvány hárm-as-ablakokra. Az emeleti rész többé-kevésbé megőrizte eredeti formáját. Az enyhén kiugró középrizalitot lizénák három mezőre tagozzák. A szélső mezőkben két-két félköríves ablak, míg a középsőben ablak és hasonló formájú ajtó található. E középrész előtt öntöttvas mellvédes nyílt erkély húzódik. A középrizalit felül széles, román stílusú vakíves párkányban végződik, felette a gótikára jellemző mérművekkel. De ezek már mind egyszerű, olcsón előállítható, sokszorosítható vakolat-díszítő elemek, amik a romantikus építészetet jellemzik. A középrizalitot attika koronázza, a középső falmező felett a lépcsőzetes oromzat szoborfülkét rejt magába. Egykoron talán szobor volt benne. Az emeleti részen a középrizalittól jobbra és balra sima falfelületen két-két, a középrészben levő ablakokhoz hasonló ablak található. E felületek díszítése itt már mindössze az ablakok szépen formált szemöldökére, és az ablakkötényekre szorítkozik. Felül a vakíves párkány nem látható, mindössze egy-egy mérmű az ablakok síkjában. A földszintet a felismerhetetlenségig átalakították, derékba vágták a homlokzatot.

PÉTER ZOLTÁN

A SZENTJOBBI VÁR

A Szalárdtól 15 km-re keletre, a Berettyó jobb partján fekvő községről már Szent László idejéből vannak adataink. Az itteni Benedek-rendi apátságban őrizték, több mint négy évszázadon át Szent István jobb karját, mint ereklyét (Bihari Napló, 305. szám, 1990. dec. 29.). A Berettyó mocsarai között épült várat, mely az apátságot volt hivatott védeni, 1475-ben említették először, de több mint valószínű, hogy a tatárok betörése után épült, Bihar többi váraihoz hasonlóan. Az 1493-ban ide költöző pálos rendet 1556-ban a reformáció felszámolta. 1563-ban Németh Ferenc, 1584-ben Csáky Dénes, 1594-ben Bocskai István tulajdona volt. Ekkor a vár jelentősen kiépülhetett, s castellumként emlegették (castello suo vicino a Varadino). A Várad után legfontosabb erődítményt 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem Rhédey Ferencnek adományozta. Itt lett a Rhédey-család egyik központja, s a várban ők építkeztek a legtöbbet. 1657-ben Szalárdi János így írta le a várat: *„...a várnak szép erőssége volna kívül is, négy reguláris, ugyan jókora, merőn földdel töltött téglafal-bástyái, közkőfal-kerítési, körös-környül jó szélesen a Berettyó lévén alatta kiöntődvé, az belső vára pedig négyszegben való sorbeli igen friss úri házakkal oly erősséggel volna építve, az bástyák és tornyok szép tarackokkal, szakálasokkal, muskotályokkal erősítve, hogy ha elegendő oltalmazó nép lehetne benne, oda ellenség kőfal-rontás és ostrom nélkül be nem mehet vala.”* A törökök mégis ostrom nélkül elfoglalták 1661. február 21-én. 1686. február 9-én Caraffa császári tábornok, a hozzá csatlakozó Petneházi Dávid kuruc kapitány háromezer főnyi csapatával együtt, a vár visszafoglalására indult. A várban tartózkodó 500 főnyi török őrség az elvonulásról hallani sem akart, de amint a vár felett emelkedő magaslaton, az egykori apátság helyén működni kezdtek a faltörő ágyúk, s egy bomba a vár lőporos tornyát felrobbantotta, Váradról pedig még harmadnap sem jött segítség, szabad visszavonulás kikötésével a várat feladták.

1687. szeptember 22-én Szentjobbon gyűltek össze Bihar vármegye szertebujdosó nemesei, s követeket küldtek Pozsonyba, főispánt kérni. Az országgyűlésen jelen volt Benkovich Ágoston váradi püspök is. Tudnunk kell ugyanis, hogy bár 1556 óta püspök nem lakhatott Váradon, Magyarország királyai mindig neveztek ki püspököket, s a római szentszék megerősítette azokat, így bizto-

sítván a folytonosságot. A váradai püspökök közül hárman hozták vissza Szent István koronáját Magyarország felséges urának (Vitéz János, Fráter György, Pyber János). 1463-ban, megkoronázása alkalmával Hunyadi Mátyás Vitéz Jánost és püspökutódait Bihar vármegye örökös főispánjává nevezte ki. Így tehát Benkovich Ágoston is e kiváltsággal rendelkezett, s 1688. február 24-én megkapta kinevezését a főispáni székbe. Első dolga volt augusztus 30-ra összehívni Szentjobbra a vármegye újrászervező gyűlését. Szentjobb, mely Bihar keresztyény műveltségének egyik bölcsője volt, így lett most újjászületésének helye is. A vármegye első teendőinek egyike azon hadtest élmezőnye volt, mely már akkor Várad és Szentjobb között a Berettyó jobb partján, Diószegen, Félegyházán, Szentimrén táborozott, s a váradai törökök mozdulatait figyelte. 1692. június 7-én felszabadult Várad is. A szentjobbi várat 1711-ben, Komáromy György alispán jelenlétében lerombolták. Ma már nyomait sem láthatjuk, csak ásások hozhatnák felszínre alapjait. Köveit ugyanis beépítették a helyén épült református és katolikus templom falaiba.

DUKRÉT GÉZA

BIHARPÜSPÖKI REFORMÁTUS TEMPLOMA

A nagyváradai püspökség alapításával egykorú Biharpüspököt 1402-ben már Oppidium Pyspeky formában említik az oklevelek.

Mai református temploma a XI. század második felében román stílusban épült fel, ami az 1991-es belső renoválási munkálatok során vált meghatározhatóvá. Egyes források szerint az ismeretlen okból megrongálódott templomot a XIV. század második felében gótikus stílusban átépítették. Bunyitay Vince kutatásai szerint a gótikus átépítésre a XV. század körül került sor. Lugossy József debreceni professzor 1860-ban a templom sarkánycsúcsát ábrázoló szelkacasaról megállapította, hogy azon „M.I.1514” felirat látható.

A csúcsíves stílusú templom szentélye a nyolcszög öt oldalával záródik. A gótikus diadalív csúcsa ma már csak a padláson látható, rajta egy falfestmény-töredékkel (az átalakítások során alacsonyabbra került a mennyezet). A templom belsejében látható része e diadalívnek már nem hordozza az eredeti formát, átalakították az évek során. A hajó s a szentély falait egyaránt támpillérek erősítik,

amelyek párkányzatának formája és száma eltérő. A templom 30×40 centiméteres homokkő kockákból épült, de a szentély falait és a támpilléreket csiszolt és faragott téglák fedik. Kisfalvi Tamás esperes idejében Eperjesi Márton főbíró 1664-ben vágatta a déli kőfalba a ma is meglévő katedrába vezető lépcsőt. A templom 1684-ben kapott haranglábát.

Biharpüspöki 1684 és 1691 között sokat szenvedett a török-tatár támadásoktól és a kurucok garázdálkodásaitól. Az egyházi feljegyzések szerint 1685-ben a tatárok felégették a települést és a templomot. Ezt követően az egyház becsesebb vagyontárgyait 1689-ben Debrecenbe menekítették. 1693-ban újabb tatár támadás érte a helységet, amikor prédikátorukat is rabságba hurcolták. A felgyűjtött templomot a támadások után 1694-ben náddal befedték.

Alig heverte ki a község az említett pusztításokat, amikor II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt az „... újonnan, régi romlásából felépült temploma és jó vizű malma is tűzzel megégettetett” a rákok által. A hadak garázdálkodása miatt bujdosásra kényszerült lakosság 1711-ben tért vissza, és ismét prédikátort, iskolamestert és főbíróvá választott. A templom alatti kriptát 1716-ban kijavították és idehelyezték Salzer várkapitány feleségének, Ridley Mária Erzsébetnek holttestét. A Saszet Győző által újrifestett díszes sírkő ma is látható. A szabadságharc alatt leégett tetőszerkezetet 1720-ban teljesen átépítették, ekkor kazettás festett famennyezetet készítettek, megsemmisítve a boltozatos eredetét.

A toronyépítéshez 1732-ben kezdtek hozzá, amihez a végleges engedélyt 1764-ben kapták meg. Ebben az évben el is készült a torony és a harangokat is feltették. A ma is meglévő nagyobbik harang 1723-ból való, a kicsi pedig 1785-ben készült Budán. A templomtól körülbelül 50 méterre álló torony 1765-ben kapott órát.

Az 1776-os gondnoki elszámolásokban a kőfaragók bére is fel van tüntetve, akik ekkor készítették a faragott kő ajtófeleket. A templom hosszú és keskeny ablakai helyett 1800-ban újakat vágattak, így az eredetiek megsemmisültek. Az orgonát 1852-ben szentelték fel, bár annak fasípjain már 1851 karácsonyán már lehetett játszani.

Az 1921-es évben, Balajthy Jenő lelkészsége idején, egy nagy renoválásra került sor. Ekkor cserélték ki a szép kazettás mennyezetet hagyományosra és kijavították a görbe falakat. A második világháborúban, 1944-ben több találat érte a templomot is. A fedélszerkezetében esett károkat Orth Imre lelkész irányításával előbb ideiglenesen, majd 1950-ben véglegesen kijavították. 1944-ben

a távolabb álló torony is leégett és megsemmisült hagyományos sisakja. Az ezt követő átépítés során nyerte el a mai bástyaszerű formáját. 1955-ben ismét tataroztak és ekkor a vakolat leverése után a hajó déli falán két kisméretű román kori ablak került a felszínre. Az egyiket kibontották, ami ma is látható, a másikat takarja a karfeljáró melletti támpillér. Szintén az 1955-ös renoválás során került sor az 1717 körül épült kistemplomnak a nagytól való elválás-tására. Erre a célra, a Műemlékvédő Bizottság egy bármikor leszerelhető ablakot engedélyezett.

A templom belső felújítására 1991-ben került sor, bizonyára a külső munkálatokat is hamarosan elvégzi a biharpüspöki egyházközség.

KORDICS IMRE

SZENTTÉ AVATÁS A BOLDOG VÁRADON

Az Úr 1192. esztendeje, Gyertyaszentelő Boldogasszony napja. Zúgnak a harangok. Messze szóló hangjuk Várad várába, a Boldogságos Szűz Mária négytornyú templomába hívja az embereket. Nagy ünnepre készül e város: e napon emelik fel sírjából és avatják szentté a dicsőséges emlékü László királyt.

A nép már kora reggeltől ott tolong a vár udvarán, hátha egy pillanatra megláthatja III. Béla királyt, aki fényes kísérettel érkezett. Vele jött Őszentsége III. Celesztin pápa két bíboros-legátusa, akik magukkal hozták a szentté avatást kimondó pápai bullát.

Zúgnak a harangok.

A váradhegyfoki premontrei papok már előző este megérkeztek, s az éjszakát a székesegyház udvarában töltötték, mély áhítattal zsolozsmázva:

*„Ó, örök kegy bő forrása,
szent igazság lángolása,
Lászlóért, ki Neked kedves,
Krisztusunk ránk is
figyelmezz:
osztályrészünk legyen örök
hitvallóid hada között.”*

De itt vannak már a bihari vár előljárói, teljes papi kísérettel a szentjobbi apát úr is. És még mindig jönnek, messze földről sereglenek az ország nagyjai és az egyszerű nép, hogy részesei legyenek e szép ünnepnek. Mert ki ne hallott volna László király csodálatos tetteiről. Amott egy csoport éppen azt regéli, miként vala, midőn a kegyes király holttestével Fehérvárnak fordított szekér reggelre „minden emberi segedelöm nélkül Várad felé mégyen”. Az erdélyi zarándokok meg azt beszélnek, hogyan hasadt meg László buzgó imájára Torda fölött a hegynek háta, az őt üldöző kunok igen nagy álmélkodására.

A harangok elnémulnak, a téli nap glóriát fon a székesegyház keresztjeire, amikor Elfinus váradi püspökkel az élen feltűnik a fényes menet és elfoglalja helyét. A szentély mindhárom oltárán égnek a gyertyák. A Szűz Máriának szentelt főoltárt, Szent István és Szent Imre oltárát maga László király alapította, mert itt kívánt megtérni őseihez.

Kezdetét veszi a szertartás. Őszentsége követei felolvassák a pápai bullát, méltatják a nagy király érdemeit: hűségét hitéhez, népéhez, hazájához, csodálatos tetteit. Majd III. Béla király engedélyt ad a sír felbontására, és miközben Dénes mester leemeli a sírt fedő nehéz kőlapokat, újra felcsendül az áldást kérő zsolozsma:

*„Áldott légy, föld megváltója,
épségünknek orvoslója,
Krisztus, aki az ép szentet,
boldog Lászlót kitüntetted.”*

Papok emelik fel királyi sírjából. Az őrkanonok a fejcsont egy részét külön ereklyetartóba helyezik el, s aztán a szent testet bíborszínű nehéz selymekbe takarják és drágamívű ezüst koporsóba fektetik. Fejére ékes koronát, kezébe arany királyi pálcát helyeznek. A katedrális közepén, szemben a főoltárral, már készen áll a fehér márványravatal, erre helyezik a koporsót, miközben felerősödnek a zsolozsma hangjai:

*„Tisztes címet immár
a szent ma felvette;
szent útra ment,
Krisztust követve:
mert sajátja az erősség
az örökké tartó szépség.”*

Dél is elmúlt már, amikor elkezdődik a szent királyt magasztaló mise, de a nép nem mozdul, az átszellemült arcokról öröm sugárzik. A gregorián elnyújtott dallamát a váron kívül Velencén, a Vadkertben s Olasziban is hallani vélték.

Mondják, hogy vecsernye idején a monostor felett nagy és fényes csillag ragyogott a szent király tiszteletére.

Mint a ma megszentelt gyertya, úgy világít az Ő fénye, biztat és bátorít, hogy erősítsük magunkat, építsük lelkünkben a szeretetet és próbáljuk meg mindenki felé sugározni ebben a rideg világban.

NÉMETH KATALIN

Városunk ebben az évben több történelmi és vallási évfordulót ünnepel. Ezzel kapcsolatban, és hogy Nagyvárad történetének alapvető eseményeit megismertessük, főleg a fiatalabb olvasókkal, több részből álló sorozatot indítunk, amelyben megpróbáljuk bemutatni városunk történetének egy-egy fejezetét. Cikksorozatunknak a szerény lehetőségek között is hézagpótló jelleget szánunk, mivel az utóbbi csaknem fél évszázadban nem jelent meg Nagyvárad múltjáról egyetlen olyan átfogó feldolgozás sem, amely ne viselte volna magában a tudomány és a politika kereszteződéséből eredő súlyos értékelési zavarokat. Sajnos, az sem valószínű, hogy városunk egész történetének részletes és tudományos igényű feldolgozására a közeljövőben sor kerül...

Ne feledjük: a múltat nem lehet tőlünk elvenni. De az csak akkor a miénk, ha ismerjük!

AZ ÉRSEKAPÁTI TEMPLOMROM

A Margitta-Székelyhíd vasútvonal mellett látható egy templomrom. Ma már csak ez emlékeztet az egykori településre, Érsekapátira, mely elpusztult a törökökkel vívott harcok során. A több száz éves falmaradvány megőrzése, megismerése fontos, még akkor is, ha nem tartozik a kiemelkedő értékű emlékeink közé, hiszen helytörténeti értéket képvisel, esztétikai, hangulati üzenetet közvetít.

Egykor több Bihar megyei település nevében is szerepelt az apáti szó (Pusztapáti, Körösszegapáti, Tyúkszerapáti stb.). Bunyitay Vince azt feltételezte, hogy ezek apátságai birtokok voltak. Jakó

Zsigmond kutatásai szerint az érmelléki egyházi települések előbb királynéi birtokok voltak, a Cserhát nyugati peremétől Szentjobbig húzódtak. Nem az egyház népesítette be őket, már korábban, a XII. században lakottak voltak. A források csak az apátságok megszűnte után említik őket.

Az egykori Érsekapátiról az első feljegyzés 1385-ből származik. Akkor még Felapátiként említették, a Borsiak és a Széplakyak birtoka volt. Ilyen néven szerepel az 1552-es adóösszeírásban is, de már az Ártándy, Félegyházy és a Horváth család birtokaként. Nekik ekkor 18 jobbágytelkük volt itt. Az 1599-es összeírás 33 jobbágyháztartást tart nyilván. Később a falu már Érsekapátiként szerepel a forrásokban. Bunyitay szerint ez a megnevezés a Szent István káptalan legkésőbbi tagjának, Érsek Apáthy Kristófnak a nevével függ össze (1566-ból). A település a XVII. században végleg elpusztult, a pusztát a XIX. században a Ravazdy család birtoka volt.

Bunyitay az egykori települést így jelölte meg: Keresztúr és Albis közti Apáti. Véleménye az volt, hogy a ma is látható falak egy kisméretű, torony nélküli falusi templom emlékét őrzik, de halastó és gyümölcsös emlékét idéző helynevekről írva nem zárta ki az apátsági (korábbi) templom lehetőségét sem. Megemlít egy kör alakú árkot, amely az alapfalak kibontása révén is keletkezhetett, és arról is ír, hogy a hagyomány „a veres barátok” ittlétét is megőrizte.

Amikor több mint 120 évvel ezelőtt Rómer Flóris régész, művészettörténész a megye műemlékeit kutatta, felkereste e templomromot is, amint ő írja: „Apáti-Keresztúrnál, Keresztúr mellett”. Szerinte egy keletelt templom nyugati zárófala látható itt, sarkain két támpillérrel és az északi oldalfal egy kis részletével. (A keletelés a középkori templomoknak és a honfoglalás kori magyar síroknak az a szokásos elhelyezése, hogy a szentély, illetve a holttest lába kelet felé fordul.)

Rómer a nyugati falon csak egy repedést látott, azóta a templomrom tovább pusztult. Mára a repedés már 2 méter magas és 1,6 méter széles áttöréssé alakult. A még most is meglévő nyugati zárófal 8 méter magas; 6 méteres szélessége kisméretű templomra utal. A falon látható három, 25 cm széles, lőrészerű ablak XIV. századi építkezésre utal. Mindháromnak háromszögletű a felső része, a formát két-két pár lapjára rakott téglával alakították ki. Az északi ablak 130 cm magas, valamikor félig befalazták. Tőle balra feltehetően bontásból származó mélyedés látható. A középső ablak csak 80 cm magas, a déli szintén 130 cm, és fölötte egy négyszögű nyílás van, egy gerendafészek nyoma. A falat délen és északon

vele összeépített támfal erősíti meg. A táмок jelenlegi magassága 2,9–3 méter, vastagságuk 60 cm, megmaradt szélességük pedig 55 centi. A déli támot lőrösszerűen áttöri egy gerendafészek, érintve a nyugati falat is. A templomhajó északi falából csak egy 2 méter hosszú, 2,5 méter magas és 60 centi széles darab maradt meg. Ezen is látható egy befalazott gerendafészek, a zárófal közvetlen közelében, 2 méter magasságban. Az építkezéshez használt téglák méretei: 28 × 6–7 × 13,5 cm. A falak tovább pusztulnak, az alapokat a dombról lezúduló víz egyre jobban kimossa, a lehulló téglák száma nő. Ha a rom megsemmisül, az egykori Érsekapátinak nyoma sem marad, emlékét egyedül a papi névtár fogja fenntartani...

KORDICS IMRE

EGY 700 ÉVES TEMPLOM RENESZÁNSZA

Hálaadó istentisztelet lesz november 18-án az aranyosgerendi (Kolozs megye) református templomban. A hír önmagában nem jelentős, de amit takar, minden műemlékvédő szívét melengeti.

Szép és példaadó tanúságot tett az aranyosgerendi gyülekezet az áldozatvállalásról és hagyománytiszteletről azzal, hogy elhatározta: restauráltatja templomát, az erdélyi református egyház egyik legjelentősebb műemlékét.

A restaurálás fölöttébb izgalmas eseményeiről Daróczy Miklós építésmérnök elbeszélése nyomán tájékoztatjuk olvasóinkat.

A befalazott sekrestyeajtó kibontásával indultak a belső munkálatok. Az ajtó homlokkövén rövidesen előtűnt egy évszám: 1290, azaz a templom építésének éve. A 700 éves templom belső falait sokszor újravakolták, újrafestették. Vajon mit takar a lábazat feletti hajdani vakolat? A faggatózás eredménnyel járt. Falképek tűntek elő és az eredeti vakolat téglalapos felosztása. A falképek kibontására, konzerválására és restaurálására Páll Péter falkép-restaurátor vállalkozott.

A templomhajó déli falán román kori ablakot találtak és bontottak ki.

A legtöbb gondot a templomhajó vakolt mennyezete okozta, hiszen a tető gyakorta beázott. Számos megoldási lehetőség mérlegelése után végül is virágmintás kazettás mennyezet mellett döntöttek, ezzel mintegy újraélesztve az erdélyi építészeti egyik szép hagyományát.

Adja az Úr, hogy az aranyosgerendiek szép példája követésre találjon minden gyülekezetben, s megújuló templomaink hitünk megújulását is jelentsék.

SCHNEIDER N. ANTAL

A SZIGLIGETI SZÍNHÁZ

A színház a váradi eklektikus építészet egyik gyöngyszeme. Felépítése irányt szabott a Bémer tér további rendezésének is. A Bazar-épületet és a színházzal átellenben épített díszletraktárt 1902-től sorra követték a szecessziós paloták, az Emke, a Pannónia Szálló, a Bank épülete, a Poyvár-ház. Újrakövezték a teret, az egész környék megszépült. A tér díszhelyén a neoklasszicista főhomlokzatú színház áll. E homlokzat főtengelyének kiemelésére a középrész elé nyílt oszlopos csarnokot (portikuszt) építettek, amelynek háromszögű oromzata (timpanonja) van. A hat, négyzet alapú oszlop-széken nyugvó kompozitfejes oszloprend által tartott gerendázat képszéke (fríz) a széleken girlandokkal volt díszítve. Középen a „Szigligeti Színház” volt olvasható. A timpanont allegorikus dombormű díszítette, amit a két világháború között, miután hullni kezdett, nem újíttak fel. A felületet simára vakolták. De megritkultak a színház koronázópárkánya feletti szoborcsoportok is. Még látható a három palmetta levél, puttók csoportja, de a sarkokon volt lantot, valamint a timpanon mögötti pajzsot tartó puttókat eltüntette az idő vihara.

A mellékhomlokzaton az ablakok ritmikusan változnak, egyenes vagy oromzatos szemöldökkel, egyenes, illetve íves záródással. A kétoldali tűzlépcső csak jóval az építés után került a helyére. A mellékbejáratoknál felállított stílusos falilámpákból (az ajtók mindkét oldalára jutott egy-egy) már csak egy maradt meg mutatóba a színészbejáró mellett. De ez a sors vált a homlokzat előtt álló négy háromkarú lámpaoszlopra is. Mára csak kettő lámpatest maradt meg. Szerencsére – bár megviselve – a homlokzat előtt a szomorú és vígjáték két allegorikus kőalakja átvészelt a közel száz év viharát.

Néhány adat a statisztika kedvelőinek: A színház teljes beépített területe 1530 négyzetméter. Hossza 47 méter. Kiegyenlített szé-

lessége 33,5 méter. A nézőtér hossza 21 méter, szélessége 23 méter, magassága 12 méter. A színpad hossza 21,9 méter, szélessége 15 méter, magassága 16,3 méter.

A földszinti dohányzó (ma játékautomatáknak terme) falán lévő márványtábla arról tudósít, hogy „*Fellner és Helmer műépítészek tervei szerint Busch Dávid váradi főmérnök felügyelete, Kurbicza József építész vezetése alatt 1899–1900-ban építették (iff.) Rimanóczy Kálmán, Guttman József és Rendes Vilmos nagyváradi építészek*”.

A színházbelsőnek leírása, ahogy Kelemen István tanulmányában olvasható: „*A terem maga barokk díszítésű, s összhangban a teremmel: barokkos indíttatású a földszinti és emeleti előcsarnokok, valamint a lépcsők díszítése is. Mindenütt a fehér, az arany és a vörös variációi uralkodnak, és talán a színek harmóniájának köszönhető a terem megnyugtató, meghitt hatása. Sötétvörös kárpitozás borítja a páholyokat és az ülőhelyeket, metszett velencei tükrök díszítik az emeleti előcsarnokot, a folyosókat, a páholyokat, hatalmas, díszes csillár világítja meg a nézőteret, de a jó megvilágításban segít a kandaláberek és a kis karos csillárok sokasága is. Az épület akusztikája kitűnő, így zenés előadások és hangversenyek céljára is alkalmas.*”

A megnyitó óta eltelt több mint kilencven év alatt a színházat többször javították, tatarozták; technikai berendezését, világítását korszerűsítették. A lényeg azonban azóta sem változott – ahogy Dutka Ákos írta: – „*Ha zsúfolásig megtelt közönséggel tündököl és pompázik, s valami meleg, magnetikus áram öleli össze a karzat ezerszemű cézárját a páholyok és a földszint [...] színházrajongóival.*”

PÉTER I. ZOLTÁN

A MEZŐTELEGDI REFORMÁTUS TEMPLOM

A mezőtelegdi református műemlék templom a Sebes-Körös völgyének egyik legrégebb, legszebb és legnagyobb egyháza.

Építése, fenntartása szorosan kapcsolódik a középkori Telegdi családhoz, amely a XIII. század első felében szerezte meg Telegdet és környékét. E helység lett egyre gyarapodó uradalmuk központja, itt építették fel udvarházaikat, kegyúri templomukat meg a ferences kolostort, melyeket falakkal és kőtornyokkal vettek körül. (A kegyúri templomot a helység birtokos családja emeltette, díszít-

tette, papjairól anyagilag is gondoskodott, és az épület alatti kriptába temetkezett.)

A Szent István király tiszteletére szentelt késő gótikus templomot Telegdi István kincstartó emeltette 1504–1507 között, oly módon, hogy tulajdonképpen egy korábbi (XIII. századi?) félköríves stílusú templomot nagyobbított meg.

Sass Kálmán szerint e régi templom közel másfél méteres alapja a mai templom közepén húzódik, kelet–nyugat irányban. A román stílusú épület kisebb és alacsonyabb volt a mainál, hajója 12×8, szentélye 7×6 méter kiterjedésű volt. Lehet, hogy Telegdi Csanád esztergomi érsek építtette, vagy talán egy már meglévő, még régebbi renováltatott az 1320-as években. Ismeretlen festő gyönyörű freskókkal ékesítette. E falfestményeket az 1891. évi nagy tatározáskor fedezték fel, legtöbbjük ma is látszik. (A nyugati falon levők még akkor tönkrementek, egyes freskótöredékeket – pl. a szentélyben – újrameszeltek.) A festmények a diadalív nyugatra néző falán és a déli oldalon találhatóak, utóbbin látszanak a berakott félköríves ablakok is. A képeken felismerhető hat apostol és négy angyal, kezükben Krisztus kínoztatásának eszközeivel, Szent Miklós legendája, az angyali üdvözlés, a déli falon pedig három nemzeti szentünk: István és László király, valamint Imre herceg. Itt kell elmondani azt is, hogy az 1934. évi felújítás során a szentély déli, külső falán is találtak egy (kb...-x2 méter nagyságú) falfestményt, amely valószínűleg Jézus feltámadását ábrázolta. Ez azóta sajnos a felismerhetetlenségig tönkrement a rengeteg kipufogógáz hatására (közvetlenül a nemzetközi út mellett van!).

Ez volt tehát az a templom, amelyet Telegdi István kincstartó megnagyobbíttatott, a tájainkon akkoriban „divatos“ késő gótikus stílus jegyében. Balogh Jolán művészettörténész a telegdi templomból előkerült gyámkötödredék alapján valószínűnek tartja, hogy átépítésén váradi kőfaragók (is) dolgoztak. Az új istenházának nem volt tornya, csak egy fa haranglábja, amit 1789-ben vagy 1790-ben bontottak le.

A megnagyobbított épület építészeti érdekessége, hogy szentélye (12×8 m) és hajója (12×14 m) egyenlő hosszúságú, és a két tengely nem alkot egyenes vonalat. Feltűnőek a délnyugati oldal igen széles támpillérei is. A déli ajtó kerete aránylag egyszerű, a nyugatié, mely a torony építésekor pusztult el, a belőle származó kődarabok szerint, igen díszes lehetett. A kőboltozat talán még a török időkben pusztult el. Később lapos kazettás mennyezettel

helyettesítették, ez az 1909. évi tűzvészben semmisült meg. Azután készítették rabcból a mostani álmennyezetet.

A hatszög három oldalával záródó szentélyhez hozzáépített sekrestye eredetileg emeletes volt, földszintjén megmaradt a kézműves medence. Régebbi, emeleti részéről jártak fel a templom padlására, most a toronyból. A szószerket 1742-ben készítette N. Ónadi István és felesége, N. Dömsödi Borbála. Bizonyára már a középkorban lehetett (fa?) karzat, a mostani erős, vasidomokon nyugvót viszont valószínűleg 1912-ben készítették, hogy az akkor működésbe helyezett orgonát (Ország Antal nagyváradi orgona-építő műve) is megtarthassa.

A barokk stílusú tornyot 1791–93 között készítették Éder Jakab nagyváradi mesterrel. Talán ekkor építették a déli bejárat előtti portikuszt is. Azóta a torony felső részének alakja többször is változott (1909-ben villámcsapás miatt leégett), kivéve a hagyományos, már a helység 1692. évi pecsétjén is látható lapos, hatágú csillagot. A tornyot először 1797-ben, majd 1904-ben látták el órával. Harangjai nem régiek. 1893-ban járószintjét leaszfaltozták.

A templom alatti kriptában a Telegdi és más helybéli birtokos családok számos tagja nyugszik. A hajó és a szentély falain az említettek latin vagy magyar (verses) sírfeliratai sorakoznak. Művészi kivitelét és értékét tekintve kiválik a többi közül Telegdi István kincstartó 178x76 centi nagyságú vörös márvány síremléke. A szentély ellenkező, északi falán egy ugyanolyan méretű vörös márványlap talán szintén öt ábrázolja páncélos vitézként.

Ehhez a templomhoz egyébként érdekes hiedelmek fűződnek: pl. a veres barátoké volt, és a Körös alatt is áthaladó alagút kötötte össze a hegyen lévő Barátdombról. Egy másik hiedelem szerint a törökök építették és falába kincseket rejtettek, melyeket nemrégén ki is vettek, biznyság rá a külső freskó mezejében lévő üreg. Ez a valóban létező lyuk még a templom építéskor keletkezhetett, az állványzat egyik gerendájának a végét tartotta.

Az 1934. évi renováláskor került elő, és nem tömték be, nehogy megromgálják a külső falfestményt. ez tehát alaptalan mese. Az esetleges alagútra és a templom történetével kapcsolatos egyéb megválaszolatlan kérdésre csak a régészeti ásatások adhatnának feleletet.

VARGA ÁRPÁD

A NAGYVÁSÁR TÉR LEGRÉGIBB ÉPÜLETE

A vár 1692-es visszafoglalása után megindult a romos város újjáépítése. A vár körül is apró kis házak épültek, minden különösebb építészeti elgondolás nélkül. Itt alakult ki *Váralja*. A mai városképre nézve ennek semmi jelentősége nincs, mivel a várparancsnokság 1714. évi rendelete értelmében a vár védelmi vonalától nyugatra 500 lépés távolságban minden házat lebontottak. Eltűnt 162, minden építészeti értéket nélkülöző kis ház, és a város a megszabott határtól nyugatra épült fel újra. Ez a városrész a nevében is tükrözte az újjáépítést, mivel *Újvárosnak* nevezték. A későbbi Halácsy-féle térképen (1859) szaggatott vonallal pontosan ki van jelölve a határvonal *Váralja* és *Újváros* között. A Körös partján, a mai gyalogoshídnál indul dél felé, majd délnyugat irányban a Nagyvásár téren (ma December 1. tér) át eléri a mai Mihai Viteazul utcát, majd ennek nyugati oldalán halad tovább dél felé, egész a város széléig. Ez alig haladta meg a Sucevei utcát. Az építkezések lassan haladtak, sőt minőségi építkezésről sem beszélhetünk, ha arra gondolunk, hogy 1720-ban a városnak mindössze tíz kőből épült háza volt. Később ez a folyamat felgyorsult. A vártól nyugatra lévő szabad területet vásártérnek használták. Déli határa a Pece-patak volt (1905-től csatornázták, nyomvonala nagyjából a mai Kogălniceanu utcát követi). A tér keleti részén közvetlen a vár szomszédságában 1780-tól kezdve építkeztek. Ekkor már csökkent stratégiai jelentősége a várnak. Ezekből az épületekből nem maradt semmi, miután az Independenței tér számára az egész területet letarolták. A tér északi része még a XIX. század végén is csak a gyalogos hídig volt beépítve.

A tér nyugati frontjának legrégibb épülete a Vasile Alecsandri utca sarkán lévő 3. számú ház (régi számozás szerint 5.). Az épület valamikor az 1800-as évek elején épülhetett. Arról, hogy az 1836-os tűzvészt miképpen vészelte át – ami a Kapucinus utcán (ma Gen. Moșoiu) keresztül átterjedt a Nagypiac térig is, ahol elégtek a piaci bódék, akárcsak a Sas (ma Independenței) utca a fogadóval együtt –, nincs tudomásunk. Meglehet, hogy a tűzvész után – ha már ekkor létezett – javításra, átépítésre szorult. A századfordulón Nicolae Zsiga tulajdona, és földszintjén Böszörményi Lipót cementkereskedése volt. De helyet kapott benne Schwartz József rövidáru üzlete is. A romantikus kor építménye. Homlokzatának emeleti részén az egyenes lezárású konzollal alátámasztott szemöldökű ablakai a

reneszánsz formavilágra emlékeztetnek. A földszintnek neogótikus íves lezárású ablakai vannak. A térre néző homlokzata 15 tengelyes és egységes hatású. A V. Alecsandri utca felőli homlokzat földszintjén mindössze két ablak íves lezárású. Kár, hogy a nemrég befejezett tatarozási munkálatok során az egykor megváltoztatott három ablak és ajtó nem kapta vissza a többihez hasonló formáját. A jövőben az építkezési engedélyek kiadásánál az Építkezési és Városrendezési Hivatalnak az ilyen „apróságokra” is jobban oda kellene figyelnie, mivel egy-egy tatarozás alkalmából minden különösebb plusz kiadás nélkül visszaállítható az épületek stílusegységét tükröző homlokzat.

PÉTER ZOLTÁN

ELTEMETETT EMLÉKMŰ

Naplórészletek

1986. május. Barátom, B. Gyuri, egy emlékműről mesél, amelyet eltemettek. Utolsó beszélgetésünk volt ez, nem sokkal később végzett vele az infarktus.

1990. január. Ismét eszembe jut utolsó beszélgetésünk B. Gyurival. Nem hagy nyugodni egy gondolat. Elhatározom, hogy kimegyek Püspökibe; barátságunk emléke arra kötelez, hogy ki-nyomozzam az emlékmű sorsát.

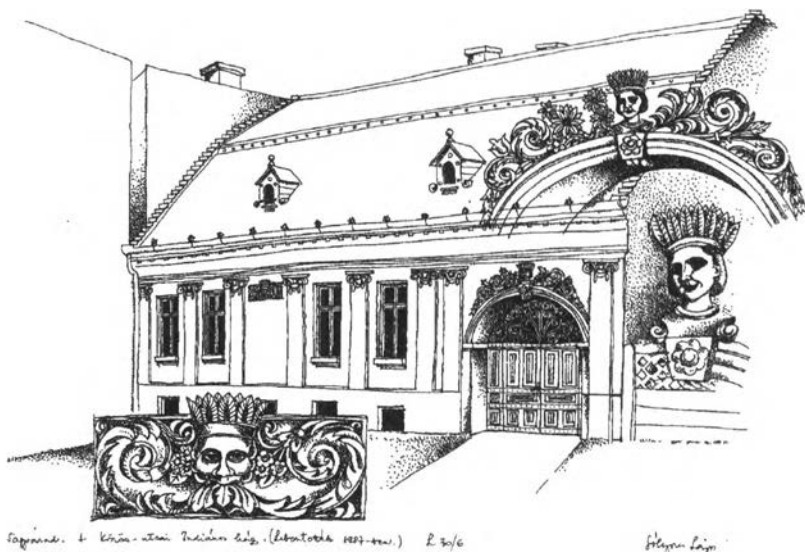
1990. február. Biharpüspöki. Az emberek félnek, még mindig félnek beszélni. Senki nem tud semmit. Egy idős bácsit állítok meg. Körülnéz, aztán halkán mesélni kezd. „Tudja fiam, valóban állt itt az iskola előtt egy emlékmű, az első világháború áldozatainak emlékére, hogy emlékezzen az utókor azokra a falubeliekre, akik Doberdónál, Piavénál vagy Galíciában alusszák örök álmukat. Aztán 1962-ben már nem tetszett az elvtársaknak. Nagy gödröt ásattak és az egészet traktorral behúzták.”

1990. március. Tovább nyomozok. Orth Imre tiszteletes úr fényképgyűjteményében rátalálunk az emlékműre. Úgy két méter magas. Oldalán márványtábla 120 névvel. Megdöbbentő szám. Mennyi értelmetlen áldozat. Vajon kik voltak? Fialalok, idősebbek? Szülőtől, feleségtől, gyerektől, kedvestől szólította el őket az ostoba

háború? Vajon hová, mely világrész jeltelen tömegsírjába temették el őket? Eltöprengek sorsukon. 1962-ben az emlékezetből is kitörölték őket. A nevüket megőrkítő márványtablát is eltemették... és ismét csak jeltelen sírba.

SOMOGYI IMRE,
a Műemlékvédő Egyesület titkára

A BIHAR MEGYEI MŰEMLEKVÉDŐ EGYESÜLET adományokat fogad el. A donációkat a következő CEC-számlán lehet felajánlani: Cont CEC 451109/120 Donația pentru: „ASOCIATIA PT. OCROTIREA MONUMENTELOR ISTORICE din județul BIHOR”.

Egy érdekes díszítésű épület a hajdani Körös utcán:
Az indiános ház

KIT ÉRDEKEL A VÁROSKÉP?!

A rosszul értelmezett szabadság leple alatt 1989 decembere óta egyesek megpróbálták ma is érvényes jogszabályokat figyelmen kívül hagyva, saját elképzelésük szerint építkezni. Hogy mi lesz a városképpel, esetleg az épületek szilárdságával? Ilyen apróságokkal minek foglalkozni?... E káros szemlélet áldozata lett a Iosif Vulcan utcai 9-es számú ház is (az FC Bihor klub mellett), amely 1910-ben épült szecessziós stílusban az ismert építész, Mende Valér terve alapján. A ház homlokzatát letisztult formák, egyszerű vonalvezetés és egyenes lezárású ablakok jellemzik. A különböző szintek közötti harmóniát egy délelőtt folyamán semmisítette meg „dicséretes gyorsasggal” egy építőbrigád, úgy, hogy a 14 óra körül riasztott Városrendezési Hivatal szakembereinek nem maradt más hátra, mint a pénzbírság kiszabása. (Ez ellenben nem okozott különösebb fejtörést.)

De mi is történt valójában? Az emeleti ablakokkal harmonizáló vitrineket kisebb, félköríves ablakokra cserélték fel. Mindezt belső átalakítási munkálatok előzték meg, a festés még ma is tart. A bent dolgozó szobafestők kérdésekre nem tudták, vagy nem akarták megmondani, mi lesz a helyiség újabb rendeltetése (ott eddig játékautomaták voltak). A „tulajdonoshoz”, Mircea Indrieșhez küldtek az FC Bihor klubba. Vele nem sikerült beszélnem, úgy tudták, kórházban van. Az Építkezési és Városrendezési Hivatal, közismert nevén a „sistemizare” fiatal vezetőjétől, Mircea Lungu műépítésztől megtudtam, hogy a tervrajzot egy magántervező készítette (talán szakmai szolidaritásból nem akarta megnevezni). Ez a homlokzati változtatásokat nem tartalmazta. A munkálatokra építkezési engedélyt nem kértek. Azt, hogy az ingatlan tulajdonosának (Község- és Lakásgazdálkodási Vállalat) beleegyezését sem kérték, ezek után fel sem tűnik. De azért jó tudni, hogy érvényben van még az 1977/8-as számú törvény, amely világosan kimondja, hogy az épületeknél tilos, bármilyen változtatást eszközölni, kivéve azon eseteket, amikor ezek nem érintik annak stabilitását. Ez utóbbi esetben is engedélyre van szükség, amit szakértői vizsgálat alapján ad ki az illetékes hivatal (Inspectoratul Județean Pentru Calitatea Construcțiilor). Természetesen ezt az előírást is figyelmen kívül hagyták az építetők, akárcsak az épület műemlék jellegét. Az eset kapcsán megtudtam még Lungu műépítésztől, hogy

értésítették a múzeumot is, az építkezések minőségét felügyelő megyei hatóságot, és megindítják az eljárást az eredeti állapotok visszaállítása érdekében. Öröndetes, hogy helyi hatóságainknál értő, felelősségtudó szakembereink vannak, akiknek szándékukban áll megmenteni mindazt, ami még megmaradt építészeti értékeinkből. De éppen a küzdelemben maguk mellett kell tudni mindazok erkölcsi támogatását, akik szeretik és óvják városunkat – a Műemlékvédő Egyesület sokban segítheti munkájukat –, és elsősorban városunk vezetőit.

PÉTER ZOLTÁN

ADORJÁN VÁRA

Szalárd mellett, a Berettyó partján áll magányosan egy körülbelül 6–8 m magas, megközelítően téglalap alaprajzú öregtorony maradványa, az egykori Adorján várának megmaradt része. A vártól délre feküdt régi kis egyházzal Adorján falu, mely nevét valószínűleg védőszentjétől, Szent Adorjántól vette, és a felépült várral együtt egy terjedelmes nemzetségi uradalom központja lett. E település feltehetően a török hódoltság idején szűnt meg, és mint puszta tartozott Szalárdhoz.

Az adorjáni uradalom alapjait a Geregye nembeli I. Écs fia, Pál országbíró fektette le, aki már 1236-ban több birtokot nyert a királytól ezen a vidéken, köztük az adorjáni birtokot is. Feltehetően ő építtette fel a tatárjárás után, 1242–1276 között Adorján várát. A vár első említése 1277-ben történik castrum Adrian alakban, amikor a királyi seregek segítségével a Borsa nembeli Tamás elfoglalta a várat a IV. László király ellen fellázadt Pál fia Miklóstól. IV. László halála után az Anjou-párti Borsák fellázadtak III. Endre ellen, aki serege élén 1294-ben elfoglalta a várat, miközben Tamás fia Lóránt erdélyi vajda életét vesztette. A vár továbbra is a Borsák kezén maradt, 1317-ig, mikor is az e nembeli Kopasz nádor Károly Róbert ellen fordult. A királyi seregek elfoglalták a várat, Kopasz birtokait elkobozták. Adorján vára 1395-ig királyi vár volt, ekkor Zsigmond király Szalárd városával együtt (oppido nostro Zalard) Csáky Istvának és fiainak adományozta. Ez időtől hosszú századokon keresztül a család birtoka volt. A törökök 1598-ban rövid időre elfoglalták, visszavétele után továbbra is a Csákyak birtokában maradt.

Pusztulásának körülményeit nem ismerjük. A kegyelemdőfést a Berettyó medrének rendezésekor kapta, bár ekkor már csak a romok állottak. A Berettyó csatornáját éppen a vár közepén vezették át. Így ma már csak ez a kis faldarab áll emlékeztetőül a gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező várból. E maradvány is nagyon ingatag, egy nagy vihar könnyen ledöntheti. Társadalmi összefogásra lenne szükség, hogy alapjait megerősítsék, megvédvén ezáltal a végleges megsemmisüléstől. Szalárdon biztosan lenne egy lelkes kis csoport, amely szakember felügyelete alatt ezt elvégezné.

DUKRÉT GÉZA

AZ ORSOLYA-ZÁRDA ÉS A SZENT ANNA-TEPLOM

A zárda és a templom története 1771. március 19-én kezdődött. Szenczy István babolcsai apát, váradi kanonok (1757–1780) 20 ezer forintot adományozott az Orsolya apácáknak, leánynevelő intézet fenntartására. Házat vett 8 ezer forintért, zárda céljára átalakíttatta és megkezdte a Szent Anna tiszteletére szentelt kápolna építését is. A zárda legrégebb része volt a refektórium és konyha körüli szárny. Szenczy István építtette a Fő utcán a templomtól északra levő egyemeletes klauzura épületet is, 1772-ben. A zárda bejárati kapuja még a múlt században is közvetlenül a kápolna mellett, ebben az épületrészben volt, ott, ahol ma fehérműs üzlet van. Az egykori kapu vonala jól kivehető ma is a kirakat felső ívelésén. A kis fatornyos barokk templomot 1774. október 29-én szentelték fel. A tőle délre eső hattengelyes épületrészt, valamint a sarkon túl, a mai Moscovei utca 11. szám alatti épületrészt 1773-ban már Rier Ferenc kanonok építtette. A zárdának csak ez a két része épült a XVIII. században. Erről némi képet kaphatunk Schütz József (1818 körüli) rézmetszetről. A háromszögű oromfallal bíró hagymasisakos tornyú templomot jobbra és balra épületszárnyak övezik. A zárdát 1857-ben bővítette Szaniszló Ferenc püspök. Ekkor épült a Fő utcán a klauzura épülettől északra egy tizenhárom tengelyes rész, már gótizáló kiképzéssel. Hasonló módon átalakították a már meglévő zárdahomlokzatokat is. Szaniszló püspök nevéhez fűződik – Győrffy

László nagyprépost anyagi segítségével – a templom homlokzatának átépítése is, gótizáló stílusban. *„A csúcsíves kapu, fölötte a nagy ablakrózsa, s a lépcsőzetes oromfal, a karcsú, négyszögletes torony csúcsíves ablakai és szerény mérmű-díszítményei ugyancsak a XIX. század második felének pszeudogótikus ízlését tükrözik, mely Váradon Szaniszló püspök átépítéseit általában jellemezte”* (Bíró József). A bejárat feletti háromszögű kronosztikonról a Szent Anna tiszteletére emelt templom alapítójának nevét (Stefanus Szentzy), valamint a nagybetűs római számok összeolvasásából a templom építésének évét (1778-at) olvashatjuk. A kapubejárat mellett levő kis márványtábla arról tudósít, hogy *„Ezen vonásig emelkedett a kiáradt Körös vizének magassága 1851. augusztus 13-án.”*

1877-ben Győrffy László hagyatékából újabb tizennégy tengelyes résszel bővítették az egykori Zárda (ma Moscovei) utcai részt. Ha megfigyeljük az egykori zárda homlokzatát, a templomtól északra levő hét tengelyes rész, valamint a tőle délre fekvő sarokrész mindkét szintjén egykoron négyszögletes zsalus ablakok voltak. Az emeleti ablakok alatt páros mérművek és rozetta húzódtak meg. A századfordulón a templomtól északra fekvő rész földszintjét üzletekké alakították, később a déli sarokrészt is. De eltűntek az emeleti ablakok zsalui is. A Moscovei utcai – 1877-ben épített – tizennégy tengelyes résznél az ablakok kiképzése elüt a többiekétől: nagyobbak, a mérművek hiányoznak és csak a rozetták láthatók. A Fő utcai tizenhárom tengelyes rész már mellőz minden díszet. Itt az ablakok alatt kötény, közöttük lizénák vannak. A középső három ablak felett a homlokzat lépcsős attikában végződik, mely valaha felírást tartalmazhatott. Az ettől az épületrésztől északra levő saroképület már későbbi építmény, eklektikus stílusban. Itt még 1885-ben is *„az utca díszét nem igen emelő kőfal kerítés zárta be az Orsolya apácák kertjét”* (K. Nagy Sándor). És végezetül még egy adat a mai Ady Endre Líceum épületéről. Az érettségiző tablókon, kicsengési lapokon oly előszeretettel ábrázolt gótizáló kapubejárat nem eredeti, hanem 1930-ból való toldalék.

PÉTER ZOLTÁN

ÖRÖKSÉGÜNKHÖZ MÉLTÓAN

*„Mi erdélyiek mindig büszkék vagyunk egymásra.
Ha valamelyikünket kitüntetés ér,
mindnyájan felemeljük a fejünket.”*

Örömök és bánatok, történelmet író események sodrásában néha meg kell állnunk, hogy erőt merítsünk – mint már annyiszor – múltunk nagyjainak cselekedeteiből. Kötelességmulasztás lenne nem számon tartani és nem megővni művelődéstörténetünk még meg-lévő tárgyi emlékeit.

Várad nem bővelkedik műemlékekben, ezért megőrzésre méltó a kétszáz éves Rhédey-kápolna. (A kis mauzóleum építészettörténeti leírása már megjelent a lap hasábjain.)

A Rhédey-család a történelmi Erdély egyik legrégebbi családja. A XIII. század végéről írásos bizonyítékok vannak a család létezéséről. Ekkortól már hitelesnek tekinthető erdélyi, illetve magyarországi szereplésük (a dobokai, az erdőszentgyörgyi és a bihari ág). Néhányan a család nagyjai közül: Rhédey Ferenc váradi kapitány, bihari főispán; hasonnevű fia erdélyi fejedelem (1658); Rhédey László, akinek nevéhez fűződik a kolozsvári Nemzeti Színház, az akkori Kőszínház megalapítása (1792); Rhédey István gróf, a II. bihari nemzetőrség századosa (1848); és végül egy különleges kapcsolat, híd, amely összeköt, és amire egy kicsit büszkék vagyunk: Rhédey Claudia, a világszép magyar grófnő, az angol királyi család közvetlen rokona (II. Erzsébet, a jelenlegi brit uralkodó a grófnő ükunokája).

Az eredetileg a kápolnában nyugvó Rhédey Lajos a város mecénása volt. Ő javasolta, „hogya a váradi utcák más városok példájára égő lámpásokkal világíttassanak meg”, és ő adományozta a városnak a Rhédey-kertet, ahol a kis mauzóleum is áll. Íme, egy részlet a gróf alapítványleveléből: *„Huszonnyolc esztendőket töltöttem el ezen régi híres Nagyvárad városában... Ezen hosszas és kellemes tapasztalás bírt engem arra a meghatározásra, hogy az úgynevezett Rhédey-kertet, melynek egy része néhai Kohányi Kácsándy Therézia kedves feleségem és önmagam múlandóság alá vetett örökös nyugvóhelyének legyen szentelve – az egész publicumnak üdőtöltésére szolgáló közönséges mulatóhelynek elkészítettvén, halálom után hatezer forint capitalissal együtt Nagyvárad városának oly móddal testállyam, hogy*

*azon kert soha el ne idegenítessék, sem akár mely szín ... vagy tekén-
tet alatt más végre fordítottasson...” (1818. jan. 1.)*

Majdnem száz évvel ezelőtt a nagyváradai sajtó lelkesen üdvözölte Jászai Mari nagyszerű ötletét, hogy szeretné az Elektrát nyílt, fedetlen színpadon eljátszani. Ez 1897-ben történt, amikor a Rhédey-kertben egy csillagvirágos estén felhangzottak a klasszikus szerep gyönyörű szavai. Várad ekkor kapta a „Magyar Bayreuth” nevet...

A nagylelkű gróf megérdemli az utókor háláját és a kegyeletet, ezért a Bihar Megyei Múemlékvédő Egyesület szeretné megmenteni, és a lehetőségekhez mérten helyreállítani a Rhédey-kápolnát. Ehhez kérjük minden jószándékú váradlakos, vállalatok, intézmények, társaságok anyagi támogatását. (Az Egyesület CEC-számla száma: 451109/120.)

Örökségünk, erősségünk lesz az eljövendő időkben, és a megmaradt darabkák egyszer teljes egészévé válnak...

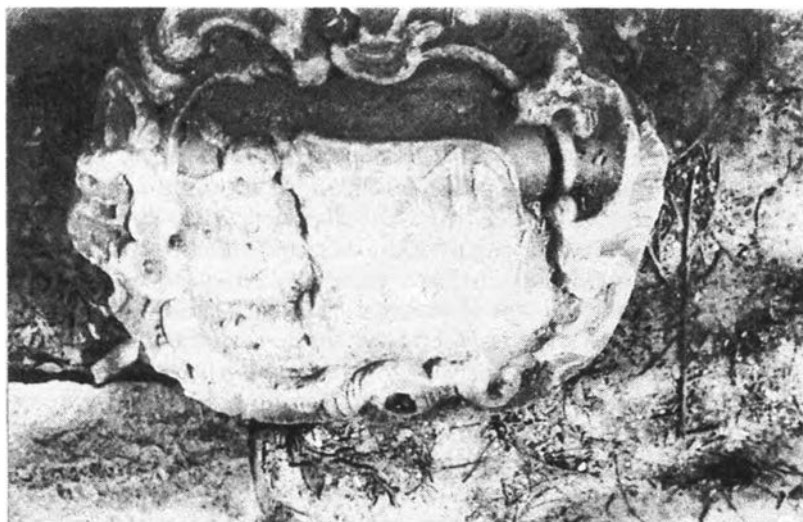
NÉMETH KATALIN

A 420 ÉVES BÁSTYA

„Az olasz fejlődési vonalba kapcsolódik – Balogh Jolán megfogalmazása szerint – Várad ötszögű, ötbástyás vára. Szabályos középponti elrendezésű alaprajzának művészi harmóniája, kifejező ereje megkapó. A centrális építkezés renaissance eszméje grandiózus formában öltött benne testet. Tervezőjét erre a megoldásra ihlethette már a középkori belső vár is szabálytalan kört alkotó kerítésfalával. Ehhez a maghoz kitűnően simult az ötszögű külső vár, annak cortinái vagy – régi helyes magyar elnevezéssel élve – köz-kőfalai, csaknem futó vonalaikkal formailag mintegy kiemelik a belső várat, a sugárszerűen szertenyülő, ék alakú bástyák meg erős és merész hangsúlyt adnak az egész épületkomplexusnak.” A külső vár építése egy hosszabb folyamat eredménye volt, ennek sorában épült 1572-ben a vár északi bástyája, az Aranyos bástya. Felépítése: téglá, sarkain kőszegéllyel (armírozással). Az egész bástya, de főleg annak kőszegélye az eltelt évszázadok során erősen megrongálódott. A bástya ormát egykoron kőbe vésett 1572-es évszám, és oroszlánfejtől tartott aranyozott

Báthory-címer ékesítette. A címer, utalás volt arra, hogy a bástya Báthory István idejében épült. A művészi faragvány hatását még az aranyozás is fokozta. Egyébként innen kapta a bástya az Aranyos nevet is. A negyvenes évek elején még látható volt a címeres oromdíz. Ma már csak a töredékes évszámós tábla (...572) és az azt tartó orozlánfej látható. A fejedelemség alatti Aranyos bástya többi társával egyetemben a későbbiek során hűen tükrözte nevében a történelmi változásokat. A török hódoltság alatt Aranyos kapu – Kapudan tabiesi névre keresztelték. A visszafoglalás (1692) után az osztrákok Szent Józsefről nevezték el. Románul Bastionul Aurit néven ismerték, míg nem az utóbbi évtizedekben ez is kikopott sok más értékkel egyetemben a hatóság szótárából. Közben állapota az egész várral egyetemben egyre romlott. Pedig már ötven éve is, az akkori Műemléki Bizottság felhívta a figyelmet arra, hogy még a szükséges általános renoválás előtt sürgősen gondoskodni kell a várfalak konzerválásáról, mert egyes részei oly rossz állapotban vannak, hogy leomlásukkal számolni kell.

PÉTER ZOLTÁN

Egy kőtöredék 1990-ben

AZ ÚJVÁROSI NEOLÓG ZSIDÓ TEMPLOM

Városunk első zsidó templomáról Váralja kapcsán történt említés. Itt épült fel 1786-ban (tévesen a mai elnevezés után, Velencének tartják e helyet) az első zsidó kórház. A váradi chevra kadisa 200 éves története című kiadványban az olvasható, hogy: „Váralja megalapítása után templomuk mellett létesítették” az első szerény kórházat (a mai 3-as kórház utcai kiszögellésében volt). Ezek szerint itt már létezett egy templom, esetleg imaház, annak ellenére, hogy Ó-templomnak a Grósz Mór hitközsége vezetése alatt, 1803-ban emelt templomot tartják. Schütz József 1817-ből való rézmetszetén jól látható ez a háromszögű oromzatú, a környezetéhez képest nagy épület. Ugyanezen a telken 1851-ben felépítették az ezer személy befogadására alkalmas templomot, amelyről a századfordulón kiadott városismertetés úgy emlékezik, mint: „Váraljának egyik legdíszesebb középülete”. Az utókor nagy veszteségére mindkettőt lebontották. Az üresen maradt telekre a kórház új szárnyát építik.

Az 1870-es egyházszakadás után az újvárosi neológok 1878-ban a Kossuth (ma Independentjei) utcában felépítették az új templomukat, melynek hatalmas kupolája messze uralja a környéket. Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy a hely megválasztásában mennyire befolyásolja az építkezőket az, hogy az ókori Palesztinában a zsinagógák a folyók vagy tengerek partján épültek. A templom egyik legérdekesebb épülete városunknak – K. Nagy Sándor megfogalmazásában (1885): *„Egy nagy négyszögű magas épület tetejéből terjedelmes kerek kupola emelkedik fel, hosszú keskeny ablakokkal sűrűen egymás mellett... A »Czion« vagy »haladó parti izraelita« templom ez a nagy kupolás épület, melynek Sas-utczára néző homlokzatának két szegletén kettős táblák állanak a héber betűkkel írott Tízparancsolattal – közepén pedig az ajtó felett félkörben aranyos héber betűkkel ez van felírva: »Építsetek nekem házat és lakni fogok közöttetek.« A Körös felőli ajtó felett magyarul ezen felírás áll aranyos betűkkel: »Lépjetek be kapuin a hála áldozatnak.«”* Ez utóbbi felírás ma már nem látható.

A tulajdonképpeni bejárat a templom nyugati végén van, és pedig középen három félköríves ajtó a templomba, míg két szélső egyenes lezárású ajtó a nők számára biztosítja a feljutást a karzatra. A templom mór stílusban készült a századvégi eklektika jegyében. Legdíszesebb az Independentjei utcára néző homlokzata, az ezen domináló nagy félköríves ablakokkal. A templomba belépve első

pillanatban szembetűnik a keleti falnál lévő Tóraszekrény, amely fülkeszerűen mélyül a falba. Itt őrzik a szent iratot, a Tórát (azonos a keresztény vallások Ótestamentumában is meglévő, Mózes öt könyvével). Az újabb neológ templomoknál lehetséges elrendezés szerint a Tórafelolvasó emelvény itt, a Tóraszekrény előtt található – nem a közepén lévő bima – és azzal szinte építészeti egységet alkot. A néhány lépcsővel magasabb emelvény vaskorlással van a templom többi részétől elválasztva, közepén a felolvasáskor a Tóra elhelyezésére szolgáló asztallal. A Tóraszekrény felett a váradi Jónás István által készített orgona található. A csodálatosan szép belső díszítés Horovitz Mór kassai festőnek nevét dicséri. A templom közepén, a kupola alatt a talapzatba helyezett kőtábláról még ma is leolvasható az építés éve: 1878.

A tervező Busch Dávid városi főmérnök volt, a kivitelező pedig id. Rimanóczy Kálmán, aki mai értékek szerint igen rövid idő alatt – 1877. ápr. 9.–1878. szept. 24. között – építette fel a templomot. Újváros templomát a közelmúltban külsőleg renoválták, az esedékes belső restaurálás is következni fog. Ez városunk egyetlen egyéni értékű mór stílusú temploma, s egyben jelentős építészeti érték is, ezért méltán várhatja el megbecsülését a mai emberiség és az utókor.

PÉTER ZOLTÁN

SEBESVÁR

A Kolozsvár felé vezető úton, a Sebes-patak és a Körös találkozásánál fekvő Bologa kisközség közelében, egy hegyorom tetején láthatóak Sebesvár maradványai. Ősi település közelében állunk, amely már a bronzkorban is lakott vidék volt. Ettől 800 méterre, északnyugati irányban, nem messze a Sebes és a Körös összefolyásától elterülő fennsíkon, megerősített római tábor (castrum) állott. Ez a rómaiak által Resculumnak nevezett település és az erődítmény őrködött az Aquincumból induló, Kolozsvár (-Napoca) felé vezető ősrégi közlekedési út felett. A tábor valószínűleg két szakaszban épült: az elsőben röviddel Traianus második háborúja után földvárként; a második szakaszban pedig, Marcus Aurelius uralmának kezdetén, kővár alakjában. A római erődít-

mény (castrum Africa) helyén állott később az agathyrzek földvára, mely a népvándorlás korában elpusztult.

Az utóbbi ásátások során arra a következtetésre jutottak, hogy a honfoglaláskor Erdélybe telepedett magyarság a várat romjaiból felépítette, és az 1241. évi tatárjárásig használta. Ez a kisméretű erősség a mongol-tatár hadak dúlásának esett áldozatául. Helyén épült fel később az új kővár, a romjaiban ma is látható Sebesvár. Nevét az itt folyó Sebes-pataktól, illetve az alatta fekvő falutól vette, de nevezték Hunyad várának, Bánffyhunyad után és Kalotaszeg várának is Kalotaszeg vidéke után, mivel korábban mind a kettő tartozéka volt. A vár feladata minden bizonnyal az volt, hogy egyik védőbástyája legyen annak az „arany útnak”, amely a középkorban Zalatna-Kisbánya bányavidékéről indult ki és Albac téren át a Kissebes völgyébe vezetett, innen elhaladva, a Sebes-Körös irányába vette útját, Nagyvárad és Buda felé. Itt, a Sebes-Körös völgyén keresztül haladó úton szállították az aranytartalmú port, a sót, az ércet és a jobbágymunka más termékeit.

A vár építését a Geregye nembelieknek tulajdonítják, akik a tatárjárás után a sólyomkői, almásvölgyi adorjáni uradalmakat birtokolták. A vár neve első ízben egy 1319-ben kelt oklevélben tűnik fel, melyben Károly Róbert bizonyos birtokokat adományozott Elefánthy Dezső sebesvári várnagynak. Királyi vár volt és királyi kézben tartották a későbbiek során is. Zsigmond király 1399-ben Mircea cel Bătrân havasalföldi fejedelemnek adományozta a várat, amely néhány év múlva ismét királyi tulajdon (castrum regis) lett. Így szerepel 1408-ban is. 1432 körül Zsigmond király adománylevele alapján a Losonczy-Bánffy család birtokába jutott, s egészen a XVII. század végéig birtokukban is maradt. A vár bővítése, a kaput védő északi rondella és a várudvar két oldalán levők építése is az ő nevékhöz fűződik. 1473-ban Bánffy György, 1483-ban ő és Mihály a Sebes várához tartozó aranybányáikban évi 500 forintért, fele nyereségre, társukká fogadták Báthory István országbíró és erdélyi vajdát.

A XV. században Sebesvárat vámhelyként említik. Még a XVI. században is ott állt a többi vámközpont vagy vámszedőhely mellett, ahol a kolozsvári mesterek és kalmárok elhaladtak.

A fejedelemség idején a vár jelentősége újra megnőtt, feladatává vált a dési és kolozsi sóbányák védelme a törökökkel szemben, és egyúttal menedékkül szolgált egyes erdélyi fejedelmeknek is. 1598-ban, amikor a törökök Váradot ostromolták, Báthory Zsigmond 15 000

főnyi seregével itt tartózkodott, de nem ment a védők segítségére. A XVII. század kezdetén Sebesvár Báthory Gábornak, a gőgös erdélyi fejedelemnek nyújtott menedéket. 1660. május 22-én a fenesi ütközetben súlyosan megsebesült II. Rákóczi György fejedelmet hozták ide, és másnap innen vitték Váradra, ahol két hét múlva meghalt. Várad még ebben az évben elesett. A hírré az erdélyi Diéta őrséget helyezett el a várban. A törökök elrendelték a vár lerombolását. A ravasz Bánffy megígérte, de a parancs teljesítését halogatta.

A XVIII. században, Rákóczi Ferenc felkelése idején újra említik Sebes várát. A fejedelemség megszűnése után a vár elvesztette jelentőségét, őrzését osztrák helyőrség vette át. A Bánffy-család a várat elhanyagolta, pusztulásnak indult. Csak XIX. század végén intézkedett egy osztrák–magyar műemlékbizottság az épen maradt torony megerősítéséről, s az még ma is látható. Az őrtorony 25 m magas teteje beomlott. Falában két szinten láthatók a földemeket elválasztó gerendafészek nyomai és az emeletre vezető kőlépcső maradványai. A 80 m hosszú, 20 m széles várudvar északi és nyugati oldalait, valamint az öregtorony keleti oldalán lévő kaput egy-egy félkör alakú rondellával erősítették meg. A védőfalak 15–20 m magasak lehettek. Ma ezek maradványai láthatók.

DUKRÉT GÉZA

SZÉKELYHÍD VÁRA

Az egykori vár Székelyhíd közelében, a mostani Várad–Szatmár vasútvonaltól nem messze épült.

A várépítő Albisi Zólyomiak 1317-ben jelentek meg a vármegyében. Albisi Márton fiai, Dávid és Lőrinc – Bunyitay Vince kutatásai szerint – 1402-ben adományként kapták Székelyhidat a királytól, és 1417 körül felvették a Zólyomi családnevet. A gyorsan fejlődő Székelyhídon a család 1460-ban várépítési jogot kapott. Az alföld és az erdélyi utak találkozásánál előbb földvárat építettek. A vár jelentősége később, a törökök előretörésével nagyméretekben megnőtt.

Az 1514-es parasztfelkelés idején a felkelők májusban lángba borították a vármegyét. Előbb Körösszeget, a Csákyak várát dúlták

fel, majd a székelyhídi várat támadták meg, ahol a négy Zólyomi testvér – családjukkal együtt – a lázadók dühének esett áldozatul.

A Zólyomiakkal való házasság révén a Makó család kapta meg a várat, a hozzá tartozó birtokokkal együtt. Ezeket a család utolsó fiúsarja, László 1536-ban végrendeletileg Szokoly Györgynek, nővére fiának hagyta. János Zsigmond azonban még ebben az évben Varkocs Tamásnak adományozta.

A tatárok 1598-ban felégették Székelyhidat. A várat nem tudták bevenni, mert az szinte megközelíthetetlen volt a mocsarak miatt. A várba cölöpökre épített hídon lehetett csak bejutni, bevételére pedig az őrség kiéheztetése esetén volt csak esély. Az 1601-es adatok szerint a vár inkább csak földből és fából készült, épületei egyszerűek, udvara kicsi volt.

A XVII. század elején a vár ismét a Zólyomiak tulajdonában volt. Zólyomi Dávid Bethlen Katalinnal kötött házassága révén Székelyhidat is megkapta. Mivel Zólyomi Dávid a fejedelemségre tört, I. Rákóczi György 1633-ban elfogatta, a várat elkobozta és fiának, Györgynek adta. Minden adat azt bizonyítja, hogy a várat a fejedelem építtette ki jelentős erősséggé, az Ér mocsarainak védelme alatt. Ekkor nyerte el végleges formáját is, ami az 1665-ös metszeten látható. A terméskő alapokra épített téglabástyákat 1638–1642 között készítették el. A négy bástya neve a következő volt: Vezér, Kerek, Dobó és Telegdi. A hídfő védelmére 1644-ben elkészült a csillagsánc.

A vár erősítése II. Rákóczi György alatt is folytatódott. A fejedelem a törökök fenyegető fellépésére, 1658. július 19-én és november elején Székelyhídra húzódott vissza. Az 1660 áprilisában megindított büntető hadjárat során – Szalárdi János feljegyzése szerint –, Pocsaj várának lerombolása után, május 10-én a törökök a székelyhídi vár alá értek. A török támadást Borbély Albert kapitány sikeresen visszaverte. Az elvonuló ellenség dühében a vár körüli szigetekre menekült lakosságot gyilkolta le.

Várad elestével – 1660-tól a székelyhídi vár jelentősége megnőtt, a végvár szerepét töltötte be, mivel a két nagyhatalom terjeszkedési vonalán feküdt.

A vár sorsát az 1664-es vaskvári béke pecsételte meg. A szemben álló felek közt vitát kiváltó várat 1665 januárjában lerombolták. A várat, amit az ellenség soha nem tudott elfoglalni, az osztrákok (császáriak) sietve robbantották fel a törökök jelenlétében, ezzel is gyengíteni akarván a fejedelemséget.

Székelyhíd közelében ma is látható a várdomb, jól kivehető a bástyák és a falak alaprajzainak földdel betemetett helye. A vár alapjainak kiásása a várdomb feltárása egyik történelmi emlékünkhöz megmentését jelenthetné.

KORDICS IMRE

ÜNNEPRE KÉSZÍTIK A TEMPLOMAT

Most volt alkalmam először úgy ismerkedni a váradi várral – szemlélődni –, hogy utamban sem civil ruhás funkcionárius, sem katonára fel nem tartóztatott; természetesen kihasználtam az alkalmat, hogy a vártemplomnál is elidőzzek, a bejárati árkád alatt léptem be Isten házába, s bár a belső helyiségben renoválási munkálatokat végeznek, a várbeli szent hely-, s a falak monumentalitást sugárzó erejétől lenyűgözve álltam meg: Szent László-zsolozsmák sorai jutottak eszembe (a latin nyelvű hálaadó énekek avatott fordítója a nagyváradi költő, Tóth István). Hát mégiscsak létezik gondviselés – kapcsolatunk önkéntelenül imára kezem –; ami az egyházzal volt, az ismét az egyházzal!

– Élhetünk azzal a reménnyel, hogy a római katolikusok, s a magam egyháza, a reformátusok visszanyerhetik jogos tulajdonukat? ... – kérdeztem Tempfli József római katolikus püspöktől.

– A nagyváradi vártemplom nem működött külön plébániaként. A vár helyőrségének temploma volt, ami nem akadályozta meg a helybelieket abban, hogy a miséken részt vegyenek. 1918-at követően a román katonaság jelenlétével – kimondottan számukra – alkalomszerűen az ortodox egyház szertartása szerint is celebráltak istentiszteletet. 1948-ban a termelőszférában, intézményeknél, egyházaknál általánosan érvényesített államosítással, a római katolikus egyház tulajdonában levő javakkal együtt a várbeli templomot is kisajátította a hatalom. Az épület állaga az elmúlt negyvenkét évben teljesen leromlott. Most, a renoválás alkalmával ezért voltunk kénytelenek teljes egészében felújítani a tetőszerkezetet. A mesteremberek szerint, egy évet se bírt volna ki a régi gerenda-szerkezet, s összeomlott volna. A gondviselés valóban velünk volt! A jogtalan bitorlók – még néhány év! – s teljesen tönkreteszik az

épületet. Volt ott különböző raktár, fegyver- és municiótár, a belügyisek – szekusok – fészke. Római katolikus hívő, egyházi ember oda be nem tehetette a lábát.

– *Mi történt a belső berendezéssel, az oltárral, a szentképekkel, az egyházi kegytárgyakkal?*

– Esztelen pusztítás, megsemmisítés áldozatai lettek. A Szent László-legendák hithű szemléletét vélem felismerni abban a történetben, amit egy váradi ember mondott el nekem, miszerint a megbízott hadfiak, avagy az államhatalom emberei úgy akartak megszabadulni a kegytárgyaktól, hogy annak nyomaira sohase bukkanjának a hívők, azért a Körösben – ahol legmélyebb a meder – sülyesztették el. Néhány helybeli lakos, állítólag tudni véli, hol van az a hely: alacsony vízálláskor, tiszta vízben a mélyről, felsjelenek a szentképek, az oltár... De ki tudja, mi az igazság?

– *Hogyan kapta vissza a római katolikus egyház a vártemplom tulajdonjogát?*

– Az 1990-es év legelején történt, amikor még hittünk a demokratikus kibontakozás elodázhatatlanságában. Akkor úgy gondoltuk, hogy a nehézségek megoldása – az egyházi tulajdonjog visszaállítása – rövid idő kérdése. Bennünket az idő sürgetett, ügyintézni ezért indultunk el – s milyen jól tettük! –, hogy a vártemplom renoválását elkezdhessük, 1992 tavaszán ugyanis Szent László szentté avatásának 800. évfordulóját ezen a szent helyen ünnepeljük meg. Mit mondjak? Óhajunk erős ellenállásba ütközött, a hivatalosság elutasítóan viselkedett. Kik, s milyen érdekek állhattak mögötte, nem tudom... A római katolikus egyházközség nevében határozottan hoztam tudomására az akkori prefektus úrnak, a bukaresti illetékeseknek, hogy a Szent László ünnepséget 1992 tavaszán így is, úgy is megtartjuk, s az a román állam, „az új román demokrácia” szégyene lesz, ha az európai országok képviselőiben, a több mint negyven meghívott püspök, s az őket kísérő több száz újságíró jelenlétében a romokban heverő vártemplomnál leszünk kénytelenek a hálaadó misére, mert minket abban senki sem akadályozhat meg, hogy e kegyeletes helyen a tedeumot megtartsuk! Miután látták, hogy szándékunktól semmiképpen sem állunk el: engedni voltak kénytelenek, s a renoválási munkálatokat elkezdhettük. Külső köntöseben az épület immár teljes szépségében pompázik. Az új, fémből készült ablakkeretekbe most helyezik el a színes üveglapokat. A belső javítási munkálatokat a hidegtől védve, téli időszakban is folytathatják: Húsvétól számítva a negyedik vasárnapon

pedig megtartjuk Szent László szentté avatásának 800. évfordulóját. A belső berendezést a rendelkezésünkre álló rövid idő alatt nem tudjuk elkészíttetni, megvallom, anyagi lehetőségünk sincs rá. A tedeumot a vendégek, s a helybeliek állva hallgatják meg. Oltárt állítunk, s a falon fölötte helyezzük el a keresztre feszített Krisztust. Most, azt hiszem, a legfontosabb az, hogy ott leszünk, együtt leszünk. S ettől a szándékunktól semmilyen hatalmi erő el nem tántoríthat...

Kérdezett:
FÁBIÁN IMRE

A HARMADIK EMLÉKTÁBLA

Vasárnap délelőtt több száz ember jelenlétében emléktáblát lepleztek le a Szent László-templom falán, közel a száz évvel ezelőtti avatott emléktáblához. Mindkettő az oszmán uralom alóli felszabadulásra utal, annak 200., illetve háromszázadik évfordulóján. A mostani kétnyelvű márványtáblán a következő felirat olvasható: *1692–1992 A török iga alóli felszabadulás 300. évfordulójának emlékére nagyváradi egyházai és népe.*

Varga Gábor megnyitó szavai után Tőkés László püspök mondott emlékbeszédet magyar és román nyelven. Ezt követően Tempfli József római katolikus megyés püspök és Tőkés László református püspök felszentelték az emléktáblát. Részt vett az ünnepségen Paskai László bíboros, Magyarország primása is, számos külföldi vendég az Amerikai Egyesült Államokból, Magyarországról, Németországból, a Cseh és Szlovák Köztársaságból. Román hivatalos fórumok nem képviseltették magukat a rendezvényen, nyilván abból a megítélésből kifolyólag, hogy a török iga lerázása egy másikat, a Habsburgokét jelentette, ám ezzel megfeleledkezünk arról, hogy a legnagyobb román fejedelmek, kezdve Mircea cel Bătrânnal, Ștefan cel Mare harcain át, a sokat idézett Mihai Viteazulig, valamennyien látták a kelet-európai népeket fenyegető fő veszélyt évszázadokon át.

S bár a történelem továbbra sem volt kegyes sem a román, sem a magyar, sem a szerb vagy a bolgár néphez, mégis az oszmán iga lerázása jelentette az utat a visszatéréshez Európába, amely folyamatot a középkor kezdetén a török hódítások megakadályozták.

1692. június 7-én adták át a váradi várat az ostromlott törökök Heissler Donát lovassági tábornoknak. Másnap a szabad ég alatt hálaadó istentiszteletet tartottak, melyen Benkovits püspök pontifikált. A 24 ágyúlövés a nap jelentőségét hirdette. A napot emléktáblával is megörökítették és arra való tekintettel, hogy a vár bevételére úrnapiján történt, ezt a felírást tartalmazta: „*A Szent Háromság egyedüli Istenének, ki úrnapiján megnyitotta Várad kapuit*” (latinul: „*Deo uni trinoque gratiae, qui ipsa salutari Hostiae sacra die ostia aperuit Varadini.*”)

Scholtz Béla szerint, aki megírta a vár történetét a felirat 1907-ben még olvasható volt a vár nyugati kapuja felett. Így tehát a mostani emléktábla sorrendben a harmadik.

MESSZER LÁSZLÓ

NAGYVÁRAD RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMAI

A hétköznapiakat mindig ünneppé avatja egy szép és fontos esemény. A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület Péter I. Zoltán könyvének bemutatásával kívánt ünnepet teremteni megalakulásának második évfordulóján.

Első könyv ez több szempontból is. Elsőkönyves a szerző, aki lelkes kutatója és alapos ismerője Várad építészetének, így templomainak is.

Első könyvének örül a Műemlékvédő Egyesület, mert mi is magunkénak tekintjük ezt a szép munkát; kollégánk nemcsak hétről hétre jelentkezik a Bihari Napló Vigyázó kövek rovatában, de íme, Várad legszebb egyházi műemlékeit mutatja be könyvében.

Első kötete a Literatus Kiadónak, s ez arra enged következtetni, hogy céljuk a kultúra valódi értékeinek bemutatása.

Első olyan könyv, amelynek mecénása a katolikus egyház és személyesen Tempfli József megyés püspök, aki meleg hangú, lelkünket erősítő szép bevezetőjével indítja útjára a kötetet; aki méltóan nagy elődeihez, törekeny vállaira vette nemcsak a váradi püspökség, de az egyház évezredes hagyományainak szellemében

a kultúra, a művészetek felkarolását, és legnagyobb örömeinkre a műemlékvédelem minden gondját. A katolikus egyház feltűző gondoskodásának jele, hogy templomaink majdnem kivétel nélkül újjászülettek, és hívják a lélek épülésére vágyó híveket.

A gondos helyreállítás eredményeként régi fényében köszöntötte a Szent László-ünnepségeket a gyönyörű Bazilika, a Szent László-templom, a Vártemplom, kis kápolnáink, a Kanonok sor épületei stb. Szívet melengető érzés ez minden műemlékvédő számára. S hogy örömünk teljes legyen, most kezünkbe vehetjük ezt a szép könyvet, amelyben váradi szerző szól szeretett szülővárosáról, annak múltjáról és választott tárgyához híven, katolikus templomairól. Magas szakmai hozzáértéssel megírt, arányos, jól átgondolt, a váradi katolikus templomépítészeti múltját és jelenét igényes munkával bemutató kötetben gyönyörködhet az olvasó.

Bevezető tanulmánya a hajdan volt, Szent László alapította székesegyház feltételezett leírásával indul, majd az egyháznak a törökidő utáni magára találásával folytatódik, és végül napjainkig kalauzol. A könyv törzsanyagát a templomok bemutatása adja. Rangjuknak és jelentőségüknek megfelelő terjedelemben ismerkedünk meg egy-egy templom építésének történetével, külső-belső leírásával, díszítésével és művészi értékeivel.

Szerencsés ez a bemutatási mód, hiszen a könyv nem elsősorban a szakmának, hanem a nagyközönségnek és a Váradra érkező idegeneknek szól, akik számára ez a szerkesztés megkönnyíti a tájékozódást.

Ugyanakkor a szerző nem szorítkozik az építészeti leírásokra, betekintést nyerhetünk a váradi katolikus egyház történetébe, változó képet kapunk az egykori városrészek fejlődéséről, sőt a váradi katolikus oktatás intézményeinek történetéről is.

A kötet utolsó része a műemlékvédőknek szolgál tanulságos képekkel: a zord időkben lerombolt és megsemmisített kápolnákat mutatja be, valamint egyet az utolsó órákban megmentettek közül: a Szent László-menedékház kápolnáját. Tudományosan alátámasztott, de nem tudálékos, közvetlen, élvezetes stílusban megírt helytörténeti dokumentum, amelyet utódaink is szívesen forgatnak majd.

Olvassák szeretettel ezt a könyvet, és látogassák templomainkat, „az Isten-szeretet várait, együvé tartozásunk szentélyeit“, a gyönyörű Bazilikától a szívünknek oly kedves Vártemplomig. Számunkra jelképpé vált a várfalak között romosan és elhagyatottan álló kicsi templom, amely az utolsó pillanatban menekült meg az

enyészettől; jelkép lett, mert újjáépült, és reményt ad ahhoz, hogy a lelkünk is így szülessen újjá, erőt ad az itthon maradáshoz, szülőföldünk értékeinek gyarapításához.

S. NÉMETH KATALIN

(Elhangzott a könyv bemutatóján, a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesületben.)

SZENT LÁSZLÓ ALAKJA A VÁRADI KÖZTÉRI SZOBRÁSZATBAN

Szent Lászlónak városunkban köztéri szobrot először a XIV. században, 1370-ben állítottak a várbeli székesegyház előtti téren. Demeter püspök önttette a két Kolozsvári testvérrel, Mártonnal és Györggyel, Szent István és Szent Imre szobraival együtt. A Szent László-szobor oldalán kard, kezében harci bárd volt, lába előtt pajzs. A királyszobrokról a bécsi Kunsthistorisches Museumban az 1980-as évek végén elbukkant kisméretű Houfnagel tusrajzokat leszámítva, semmiféle más ábrázolás nem ismeretes, ezért a szobrok megítélésében a két testvér Prágában 1373-ban felállított Szent György-szobrára szorítkozhatunk. Másolata Kolozsvárott látható.

A váradi püspökség megalapításának 300. évfordulóját nagy pompával megünnepelni készülő Zudar (Cudar) János püspök elhatározta, hogy: *„egy szobrot öntet, mely Szent Lászlót úgy tün-tesse fel, mint a nemzet emlékében él: nyílt helyen, magasan harci ménen ülve, jobbában a csatabárdal, amint épen a csatába vágat, hogy védje övéit, a szent hitét“*. A már említett három szobor megalkotói még éltek Kolozsvárott; János püspök ezeknél rendelte meg Szent László király lovagszobrát is. Arról nincs tudósítás, mikor történt ez, de bizonyos, hogy a szobor 1390-ben készen állt. Helyet számára a vár főkapujától jobbra, a székesegyház s a püspöki palota közt, amannak főajtaja előtt szemeltek ki. *„Itt állott magas márvány talapzaton az alapító király szobra, lovon ülve, a jobbában csatabárdját emelve. Ló és lovas érczből valának, tetőtől talpig meg-aranyozva. A talapzaton érczlapra vésve felírás volt, mely a királyi pár, a műszerető püspök s a szobrászok neveit, és a felállítás napját hirdeté...“* (Bunyitay Vince). A királyi pár Zsigmond és Mária ki-

rályné volt, míg a felállítás időpontja 1390. május 20-ra esett. A két Kolozsvári testvér szobrait 1660 augusztusában a várat elfoglaló törökök összevagdalták, majd ágyút önteni Belgrádba szállították.

Szent Lászlót ábrázoló újabb köztéri szoborra csak a harminckét éves török uralmat követő újjáépítés után nyílt lehetőség. A káptalan tagjainak önkéntes adományaiból állították - valószínűleg ideiglenes jelleggel - Szent Lászlónak azt a művészi érték nélküli kőszobrát, melynek ünnepélyes felszentelésére 1739. június 27-én került sor. Csáky Miklós püspök nem lehetett vele megelégedve, ő még 1743-ban is egy márványtalapzatú, márványból kifaragott szoborról levelezett. A püspök terve nem valósult meg, így a téren továbbra is „*a Kolozsvári testvérek pompás szobrának korcs epigonja*” (Biró József), a kőszobor maradt.

A kőszobrot az idő igencsak kikezdhette, mert a Nagyvárad című napilap 1890. augusztus 26-i számában arról tudósított, hogy: „*Schlauch Lőrincz püspök úr [...] elrendelte, hogy Szent Lászlónak új szobor állíttassék a Kispiacson. Addig is, míg az új szobor elkészül, megengedte, hogy a jelenlegi szobor helyrehozassék [...] A király alakját szép, fehér színnel vonták be, a töréseket kijavították, míg a talapzatot ügyesen rendbehozták.*” Nem sokkal utána, 1892-ben az akkori papnevelde kertjébe szállították (ma Berzei utcai kisegítő iskola), ahol fel is állították. Később ismeretlen helyen elásták, ott várja azóta is kései feltámadását. Ha művészi értéke nem is, de helytörténeti és egyházi jelentősége megkeresését és megfelelő helyen való felállítását sürgeti.

A Szent László tér közepén 1893. szeptember 10-én szentelte fel Schlauch bíbornok Tóth Istvánnak - a bazilika előtt ma is látható - a váradi püspökség megalapítójáról formázott ércszobrát. A Szent László állószobrát övező szépmívű kovácsoltvas kerítés négy sarkához egy-egy címert tartó bronzoroszlánt helyeztek. Ezt vette körül egy újabb, ezúttal kör alakú kerítés. Az I. világháború után a Szent László teret parkosították, közepére 1923 októberében Ferdinánd király lovasszobrát állították. Szent László csatabárdos állószobra a püspöki palota kertjébe a bazilika elé került. Talapzatán ma is olvasható: „*Szent László király könyörögj érettünk!*”

PÉTER I. ZOLTÁN

SZÉKELYHÍD REFORMÁTUS TEMPLOMA

A vár- és a templomépítő Zólyomiak 1317-ben jelentek meg a vármegyében, és Bunyitay Vince kutatásai szerint, 1402-ben adományként kapták Székelyhidat a királytól. Ők építették a mai református műemlék templomot, a várral egy időben, 1460-ban, gótikus stílusban, ám eredeti formájától a többszöri átépítés kivetkőztette. A csúcsíves stílusnak megfelelően, szentélyének záródása sokszögű (hat síkkal rendelkező szentély). A szentély és a hajó oldalait ma is látható támfalak erősítik, ami bizonyítja, hogy egykor a templom csúcsíves stílusban épült (a boltozat kőgerincei a faltámaszoknak adták át a terhelést). A templom két eredeti gótikus bejárata ma is látható. A nyugati ajtó a mai torony alatt van, ennek faragott gótikus kőajtófelei ma is jól kivehetők. A déli gótikus ajtó az 1808-ban épült porticusnál található. A XVI. században lebontott sekrestye alapjai megmaradtak; befalazott ajtaja a kijárat ajtókkal azonos csúcsíves stílusú volt, a szentély déli részén. Azt a tényt, hogy a templom egykor a gótika kiemelkedő alkotása volt. Bizonyítja a padozat alatt megtalált phiala-töredék is. A phiala és két oromdíz ma a templomban látható. Az 1881-es tatarozás során, a vakolat lehántása után felszínre kerültek a szentély eredeti, csúcsíves ablakai. Valószínű, hogy az első komolyabb átépítés a Dózsa-felkelés után történt, mivel ekkor a felkelők a templomot is felégették, Lőrinc pap vezetésével. Ekkor az ablakok átalakításán kívül más méretű téglák is igazolnak. A toronyban őrzött írásos anyag szerint a székelyhídi vár 1665-ös lerombolása után, 1692-ig, a törökök többször megrongálták a templomot, ami szintén átépítéssel járhatott. Ekkor, 1688-ban égett le a külön álló fatorony is, amit 1714-ben szintén fából építettek újra, a templom közelében. A ma látható tornyot 1792–96 között építették fel. Az első toronysisak stílusa és szerkezete ismeretlen. Ezt 1894-ben cserélték le, a mait 1958-ban készítették, órája pedig 1893-ban készült. A toronyépítés kétszázadik évét júliusban ünnepli a székelyhídi gyülekezet, amikor új emléktáblát is elhelyeznek.

A templom megsérült a Rákóczi-szabadságharc alatt is, ezt 1799-ig a mennyezetten és a falon megmaradt feliratok igazolták. Ezek szerint a templom 1710-ben famennyezetet kapott (eltűntek a kőgerincek) és „...régí romlásából megújított...“ 1714-ben. A mostani mennyezetet 1865-ben készítették, orgonája pedig 1820-ban készült.

A toronyban két harang található: egy kisebb 1775-ből és egy nagyobb 1923-ból. A nagyobbik a XIII. századi helyet készült, amelyet 1915-ben beolvasztottak. A XIII századi haranggal Bunyitay Vince is foglalkozott, megfejtve feliratát, amely szerinte Szűz Mária és négy evangélista nevét tartalmazta. Az 1895-ben megrepedt és újraöntött harang anyaga és betűinek formája a kora középkorra utalt.

A szentély és a hajó találkozásánál, az északi falon van Zólyomi Tamás 1588-ban készült sírköve, amely feltehetően a kriptá bejáratát fedte egykor. A szentély északi falán a Zólyomi család egy címere látható, ehhez hasonló címer van a porticus déli falán is. A szentélybeli címer mellett látható egy másik faragvány is, ami hasonlít a címerbeli pólyához és kettős kereszthez. A porticus bejáratánál egy-egy beépített faragvány van. Ezek felső részén pedig a templom domborműszerű ábrázolása (a jobb oldali templom-ábrázolás az 1960-as műemléktáblát takarja el).

Bunyitay Vince határozottan állította, hogy a templom alatt kriptának is lennie kell. Így 1888-ban Draveczy Béla főszolgabíró és főgondnok, valamint a Bihar megyei Régészeti és Történelmi Egylet alelnöke, Gyalóky Lajos jelenlétében megkezdték az ásásokat. Az ekkor készített jegyzőkönyv szerint a Bunyitay Vince által megjelölt helyen egy már előbb feltárt (megtalált) sírboltra bukkantak, földdel kevert emberi csontokkal, és nem lehetett határozottan megállapítani, hogy a Zólyomi család sírboltja volt-e. Egy véletlen folytán 1955-ben egy másik sírboltot találtak, szintén földdel kevert csontokkal. Ez a kriptá, amelyről szintén nem bizonyosodott be, hogy a Zólyomi családé volt-e, a templom nyugati ajtajától lényegesen messzebb, és nem északi, hanem déli irányban volt.

KORDICS IMRE

AZ EGYKORI PAPNEVELDE

„A Káptalan-sor végén van a múlt század végén, részben a jelen század elején épült róm. katolikus papnövelde, egy a tanulás céljaira gazdagon berendezett csendes intézet, ahol a lakásuk is van az úgynevezett kis-papoknak.” 1885-ben írta ezt az épületről megyénk neves monográfusa, K. Nagy Sándor. Eredetileg a papnevelde épületét a püspöki palota tervezője, Fr. A. Hillebrandt a 9. és 15. számú kano-

noki házak sorába kívánta illeszteni, de végül az 1700-as évek végén épült, elaggott papok hajlékául szánt egyemeletes épületben helyezték el. Ez az épületegyüttes Berzei utcai szárnya.

Az alacsony, teljesen sima homlokzatú épületet egykoron a Kanonok sorhoz hasonló ablakprofilok színesítették. A héttengelyes főhomlokzatnak vízszintes tagozását a ma már nem létező övpárkány adta. A földszint közepén kosárféves kapu volt, amit mára ablakká alakítottak át. Az udvari kapu felől a második ablakban még látható az eredeti kovácsoltvas ablakrács. A stadion felőli mellékhomlokzat eredetileg hattengelyes volt, azóta két újabb ablakkal bővült és az ablak-közök szabálytalanná váltak. Az udvari bejárat felőli mellékhomlokzaton a két szélső ablakot kicserélték nagyobbra. Miklóssy Ferenc püspök (1803–1811) a kis épületet 1804-ben délről észak felé egy nagyobb szárnnyal toldotta meg. Ez is egyemeletes, de magasabb és szabályosabb tizenkét tengelyes volt. 1890-ben a két épületet Schlauch bíbornok összekapcsoltatta egy háromtengelyes épületrésszel. Ez utóbbit félköríves ablakairól lehet felismerni. Az udvari homlokzat közepén dupla szárnyú ajtó található, a főhomlokzati megfelelője ellenben nem haladja meg az ablakok szélességét.

A 2-es számú kisegítő iskolának otthont adó épület joggal várhatja, hogy szakszerű restaurálás után méltó társa legyen a Forgách Pál püspök által megálmodott barokk épületegyüttesnek (Székesegyház – Püspöki palota – Kanonok sor).

PÉTER ZOLTÁN

A Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület köszönettel fogadná mindazok támogatását, akik régi képeslapok, fényképek, építészettörténeti leírások, esetleg épülettervezések felajánlásával munkánkat segítenék. Postacímünk: Asociația pt. Ocrotirea Monumentelor Istorice, 3700 Oradea, OP: 10., CP: 32.

A BIHAR MEGYEI KÖZKÓRHÁZ

A mai Republicii út 37. szám alatt, a XIX. század elején a Boronkay-féle kúria állott. Ezt vásárolta meg a vármegye a hozzá tartozó telekkel együtt kórház céljára, mivel akkori vélemény sze-

rint: „mind fekvésénél, mind épületének és udvarának tágas voltánál fogva alkalmasnak találtatott...” Egykori feljegyzések szerint a vármegye 1806. június 16-i közgyűlési határozatának értelmében: „Azon ispotály az hosszas nyavalában sínlődözők, ügyefogyottak és minden segítség nélkül valóak s bolondok és vesztettek számára létesített menedékhelynek.”

A kórház 1806. június 18-án nyílt meg a „betegek egészségére és vigasztalására” – amint a bejárat bal oldalán lévő márványtábláról olvashatjuk: „SALUTI ET SOLATIO AEGRORUM PROVINCIA BIHAR – MDCCCVI”. A kórház százéves fennállása alkalmából újabb emléktáblát helyeztek el a régi mellett: „1806–1906. A szenvedők e hajléka százéves fennállásnak emlékére az alapítók iránti hálás kegyelete jeléül az utódoknak buzdításul emeltette ezen emléktáblát Bihar Vármegye közönsége. 1906 november 21.” Az „utódok” pedig 1956-ban, a százötven éves évfordulóról egy román-magyar nyelven írt emléktáblával emlékeztek az alapításra.

Városunknak már a török idők előtt is volt ispotálya (Houfnagel metszetén is jelezve van a „B” pont alatti Hospitale), de „az orvosi tudomány városunkban csak a XVIII. század derekán tudott elhatolni, miért is a betegeket előzőleg maga a nemes magistratus dobszó mellett osztogatott tanácsokkal recipékkal gyógyította” – amint azt Lakos Lajostól olvashatjuk. A legelső orvosi kar 1745-ben alakult, midőn Mária Terézia elismerte a „Nemes Borbély Legény Társaságh”-céh megalakulását. Hivatásuk foghúzásból, érvágásból, köpülésből és sebre ír-ragasztásból, valamint veszett kutyák és macskák elpusztításából állt. A Helytartótanácsához benyújtott 1806. szeptember 1-jei jelentésből tudhatjuk, hogy már „1783-tól kezdette ezen megye gondoskodását arra fordítani, hogy a nyomorultaknak és ügyefogyottaknak valamely menedékhelyet készíttesen” (K. Nagy Sándor). Erre csak 1806-ban került sor a kórház alapításával, melynek első igazgató-főorvosa dr. Fuchs József volt. Közben 1799-ben már annyira jutottak, hogy nemes Horváth Gáspár civistárs személyében városunknak egy „chirurgusa” is volt, majd a XIX. század elején egy rendszeres orvosa Sándorffy doktor személyében. A város első kinevezett főorvosa 1851-ben Abbay István lett.

A kórház épületére, mely – K. Nagy Sándor szerint – egy kisebb-szerű ház volt, 1836–1860 között emeletet húztak. Még 1859-ben is csak a sarki része volt meg (a Kórház utcai szárnya a Fő utcai főbejáratig). A Fő utcai homlokzat két szélső nyeregtetős, kéttáblasos épületrészének oromfala egyszerű, háromszögű lezárású volt.

A Kórház utcai rész csúcsa kőkeresztben végződött. A sarokrészek emeleti ablakai félköríves lezárásúak voltak. A két sarokrész közötti héttengelyes, egyenes lezárású ereszes épületrész valamivel alacsonyabb volt, akárcsak a Kórház utcai tizenhárom tengelyes szakasz. Guttman József építész 1873-ban a kórházat az állomás felé kibővítette egy hét plusz két tengelyes résszel. A homlokzat ekkor kapta mai alakját. Kicserélték a tetőszerkezetet, ezáltal a Fő utcai sarokrízalítokat lépcsős kiképzésű attikák koronázták, felváltva a nyeregtetős épületrész háromszögű oromzatát. A sarokrízalítok széleit, valamint a főbejáratot sokszögű pilaszterek szegélyezik, csúcsaikon bástyaszerű kiképzéssel. Az ablakok egységesen mind egyenes lezárásúak lettek. Az emeleti ablakok felett füzérdíszítést alkalmaztak a homlokzat egész hosszában. A két szint közötti erőteljes övpárkány az épület vízszintes tagolását szolgálja. 1923-ban a kórházhoz csatolták a szomszédos épületet is, emeletet húztak rá.

PÉTER ZOLTÁN

A FENESI BÉLAVÁR

A Belényestől 4 kilométerre fekvő Fenes melletti, 460 m magas, kúp alakú hegy tetején állnak a hajdani erősség, ma már fákkal benőtt romjai.

Fenes első írásos említése 1291–94-ből származik, „Castrum Fenes” néven. A legrégebbi püspöki birtokok között találjuk, neve a mellette lévő püspöki várral kapcsolatban tűnik fel. Miután végigmegyünk a falun, melynek módos házai a Fenes-patak két oldalán épültek, tovább követjük a patak medrét. Utunkat másfél kilométer után, ahol a völgy kitágul, a patak jobb oldalán lévő bokros, meredek hegyoldalon folytatjuk. Jó félórás hegymászás után, kifulladásra megpillantjuk a fák között Bélavár romjait.

A hagyomány szerint a várat még IV. Béla herceg építtette. De Bunyitay Vince azt állítja: Vince váradai püspök építtette 1244 körül, közvetlenül a tatárjárás után. Védte a püspökség itteni birtokait, elsősorban a Barsák terjeszkedésével szemben. A Barsa nembeli Roland vajda 1294-ben meg is próbálta elfoglalni, de ostroma sikertelenül végződött. A XIV. század elején, miután a püspökség bekebelezi a Barsák Belényes környéki uradalmát, a vár elveszíti katonai jelentőségét. 1548-ban Ferdinánd császár elveszi Bélavárát a

püspökségtől és hívének, Tahy Ferencnek adományozza. 1660 körül Veér Mihály alispán birtokaként szerepel. A várat, Bécs parancsára, a XVIII. század elején lerombolják. Még áll a háromszög alakú vár délnyugatra néző kerek bástyatornyának, vagy öregtornyának külső falrészlete, az északi bástyatorony egyik fala, rajta négy sorban négyszögletű bemélyedések, a hajdani gerendavégek helyei, valamint a keleti szegletbástya egy része, ahol a vár bejárata volt a felvonóhíddal.

Mára teljesen benőtte az erdő, a növények szívósan belekapaszkodnak a repedésekbe, azokat növelve fokozatosan elősegítik a rombolást. Pedig meg kellene menteni a még romjaiban is fenséges történelmi hagyatékunkat az enyészettől. Itt is lehetne szervezni egy olyan vármentő, takarító tábort, mint amelyet az alsórákosi kastély rendbehozatalára szerveztek. K. Nagy Sándor már 1884-ben a következőket írta: *„Csudálatos, hogy míg mindenfelé irtják az erdőket, addig senkinek nem jut eszébe, hogy ezen hegycsúcsot megtisztítsa fáitól, melyek elrejtik a romokat. A tulajdonos hozza meg ez áldozatot az utazó közönség érdekében, vágassa ki a rom körül lévő fákat melyek elrejtik azt s akkor e magas csúcs pompás várromjaival a legfelségesebb tájképet szolgáltatja a belényesi útra“.*

Ugyanakkor szeretném felhívni a figyelmet itteni keskeny-vágányú iparvasút megmentésére, mivel felső végét már kezdtek felszedni. Ma már egész Európában ritkaság az ilyen ipari műemlék, amelyet turisztikai szempontból is jól ki lehetne használni. Fenes ideális hely egy turisztikai központ kialakításához: közel vannak mind a Bihari-, mind a Béli-hegyek, Bélavára, a kisvasutat pedig össze lehetne kötni Menyházával.

DUKRÉT GÉZA

A SZALONTAI VÁR

Elgondolkoztató, hogy a szalontaiak többségében nem tudatosult az egykori vár léte. Naponta elsétálnak az Arany János-múzeummá rangosodott Csonkatorony előtt, viszont azon már kevesen töprengenek el, merre feküdt, milyen lehetett az a hajdúvár, amelynek öregtornya, szaknyelven szólva donjonja a város legidősebb, s ezért műemlék épülete.

A válaszáért vissza kell lépünk a XIV. századba. Jakó Zsigmond sokat idézett könyvében olvasható: „*Zalanta helységét 1398-ban vette birtokába egy bizonyos Toldi György*”. Ezt követően gyökeresedett meg itt a jeles bihari Toldi-család egyik hajtása. Tágas udvarházat építettek maguknak, és jobbágyaikkal, házuk népével gazdálkodtak az erék, mocsarak tarkította, erdők utalta tájon, s a közöttük megbúvó kevés szántón, legelőn.

Otthonuk rövid négy évtized alatt kétszer is prédálás áldozatul esett. Először 1474-ben, a törökök első betörésekor, másodszer 1514-ben, amikor Dózsa hadai a közeli Kölesér várában gyülekeztek. 1540-ben ez érlelhette meg Toldi Mihály és Miklós uramék elhatározását, hogy más alföldi erősségek, várak mintájára sáncot mélyítsenek, partot emeljenek kastélyuk és a szomszédságukban levő házak védelmére. Mivel e síkvidéken terméskövek nem állottak rendelkezésükre, a kitermelt tölgyekből gerendát faragtak, és tovább magasították a négyzet alakú építményt, árkaiba pedig a Tó és a Kölesér vizét vezették. Egy-egy oldala 200 méternyi volt, és nagyjából a mai főtéri ártézi kút, a Június 7. (volt Korona) utca, délen az egykori kispiac vonalán húzódott, keleti árka, a „Tó” ma is létezik, mint a városrész vízlevezetője.

Az 1560-ban Enyeden tartott erdélyi országgyűlés elrendelte az Alfölddel határos erődítmények – így a szalontainak is – szakértők általi felülvizsgálását, megszilárdítását, a török támadás feltartóztatására. Ez bizony a gondolatnál is hamarabb következett be.

1598 őszén az oszmánok Várad elfoglalására indultak, de sikertelen ostrom után kénytelenek voltak visszavonulni. Azonban az útjukba eső helységeket feldúlták, kifosztották, lakóit megölték vagy fogságba hurcolták. Ekkor pusztult el a Toldiak vára, de lakatlanná váltak a környék virágzó, templomos települései, mint például Kölesér, Szil, Barmód, Pata, Andacs, Mezőpanasz és a többiek. Egykori létükre már csak a határnevek emlékeztetnek.

A hagyomány szerint csupán a Toldi-kastély és három ház maradt meg; bár gazdáik elmenekültek, mégis ez lesz a magja Szalonta újra benépesülésének és első felvirágzásának. Ennek pedig az az előzménye, hogy Bocskai István 1606-ban 300 hajdúját telepítette Kölesér várába azzal a feladattal, hogy Erdély határát biztosítsák a török terjeszkedéssel szemben. A vitézek – Jóthe Gergely kapitányuk vezetésével – meg is jelentek Köleséren, helyesebben szólva annak romjai között. Kiderült, hogy ez megerősített helynek alkalmatlan. Az erdő, mocsarak közé rejtett Szalontára költöznek

tehát, amit fejedelmük is jóváhagyott. Előbb zálogba vették, később megvásárolták a Toldiak birtokát, bensőségeit, és nyomban hozzáláttak a szétdúlt otthonok újjáépítéséhez. A romos várfalakat megerősítették, hogy az állandóan portyázó török csapatok ellenében védelmet találjanak. Bethlen Gábor fejedelem azzal támogatta törekvésüket, hogy engedélyezte a környék elpusztult templomai, kastélyai tégláinak elhordását és beépítését a várfalakba és a később emelt toronyba.

Ez utóbbiról Szalárdi János *Siralmas krónikájában* a következőket olvashatjuk: „*Győri Jakab másnap reggel a véle valókkal, a szalontaiakkal kimenvén a tábor helyén is sok elhagyott élésszekeret és holmi barmokat találnak, ... és az lövőszerszámokat azokhoz való szekerekkel, porral, golyóbissal Szalontára bevivén, az ott való kastélybeli bástyákra és az után épített toronyba állatták vala*”. Lévén hogy a győzelmes szalontai csata 1636. október 6-án zajlott le, bizonyos, hogy hajdú eleink ez idő tájt építették fel a mai Csonkatornyot, de korábban kisebb bástyák már állottak.

A torony eredetileg nem volt csonka. Teteje 1658-ban égett le, amikor II. Rákóczi György fejedelem – számítva a törökök előnyomulására – elrendelte a települések kiürítését és a hadászati létesítmények fölgújtását. Bevonulásuk után a hódítók használhatóvá tették, mert uralmuk harmincnégy éve alatt a szalontai várban mindig állomásoztak csapataik.

Az 1692-es osztrák–török fegyverszüneti egyezmény előírta, hogy az oszmánok kötelesek szalontai helyőrségüket kivonni és a várat átadni. Ebből is kiviláglik a vár és torony egykori létezése. Ezt követően Szalonta, mint végvár, elveszítette katonai jelentőségét. Az omló-romló falakkal a visszatérők feltöltötték az árkokat, új otthonokat építettek maguknak. Az őrtorony magára maradvadacolt az idők viharával. Így látta ezt és így örökítette meg Petőfi és Arany, és az elmondottakat főképp atyai tanítómesterem, Bordás László jogtanácsos kutatásai nyomán vetettem papírra.

DÁNIELISZ ENDRE

MÁRIA MENNYBEMENETELE-SZOBOR

„A fák alatt, a tér közepén egy finoman mintázott, kecses Mária-szobor nyújtja kezeit az ég felé. A váradi Assunta, Tóth Árpádnak, a nemes hangú költőnek apja, Tóth András debreceni szobrász mintázta.” Dutka Ákos emlékezett így az egykor a Traian téren levő szoborról. Más források szerint az 1883-ból való bronzszobor Kiss György alkotása. Mária bronzszobrát már megelőzte egy kőszobor 1735-ből. Erről ma már keveset tudunk. K. Nagy Sándor 1885-ös ismertetése szerint: *„A szobor nyugati oldalán egy pajzs volt faragva, melyen Mária név monogramja van nagyon megkopott festéssel... Általában a szobor oly kopott állapotban van, mintha nem volna gazdája...”* Talán ezért is újították meg három év múlva bronzból. Az 1891-ből való, arányos, karcsú talapzat harmonikusan illeszkedett a művészi szoborhoz. A talapzat alsó részén Bihar megye, Schlauch Lőrinc püspök, a Kende család és Nagyvárad bronzból készült címerei és a felállítás idejét jelző chronosticon volt látható. A felső rész három oldalán latin felirat számolt be arról, hogy Bihar vármegye „illusztris közönsége” állította fel a szobrot.

1960 augusztusától a szobor már nem maradhatott a téren. A városi néptanács utasítására a talapzat felső részét a szoborral együtt leemelték. A talapzat alsó részéről leszerelték a bronz címerpajzsokat, és az így megkopasztott alapra a tér másik részéről Ady Endre mellszobra került. A szobrot több változat közül – múzeumkert, Kanonok sor – végül az olasz plébániatemplom udvarára szállították. Ma is ott látható, bár sokat veszített légius könnyedségéből azáltal, hogy az amúgy is megkurtított talapzat a hatóságok „útmutatása nyomán” nem haladhatta meg a három métert. Ennek ellenére a Mária-szobor – városunk amúgy sem gazdag szoborállománya tagjaként – méltán tarthat igényt az arra járók figyelmére.

PÉTER ZOLTÁN

AZ EGYKORI SZENT JÓZSEF INTÉZET

Sorozatunkban eddig városunk XVIII. századi barokk, klasszicizáló barokk és klasszicista építészeti emlékeit mutattuk be. A XIX. századdal kezdődően Európa-szerzte az építkezések nagy lendületet vettek. A megszorodott feladatokra a klasszicista homlokzat-formálást már nehezen tudták alkalmazni. Ezért a múlt felé tekintettek, a bizánci, román és a gótikus stílus felé. Mindez a romantikus irányzat születését jelentette, mely tájainon nagyjából 1840 és 1870 között uralkodott. A romantikus irányzatra jellemző – szemben a XX. századi eklektikus stílussal –, hogy a különböző román, gótikus elemeket csak a külső alkalmazta. Belül minden maradt a klasszicizmus hagyományai szerint.

E stílus talán legjellegzetesebb képviselője városunkban a M. Eminescu utca 11. szám alatti, egykori *Szent József Intézet*. Az alapító Salamon József örkanonok volt, aki 1871-es végrendeletében alapítványt létesített árva gyerekek nevelésére és tanítására. Az árvaház – melyet alapítójáról Salamon intézetnek neveztek – 1788-ig az egykori Apáca (ma Moscovei) utca 27. szám alatt volt. 1788-1794. között a növendékeket Pozsonyban helyezték el, majd visszatértük után, ugyancsak itt kaptak elhelyezést, egész 1868-ig. Időközben Némethi József (más források szerint Némethy Ignác kanonok) árvaházat alapított az egykori Áldás (ma Iosif Vulcan) utcában. E nemes cselekedetekben követte őket Lajcsák Ferenc püspök is 1843-ban. Szaniszló Ferenc püspök nevéhez fűződik e három intézmény egyesítése, valamint a mai Eminescu utca 11. szám alatti „pompás palota” építése. E célból 1866-ban tervpályázatot hirdetett. A nagy számmal beérkezett tervek közül Guttman József építész tervét fogadták el. Az alapkövetéltre 1867. május 1-jén került sor. Az építkezést 1868 októberére fejezték be, és még az ősszel beköltözhetek a kis növendékek. Hála gyanánt a város az akkori Apolló utcát az alapítóról Szaniszló utcának nevezte el.

A neoromán stílusú épület függőleges tagozását az enyhén kiülő középső és két szélső rizalit biztosítja. Egykoron a két szélső rizalit földszintjét is sávzott vakolás borította, akárcsak a középsőt. A rizalitok széleit félpillérek szegélyezik, melyek bátyaszerű végződéssel meghaladják a homlokzat magasságát. A félpilléreket román ívsoros párkányok kötik össze. A rizalitok közti homlokzatok vízszintes ereszes lezárásúak. E homlokzatokat az emeleti részen

kisebb félpillérek tagozzák. Ez utóbbiak az övpárkány alatt gyámok sora tartja. Az ablakok eredetileg félkörívesek voltak, de a 40-es évek elejére a ma is látható egyenes lezárásúakra cserélték ki. A földszint nyílászáró szerkezetei kettős kapcsolt ablakok, míg az emeleté román ikerablakok közös szemöldökkel. Az emeleti ablakok alatt páros mérművek találhatók. A középrizalit három emeleti nagy ablaka változatlan. Nem mondható el ez a bejárati nagykapuról, amit stílusidegen fémszárnyakkal cseréltek fel. Sajnos ez a tendencia igen gyakori más régi épületeknél is. A változtatások ellenére az egykori intézet még ma is őrzi eredeti homlokzati stílusjegyeit. A századforduló „Szent József finevelő-intézet”-e a bejárati ajtó mentén elhelyezett táblák tanúsága szerint napjainkban öt intézménynek ad otthont.

PÉTER ZOLTÁN

AZ ÎNFRĂȚIREA TÖRTÉNETE

A XIX. század utolsó éveire nyúlik vissza az Înfrățirea Szerzőgépgyár története. Az akkori Hármas (ma S. Bărnăuțiu) utcának a Teleki (ma M. I. Antonescu) utca felőli végén lévő épületben alapította meg a Tátrai Sándor lakatosmester a kb. 10-20 alkalmazottal dolgozó lakatosműhelyét. Az 1900-as évek elején Tátrai áthelyezte műhelyét ugyanazon utcának 2-es számú épületébe, amelynek a Teleki utcára is frontja nyílt. Az üzem meglehetősen gyorsan fejlődött, 1904-ben már vas- és fémöntődéje is működött, amely az egész környéken az első volt ezen a téren, és ezt az elsőbbséget hosszú időn keresztül sikerült is megőriznie.

Tevékenységük az épület- és műlakatos munkákon kívül, mindennemű gép- és vasszerkezeti munkákra, víz- és csatornaszerelvények öntésére, gépöntésekre (minta szerinti vasöntvényekre), kutak, szivattyúk gyártására stb. kiterjedt. A Bihar Megyei Gazdasági Egyesület által 1906-ban a Városliget területén rendezett kiállításon a Tátrai-féle vállalat ezen a téren elnyerte az első díjat.

Az üzem közismertté vált a környéken, és hamar elismerést vívott ki megbízhatóan jó munkájával s szolid áraival. Rövid idő alatt kitűnt azonban, hogy alapítási helyén, három utca közé

ékelődve, tovább már nem képes terjeszkedni. Ezenfelül tűzveszélyes volta miatt az öntödének is távoznia kellett egy, a város lakóépületeitől távolabb eső helyre. Tátrai Sándor választása ekkor a jól ismert Ínfrățirea Szerszámgyárnak az 1949-50-es években (tehát alakulásakor) elfoglalt helyére esett, az akkor még létező Őssi temető főbejáratától balra, ahol akkoriban egy volt téglagyár kiaknázott, de szeméttel feltöltött területe terjeszkedett. Az átköltözés az 1907-1908-as években történt meg. A vas- és fémöntöde a mai Ínfrățirea-ban még most is létező régi épületben (melyben nemrég még a főpénztár és a kereskedelmi osztályok voltak elhelyezve), míg a gép- és szerelőműhely az 1990. évben felrobbant főraktári épület helyén működött. Az üzem ekkor már kb. 100-120 munkással dolgozott, és az egész környék gyár- és kereskedelmi iparának egyik legtekintélyesebb vállalata lett. A fenti cikkeken kívül a gyár most már áttért a mezőgazdasági gépek és felszerelések készítésére is. Továbbra is elvállaltak „mindenfajta gépjavítási munkálatokat“, melyek a város és a környék bánya-, fa-, malomipara, szeszgyári és más vállalatok szükségleténél merültek fel. Ezenkívül mozdonyok, gőzgépek, motorok, gőzekék stb. javítására is vállalkozott a cég, úgymond „jutányos költségvetés“ mellett.

DOBOZY GYÖRGY

PHOEBUS - EGY GÉPGYÁR TÖRTÉNETE

Az elmúlt héten megjelent első rész Az Ínfrățirea története címet viselte ugyan, de mivel a sorozat tulajdonképpen annak őséről szól majd, úgy döntöttünk, hogy a címet is pontosítjuk. A továbbiakban a Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár Rt. (illetve a Phoebus Rt.) történetét ismertetjük, korabeli adatok felhasználásával.

A rohamosan növekvő igényeknek azonban Tátrai Sándor nem tudott többé egyedül megfelelni, és 1911-ben a vállalatot részvénytársasággá alakította át, amelybe főrészvényesekként Juba Márton és Schüller Adolf – Amerikából visszatért mérnökök – léptek be. A cég neve Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár Részvénytársaság lett, újabb területeket vett meg a várostól, és azon Incze Lipót építésmérnök tervei alapján egy háromhajós, emeletes gépműhelyt állítottak fel, melynek alapterülete $3 \times 7 \times 48$ méter volt. A gépmű-

helybe került át az összes megmunkáló szerszám gép. Csak esztergpadból kb. 15 darab volt, ami az akkori időkben igen nagy mennyiségnek számított! Most már finomabb mechanikai munkák elvégzését is vállalták, a régi szolgáltatások mellett. Az 1914–18-as háborús években a hadsereg részére gránát- és srpnelhüvelyek, valamint sínszegek gyártásával is foglalkoztak.

Az első világháború nehéz évei után Nagyvárad, Bihar vármegye nagyobb részével együtt Romániához csatolódott, mely változás következtében Nagyvárad ipara is jelentős mértékben átalakul, ugyanakkor jelentős fejlődésnek indult. Az iparilag gyengén fejlett Ó-Románia a háború okozta károk eltüntetéséhez, a megnagyobodott ország felépítéséhez nem rendelkezett kellő ipari, gazdasági erővel, ezért az állam minden támogatást megadott a belföldi ipar fejlesztéséhez. Ebben az időben városunkban a Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár Rt. már közismert vállalat volt.

Az 1918–19-es években megjelent a gyár történetében Erdős Zsigmond neve, aki Gárdos és Rumpler nevű társaival együtt megvette az előbbi tulajdonosoktól a részvényeket, és a vállalatot a régi nevén tovább vezette. Erdős jó kereskedői (ma úgy mondanánk: menedzseri) érzékkel, éleslátással rendelkezett, és rövid időn belül a gyárat az ország egyik legnagyobb és legtekintélyesebb vállalatává fejlesztette ki. Maga mellé – jó emberismerettel – Popper Henriket vette műszaki igazgatónak. Édesapám, Dobozy György 1921 végén fiatal mérnökként került a gyárba, s a tervezőirodán dolgozott. Kezdő havi fizetése 1100 lej volt.

Olcsó világ volt akkor, hiszen egy kiló marhahús például 1 (egy) lejbe került, a piac és a kereskedelem bőségesen ontotta az árukat, viszonylagos jólét volt tapasztalható széles társadalmi rétegekben. De egy jó minőségű férfiöltöny – akkor csakis a szabónál csináltatva – már bizony kissé drága volt, körülbelül 800 lej. Hja, drágán kellett megfizetni a szabó keze munkáját! A konfekció-áru és a szalagmunka errefelé akkor még szinte ismeretlen fogalom volt, a ruházat, cipők, de még a fehérnemű elkészítésénél is. Mivel ilyen technológiák még nem voltak honosak Európa e tájain, ezen cikkek ára viszonylag magas volt.

DOBOZY GYÖRGY

FELSŐÁBRÁNY EGYEDÜLÁLLÓ MŰEMLÉKE

Felsőábrány, de írták Monostorábránynak is, kis község Margittától hat kilométerre, a székelyhíd–szilágysomlyói vasútvonal mentén. Lakosainak száma 1850-ben 463 volt, 1900-ban 681. A legutóbbi népszámláláskor adatok szerint 923 lakosa van, kik közül 340-en magyarok. Két nép lakja, így két temploma van. A harmadik már csak rom... A falu neve az 1234. évi premontrei kolostorjegyzékben szerepel először, mint Filia Pauli mon-i Abraham, azaz a monostorpályi (Hajdú-Bihar megye) kolostor filiáléja.

A monostor még a középkorban elveszítette igazi jelentőségét, így mára csak a református templom közvetlen szomszédságában álló templomrom maradt emlékeztetőül. A hosszanti elrendezésű, egyhajós, kelet–nyugati tájolású templom a középkorra jellemző, vékonyabb, 4–5 centiméter vastagságú téglából épült. A nyolcszögöt oldalával záródó – átmeneti kor! – szentély kelet felé áll, a főbejárat a nyugati homlokzaton nyílik. A hajó magassági aránya meglepően karcos, ám az is szembeötlő, hogy a lőrésszerű, keskeny, félköríves záródású ablakok a megszokottnál magasabban helyezkednek el. Mintha a korabeli építőmester mellékhajókat álmodott volna az ablakok alá. De járjuk körbe a templomot! A déli oldalon négy, az északon egy, a sokszögű záródáson három – jóval alacsonyabban elhelyezett – formában és méretben azonos ablak látható. A herpályi apátsági templom építéstörténetét vizsgálva, Kozák Károly figyelemre méltó megjegyzést tesz az ablakokat illetően: *„Az ábrányi premontrei prépostság romos templomának hajóján lévő, hengertagokkal keretezett, lépcsős bélletű, félköríves záródású román kori ablakok... román kori építészetünk ritka, talán egyedi megoldásai közé sorolhatók.”* A templombejárat a nyugati oldalon van, felette két félköríves, de sokkal szélesebb ablak. Feltűnő az is, hogy a homlokzat széles repedéssel válik el az öt közrefogó északi és déli oldalaktól, ami nemcsak sugallja, de bizonyossá teszi, hogy ezt a falat csak azután építették meg, miután lemondtak arról, hogy a hajót a toronyig kiépítsék. Az ajtó zárva volt, bemenni nem tudtunk a templombelsőbe, így Bunyitay Vincének, a váradi püspökségről írt nagyszabású munkájára támaszkodva mondhatjuk el, hogy a hajót a szentéllyel félköríves záródású diadalív köti össze. Ugyancsak ebben a forrásértékű munkában olvashatjuk: *„Eredetileg itt egy ikertornyos három hajós egyházat terveztek, most csak egy tornyot*

s egy hajót látunk.“ A délnyugati szögletfaltól 3,90 m-re álló, befejezetlen torony ma már nem létezik, de a tudós nagyváradi kanonok a templomról egy igen fontos rajzot is készített.

Különösen sürgető ma ennek a romos műemléknek az állagvédelme. Amit most látunk, az lehangoló! Cserjékből, gazokból álló kusza növényzet veszi körül, belül pedig olyan nagyra nőttek a fák, hogy koronájuk szinte befedi a templombelsőt. Az állagvédelemnek valahol itt kellene kezdődnie! Megtakarítani a templomot kívül-belül, csak a zöld fű maradna, ami máris a gondozottság érzetét keltené. Még nagyobb szükség lenne arra, hogy szakemberek – régészek, művészettörténészek, építészek – tekintenék meg, majd döntenének: miként lehetne a kisebb romlások helyrehozásával elejét venni a nagyobb károknak. Tetőzete már nincs a templomnak, így a csapadék folyamatosan áztatja a falakat.

Többször is hallottam: ezt a romos templomot már nem lehet újjáéleszteni, „holt műemlék“! Lehet, hogy így igaz, ám ezeket a közel nyolcszáz éves falakat akkor is meg kellene menteni; egyrészt történeti és esztétikai értékei, másrészt hangulati üzenetük miatt. A hajdani premontrei monostor templomának épületrészeit, eredeti falait sose építették át, változtatták meg. Itt minden csak pusztult! Meddig?

BORBÉLY GÁBOR

MŰEMLEKFIGYELŐ

Városunk kevés barokk építészeti emlékének egyike a Fő utca 33. szám alatti kórház. Az 1760 körül épült egykori irgalmas rendi kolostor és kórház homlokzata az idők folyamán többszöri átalakításokon ment át. Máig megőrizte eredeti formáját az udvari bejárati kapu. Építésének évszáma fába vésve olvasható: 1799. A kapu felett a XIX. század elejéről származó három szobor található. Középen a rendalapító Szent János, jobbra Szent Flórián, míg a kórház felőli oldalon Nepomuki Szent János. A váradi hidak védő-szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak nem ez volt az első köztéri szobra városunkban. Forgách Pál püspök (1747–1757) előtte már felállíttatta a Bémer téren a szent szobrát. Ez utóbbi a Körös-part beépítése előtt az egykori kishíd mellett állt. Miután felépült a Szent

János utca (ma Ady Endre) híd felőli saroképülete, a kis barokk szobor ugyanitt egy beüvegezett mélyedésben kapott helyet. Napjainkra Nepomuki Szent János szobra és a földszintes kis épület is eltűnt, helyét parkosították. Talán érdemes lenne elgondolkozni azon – ha Nepomuki Szent János szobra előkerülne –, hogy városunk elpusztult vashídjainak emlékére ismét felállítsák eredeti helyén.

PÉTER ZOLTÁN

MICSKE MŰEMLÉKEI

Micske a Hegyköz keleti részének legfontosabb központja, Nagyváradtól 42 km-re, a Várad–Margitta főútvonalától jobbra fekszik. Nevét forrásainkban először 1255-ben találjuk meg, Mikche formában. A falu központjában álló ősi, ma református templom a XIV. század elején épült, átmeneti román-gótikus stílusban, s a váradi püspökség egyetlen középkori temploma, mely eredeti formájában maradt meg. Keskeny, lőrésszerű ablakai, valamint a nyugati végében lévő torony alatti főbejárata félkörívesek. A régi szentély, az apsis, a nyolcszög oldalaival záródik, s jól látszanak a keresztboltozat bordái, melynek a terhelését a támfalának, vagy kőlabának adják át. Diadalíve szintén gótikus. A templom mennyezete is bolthajtásos volt eredetileg, de az 1683-as földrengés nagyon megrongálta; s virágdíszes, fakazettás síkmennyezettel cserélték fel. Sajnos az 1768-as, valamint később: az 1829–31-es renoválások alkalmával sötétbarnára, majd fehérre festették, eltüntetve az értékes festést. A nyugati karzaton kívül oldalkarzata is van, mely ugyanilyen díszítésű volt, de ezeket is lefestették. Kívül támpillérek erősítik – összesen 12 (eredetileg 14 – a déli oldalán 1829–1831 között épült porticus miatt kettő eltűnt).

1630–33 között Zólyomi Dávidné, iktári Bethlen Kata a templomot újjáépítteti, s ekkor épül fel tornya, fából, a sisak alatt négy-szögletesen körülfut egy árkád galéria, 4 fiatoronnyal.

A szószerk a templom északi oldalán, a szentély és hajó találkozásánál helyezkedik el. Koronája a diadalív kiugró falára van erősítve. Felirata: „Készítődött újonnan 1781. – Légy hív mind halálig és néked adom az Életnek koronáját. Jel. 2.10.v. – Javítódott 1857-ben“. A hagyomány úgy tartja, hogy a templomban temették el Zólyomi Dávidot és nejét, Bethlen Katát.

A református templom mellett áll a katolikus templom, melyet a Baranyi család építtetett 1754-ben, barokk stílusban. Fából faragott szép oltára 1770-ből való, a csodálatosan faragott kereszt, a tabernákulum, a gyertyatartók mintha élő virágok lennének.

A falu elején találjuk a Jakó-házat, mely hosszan elnyúló, L alakú gazdasági épület, csodálatosan szép, félköríves árkádokkal. Sajnos a belső vége elég romos állapotban van, sürgősen ki kellene javítani. A központ felé haladva több hosszú, tornácos épületet láthatunk, melyek közül a legrégebb a 202. szám alatti, L alakú, belül körben fatornácos, a XIX. század elején épült Róth-féle ház. A ház alatt, hosszabban húzódó pince mely egészen a kertek alá nyúlik, ékes bizonyítéka a község ősi borászatának. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az egész Hegyköz vidékén egyedül itt található az utcára néző, előtornácos ház, melyet szalmatető fed.

A falu temetőjében van báró Bémer Pál, volt nagyvárad apát-kanonok síremléke. Tudni kell, hogy a nagyvárad Bémer teret róla nevezték el.

DUKRÉT GÉZA

KALLÓDÓ VÁRADI KŐFARAGVÁNYOK

Városunk múltjának kutatásához, megismeréséhez mindig szükség volt a vár területének és az egykor ott lévő épületeknek a feltárására. Ezek maradványainak megismerése Várad történetének, kultúrájának megismerését is jelentette. Ezért becsülték meg elődeink az ott feltárt épületekről és azok díszítéséről származó kőfaragvány-töredékeket, melyek legnagyobb része ma is megvan, sorsuk azonban mostoha.

Az ásások megkezdése-folytatása a múltban is gondot jelentett. A feltárási munkálatokat akadályozta, hogy e vár, katonai objektum volt. Bár erőd jellegét 1857-ben Ferenc József megszüntette, továbbra is a katonaság tulajdonában maradt, így komolyabb munkára még nem került sor.

1881-ben, a belső vár délnyugati kaszárnyaépületének bontása során, falmaradványokra bukkantak. Ezeket Rómer Flóris a közép-

kori székesegyház nyugati homlokzatának vélte. Ez év szeptemberében már 118-nál is több töredék került elő. A katonasággal folytatott hosszú alkudozások után sikerült feltárni a székesegyház déli tornyának sarkát. Innen gótikus faragványok és reneszánsz töredékek bukkantak elő. Végül engedélyezték az ásátást, melynek vezetésével 1882 februárjában Rómer Flórist bízták meg. Az ásátást azonban nem folytathatták az előkészületek és az anyagi fedezet hiánya miatt. Végül a költségek fedezését a püspök és a káptalan vállalta. Az 1883. szeptember 16-án megkezdett ásátást novemberre már be is kellett fejezni, mivel a további kutatást nem engedélyezte a katonai parancsnokság. A város különböző pontjain tárolt kövek sorsa, bizonytalan maradt.

Az 1895-ben előkerült újabb lelet az előbbinél alaposabb ásátás szükségességét igazolta. Az 1896. június 27-én megalakult Bihar vármegyei és Nagyvárad Múzeumban kapott helyet az eddig feltárt anyag.

1911-ben újabb ásátás kezdődött a várban, a következő évben is folytatódott, de ez a munka sem volt teljes.

1916-ban, a front közeledtével, a múzeumot bezárták, a kövek a pincébe kerültek és ott is maradtak 1945-ig. 1960-ban a fáradhatatlan kutató, Balogh Jolán a kőfaragványokat a múzeumban látta kiállítva, illetve raktározva.

1972-ben a volt püspöki palotában nyílt meg az új múzeum, és a kövek egy részét itt állították ki, a többi a raktári folyosón és az udvaron kapott helyet. 1987-ben a múzeum anyagát átrendezték, a kőfaragványok legnagyobb részét kiselejtezték, és a volt püspöki palota kertjébe száműzték. A kerítés mellett vagy szétszórva láthatjuk őket ma is. Bár egyfajta emelvényre kerültek, mindez mégis szakszerűtlen és méltánytalan volt. Ezek építészeti faragványok, legnagyobb részük a várban lévő egykori, középkori székesegyház és püspöki palota építészettörténetét világítja meg, egyben Várad történetének és művészetének legrégebb és legjelentősebb tárgyi emlékei közé tartoznak.

Néhányuk bemutatásával próbáljuk igazolni, hogy nagyobb értéket képviselnek, mintsem itt lenne a helyük. A kőfaragványok közt van néhány XII. századi homokkő-töredék. Szintén itt látható három, Súlyomkő várának romjaiból idekerült faragvány, melynek a XIII. század közepének építészeti emlékei (már másodlagos beépítésből). Ebből az időből (1330-1340) valók a ma is látható

kapubéllet lábazati töredékei. A szentély kövei közé tartozott az itt lévő körtetagos réteggő a XIV. század végéről vagy a XV. század elejéről. Az 1881-es ásatás során került elő például egy XV. századi emlék, konzol címerpajzssal.

A székesegyház mellett jelentős építészettörténeti emlék volt a püspöki palota. Filipecz János püspök (1476–1490) idejéből olyan, a palotát díszítő faragvány került elő, ami jellemző Mátyás király építkezéseire.

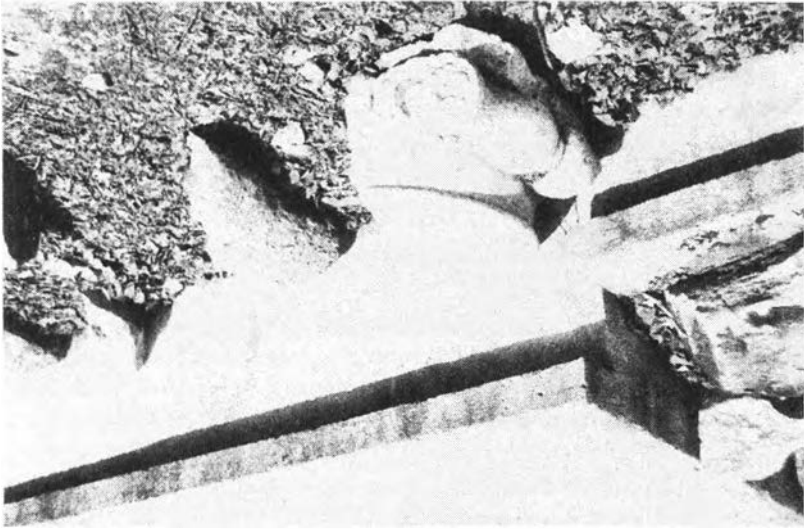
A Jagelló-korban Várad a reneszánsz kultúra jelentős központja volt. A Thurzó Zsigmond püspök (1506–1512) által bővített palotából való az a kandallógyámkő-töredék, amely a XVI. század elején készült.

Feltehetően néhány kőfaragvány Fráter György és Izabella építkezéseinek emléke. Helybeli kőfaragóműhely volt ekkor itt, amit főleg sírkövek igazolnak. A kerítés mellett látható Varkoch-címerkő is ezt a kort idézi.

Bethlen Gábor palotájából néhány nyíláskeret-faragvány mellett a parkban várja sorsa jobbra fordulását egy fél oszlop törzsének töredéke is.

A parkba „költöztetett” kőfaragványok várható sorsát példázza II. Rákóczi György fejedelem építési emlékköve. Egyes források szerint a kő csak fényképről tanulmányozható és méretei is ismeretlenek. A faragvány rongált, törött, bal oldalából nagyobb darab hiányzik. Egyszerűen keretelt mezejében a vésett felirat kiegészítése a következő: „...GEORGIUS RAKOCI DEI GRATIA PRINCEPS TRANSILVANIAE PARTIUM REGNI UNGARIAE DOMINUS ET SICULORUM COMES FIERI FECIT ANNO 1638.” Ez az emléktábla az írásos dokumentumok által is igazolt, 1638-as várbeli építkezésekhez kapcsolható. A kő jobb oldali része most a parkban van, kettétört, és ha lehet, felülete még kopottabb és töredezetebb lett.

Félő, hogy a még itt lévő kb. 200 darab kőfaragvány is hasonló sorsa jut. Ez a szabadtéri kiállítási-tárolási mód már eleve pusztulásra ítélte őket. Egy betonemelvény került számukra, ami csak arra jó, hogy az itt játszó gyerekek és nemtörődöm felnőttek legyen honnan dobálják őket. A friss törések főleg ennek nyomai, mint például ez a Haller Ferenc kanonok 1808-as címerkövén is jól látható. A szétszórt-széthurcolt köveken diót törnek vagy éppen tűzhely készítésére használják azokat. Környezetük piszkos, gondozatlan, elkallódásuk veszélye egyre nagyobb.

A kép 1990-ben készült a fent jelzett területen

Fájó, hogy azokat a kőfaragványokat, amiket elődeink oly nagy lelkesedéssel és kitartó munkával gyűjtöttek össze, így kell látnunk. Ezek múltunk építészeti és kultúrtörténetének kimagasló emlékei. Méltóbb elhelyezést, nagyobb gondoskodást érdemelnének. Meggyőződésünk, hogy vannak olyan intézmények és szervezetek, ahol a faragványok megfelelő helyet kapnának.

KORDICS IMRE

FELHASZNÁLT IRODALOM

I. Könyvek

- Andea, Avram-Răduțiu, Aurel-Nicolae, Edroiu: *Transilvania sub stăpânire Habsburgică*. [Erdély a Habsburg uralom idején] In. *Istoria României. Transilvania, volumul I*. Editura „Gheorghe Barițiu” Cluj-Napoca. 1997. <http://www.istoriatransilvaniei.ro/vol1/v1c6.pdf>
- Balás Margit: *Várad főkapitányai és kapitányai (1556–1660)*. In Boldog Várad. szerk. Bálint I.J. Budapest, Héttorony Könyvkiadó. 1992.
- Balogh Jolán: *Varadinum, Várad Vára 1–2*. Budapest, Akadémia Kiadó. 1987.
- Bethlen Gábor: *Levelek*. Szerk. Sebestyén Mihály. Téka. Bukarest. Kriterion Könyvkiadó. 1980.
- Biró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest. Centrum. 1932.
- Bunyitay Vince: *A Nagyvárad L.SZ. Székesegyház. felszentelésének századik évfordulója alkalmával*. Nagyvárad. Nyomatott Hügel Ottónál. 1880. (Hasonmás kiadás In. Székesegyházi Bazilika Nagyvárad című kötetben.)
- Bunyitay Vince: *A várad püspökség története I–IV*. Nagyvárad, 1884. (hasonmás kiadás).
- Csokonai Vitéz Mihály: *Versek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1987
- Cséfalvay Pál: *Ipolyi Arnold, a műgyűjtő*. In. Nagyvárad tudós püspökei. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 2003.
- Csősz Irma: *Disznajói Rhédeyek és Fráterek nyomában*. Kolozsvár, Tinivár kiadó. 2000.

- Dukrét Géza szerk. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról. Évkönyv.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 2003.
- Emődi János: *Történeti adatok Nagyvárad múltjából II.* Literátor Könyvkiadó Nagyvárad. 1998.
- Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását.* Nagyvárad. BN Kiadó. 1995.
- Fleisz János: *Város, társadalom, kultúra.* Nagyvárad. Kiadja a Sapientia Varadiensis Alapítvány. 2005.
- Fleisz János: *Bunyitay Vince, a történetíró.* In. *Nagyvárad tudós püspökei.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 2003.
- Fodor József: *A nagyvárad székese gyház története.* Nagyvárad. Kiadja a Székese gyházi Bazilika Főplébánia. 2008.
- Fodor József: *Megkésétt főhajtás az újabb száz év emléke élött.* In. *Székese gyházi Bazilika Nagyvárad.* Kiadja a Székese gyházi Bazilika Főplébánia. 2003
- Fodor József: *Bunyitay Vince, címzetes püspök.* In. *Nagyvárad tudós püspökei.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 2003.
- Gudenus János-Szentirmay László: *Összetört címerek.* Budapest, Mozaik Piremon. 1989.
- Hegedüs József: *Az esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye.* In. *Nagyvárad tudós püspökei.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 2003.
- Implon Irén: *Várad tollrajzok.* Nagyvárad, Literátor Könyvkiadó. 1993.
- Jászai Mari írásai.* Válogatta Debreceni Ferenc. Budapest. 1955.
- [Gróf Gyulai Lajos nevelőjének, Kiss Sámuelnek levele] *Utazás Bécsbe Nagyváradon át, 1808-ban.* In. *Boldog Várad,* szerk. Bálint I. J. 430. Budapest. Héttorony Könyvkiadó. 1992.

- Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. In. *Boldog Várad*. Szerk. Bálint I.J. 426. Budapest. Héttorony Könyvkiadó. 1987.
- Kelemen István: *Várad színeszete*. Nagyvárad. Literator Könyvkiadó-Charta Könyvkiadó. 1997.
- Kiss András: *Források és értelmezések*. Bukarest. Kriterion Könyvkiadó. 1994.
- K. Nagy Sándor.: *Biharország* II. 1885.
- Komáromy András: *A kisrédei gr. Rhédey család levéltára a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában*. *Magyar Könyvszemle* 1883. (Online.)
- Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-olaszi temetőben*. Nagyvárad. 1998. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség.
- Kovács András-Țoca, Mircea: *Adalékok a váradi fejedelmi palota építéstörténetéhez*. In. *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Szerk. Jakó Zsigmond. Bukarest. 1979.
- Lajos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelene*. Nagyvárad. 1904.
- LEGE nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice. <http://www.cultura.ro/Laws.aspx?ID=17>.
- Magyar színháztörténet II*. <http://mek.niif.hu/02000/02065/html/2kotet/52.html#57>.
- Makai Zoltán: *100 éves a villamosítás Nagyváradon*. <http://www.energiamedia.hu/menu/enhir/enhir036.html>.
- Mikó Árpád: *A szentjobbi monostor és vár története*. In. *Váradi kőtöredékek*. Szerk. Kerny Terézia 151–162. MTA kiadása. Budapest. 1989.
- Nagy Levente: *Zrínyi és Erdély (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel)*. Budapest. Argumentum Kiadó. 2003.
- Nagyvárad tudós püspökei*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig*. Nagyvárad, Convex Rt. 1998.

- Péter I. Zoltán: 2003. *Városvédő írások*. Prológ kiadó. Nagyvárad, 2003.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*. Nagyvárad. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 2008.
- Pop Alexandru: *VARADINUM a vizek határolta város és vár*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 1999.
- Sebestyén Mihály: *Erdélyi fejedelmek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1994.
- S. Németh Katalin: „*Rhédey, ki szárnyat fűz a jó szándéknek*“. Készült a Bihar Megyei Tanács, a Nagyvárad Városi Tanács, a Comunitas Alapítvány és az RMDSZ Bihar Megyei szervezetének támogatásával. Nagyvárad, 2004.
- Tavaszi Hajnal: *Jeles váradai férfiak (1095–1821)*. Kiadja a Mecénás Alapítvány, a Nagyvárad Polgármesteri Hivatal, a Helyi Tanács és a Bihar Megyei RMDSZ. 2005
- Várad kőtöredékek*, szerk. Kerny Terézia. Budapest. MTA kiadása. 1989.

II. Folyóiratok, heti- és napilapok, röplapok

A felsorolásban nem szerepelnek azok az újságcikkek, amelyek a BMME működésének idején, vagy még ahhoz köthetően, a Bihari Naplóban jelentek meg. Ezekről Küzdőtársunk a sajtó című fejezetben készült kimutatás.

- Ady Endre: *Csontbarlang, látogatás a temetőben*. Szabadság. 1900. szeptember 13. <http://mek.oszk.hu/00500/00583/>
- Alexandru, Pop: *Amplasarea catedralei ortodoxe*. [Az ortodox katedrális elhelyezéséről] Crişana. 1990. december 12.
- Elkészültek a Rhédey-kápolna külső munkálatai (szignó nélkül)*. Reggeli Újság. 2004. június 2.
- Borbély Gábor: *Élő és holt műemlékeinkről*. Erdélyi Napló. 1997. október 14.
- Borbély Gábor–Németh Katalin: *Szomszédaink műemlékei és a megőrzés gondoljai*. Hajdú-Bihari Napló. 1994. december 17.

- Farkas Réka: *Menteni, ami még menthető (Beszélgetés dr.Szabó Bálinttal, az Erdélyi műemlékvédelem megteremtőjével)*. KRÓNIKA. 2000. április 15.
- Fleisz János: *Egy elfelejtett síremlék*. Kelet-Nyugat. 1990. I. évf. 3. szám.
- Gal Laura: *Capela cerbilor*. [Szarvasok kápolnája.] Bihoreanul, 2001. április 25.
- Heltai Jenő: *A művészet ünnepe*. Nagyvárad, 1897. augusztus 17.
- ICOMOS (A Műemlékek és Történeti Együttesek Nemzetközi Tanácsa) kiadványa: *A Történeti Városok Védelmének Nemzetközi Kartája* (dátum nélküli röplap).
- Hesz Á. Márta: *Nagyvárad krónika 1964 májusából, Pünkösdi nagy keresztút tizennégy stációban*. Kelet-Nyugat 1991. II. évf. 21.sz.
- Implon Irén: *A kövek visszanéznek*. Kelet-Nyugat. 1990. február 9. I. évf. 1. sz.
- Implon Irén: *Századok háza*. Kelet-Nyugat. 1990. február 17.
- Indig Ottó: *A szent király városa – Varadimum*. Erdélyi Napló. 1992. január 23.
- Kordics Imre: *A Rulikowszki temetőn a sor?* Edélyi Napló. 2001. június 19.
- Könyvbemutató volt.* (Szigrnó nélkül) Bihari Napló. 2004. június 3.
- Nemzetközi Carta a műemlékek és építészeti együttesek konzerválására és restaurálására*. Velence, 1964. (Dátum nélküli röplap.)
- Péter I. Zoltán: *Tervezgetések a Vár sorsáról*. Bihari Napló. 1997. március 25.
- Péter I. Zoltán: *Bizonytalan a vár jövője*. Bihari Napló. 1997. június 13.
- Péter I. Zoltán: *Tekintsék partnernek a civil műemlékvédőket*. Bihari Napló, 1997. szeptember 26.
- Péter I. Zoltán: *A civil szervezetek és a műemlékvédelem*. Bihari Napló. 1997. december 20–21.
- Péter I. Zoltán: *Kihalóban vannak a népi építészeti emlékek*. Bihari Napló. 1998. május 4.
- Péter I. Zoltán: *Új köntöst terveznek a váradi főutcának*. Bihari Napló. 1999. szeptember 3.
- Péter I. Zoltán: *Tisztelgés a Rimanóczyak emléke előtt*. Bihari Napló. 2000. május 5.
- Péter I. Zoltán: *Restaurálják a Rhédey-kápolnát*. Bihari Napló. 2004. április 6.

- Péter I. Zoltán: *Ismertető a Rhédey-kápolnáról*. Bihari Napló. 2004. június 1.
- Péter I. Zoltán: *Felújították a Rhédey-kápolnát*. Bihari Napló. 2004. június 1.
- Péter I. Zoltán: *Felemelő hangulatú kápolnaavató*. Bihari Napló. 2004. június 3.
- Péter I. Zoltán: *Időszerű Csokonai-idézet*. Bihari Napló. 2004. június 3.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad köztéri szobrászatának története*. Várad. 2007. 8. sz.
- Réman Tibor: *Az angol királynő erdélyi rokonai*. Erdélyi Napló. 1997. április 15.
- S. Németh Katalin: *Egy templom viszontagságai és újjáéledése, ÉLETÜNK*. Az európai magyar katolikusok lapja. München. 1991. XXIII. évf. 11. sz.
- S. Németh Katalin: *Poate s-a terminat...* Direct. 1990. augusztus 24.
- S. Németh Katalin: *Boldog Várad!* Erdélyi Gyopár. 1992. május-június.
- S. (Schneider) Németh Antal: *Temetéstől halálig (a haldokló Csokonai naplója) – dokumentumregény*. Várad. 2008. 2, 3, 4. szám.
- Schneider N. Antal: *Páseste-ncet*. Direct, 1990. augusztus 24.
- Simon István: *Mostoha sorsú örökségünk*. Reggeli Újság. 2004. március 10.
- Tóth István: *Phoebus hajléka – avagy versek a váradi várról*. (1, 2, 3, 4. rész) Kelet-Nyugat. 1990. I. évf. 38. sz.
- Tüzes Bálint: *Térben és manapság*. Reggeli Újság. 2004. június 6.
- Vigyázó kövek (válogatás)*. Hajdú-Bihari Napló. 1992. április 18.
- Völgyi Marcell: *Helyreállítják a Rhédey-mauzóleumot*. Reggeli Újság. 2004. június 4.
- Zsolozsma Szent László királyról, De Sancto Ladislao Rege Hungarorum Confessore*. Tóth István fordításai, Kelet-Nyugat. 1991. II. évf. 25. sz.

III. Személyes visszaemlékezés

- Gorun Gheorghe, a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár.
E-mail levelezés. 2009. május.

TARTALOM

Előszó	7
A műemlékvédelem kezdetei Bihar megyében	11
A szellemi műemlékvédelem	11
Műemlékvédelem a vasfüggöny árnyékában	16
Az indulás lendületében	37
Kapcsolataink, társszervezetek, műemléki világnapok	69
Ami még megmaradt... ..	77
Vidéki műemlékeink sorsa	83
Küzdőtársunk, a sajtó	91
„Menjünk ki a temetőbe!...”	111
Civil várvédelem	125
Újra együtt a Rhédey-kertben	159
Válogatás a Bihari Naplóban megjelent műemlék- és városvédő írásokból	183
Boldog Várad	185
Az erdélyi műemlékek kutatója	186
Vég-Várad szerelmese	188
Szent László középkori székesegyháza	190
Flórián, a védőszent	192
Egy elpusztult síremlék	193
Az egykori vármegyeháza, amelyre fölszállott a páva... ..	194
Bethlen Gábor emléktáblája	195
A váradvelencei plébániatemplom	196
Az egykori telegdi vár	197
A nagyszalontai katolikus templom	199
A Katolikus Leányegylet egykori székháza	200
A szentjobbi vár	202
Biharpüspöki református temploma	203
Szentté avatás a boldog Váradon	205
Az érsekapáti templomrom	207

Egy 700 éves templom reneszánsza	209
A Szigligeti Színház	210
A mezőtelegdi református templom	211
A Nagyvásártér legrégebbi épülete	214
Eltemetett emlékmű - Naplórészletek	215
Kit érdekkel a városkép?!	217
Adorján vára	218
Az Orsolya-zárda és a Szent Anna-templom	219
Örökségünkhöz méltóan	221
A 420 éves bástya	222
Az úJVárosi neológ zsidó templom	224
Sebesvár	225
Székelyhíd vára	227
Ünnepre készítik a templomot.....	229
A harmadik emléktábla	231
Nagyvárad római katolikus templomai	232
Szent László alakja a váradi köztéri szobrászatban.....	234
Székelyhíd református temploma	236
Az egykori papnevelde	237
A Bihar megyei közkórház	238
A fenesi Bélavár	240
A szalontai vár	241
Mária mennybemenetele-szobor	244
Az egykori Szent József Intézet	245
Az Ínfrátfirea története	246
Phoebus - egy gépgyár története	247
Felsőábrány egyedülálló műemléke	249
Műemlékfigyelő	250
Micske műemlékei	251
Kallódó váradi kőfaragványok	252
Felhasznált irodalom	257

**A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában
eddig megjelent munkák:**

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félixfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta – városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly – református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: *„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”*
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum – a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emődi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet). Összeállította Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév, Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról.* Évkönyv. Összeállította Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)

29. Pásztai Ottó: *„Aki fényt hagyott maga után...”*
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község (kismonográfia)*
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emődi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*
34. Jósa Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz (történeti monográfia)*
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bihari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád – Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében. Összeállította Thurzó Sándor*
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósa Piroska: *Bihari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében. Összeállította: Dukrét Géza*
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A Bölcsőtől a Síríg – 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóbby Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*

